

ЁШ ГВАРДИЯ

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ
МАРКАЗИЙ
КОМИТЕТИ ВА
ЎЗБЕКИСТОН ССР
ЁЗУВЧИЛАР
СОЮЗИНИНГ
ОРГАНИ

(78)
Июнь

**Ойлик
адабий-
бадий,
ижтимоий-
сиёсий
журнал**

1982 йилдан
чиқа бошлаган

Бош редактор:

Омон МАТЖОН

Редакцион коллегия:

Эркин АЪЗАМОВ,
Эркин ВОҲИДОВ,
Хуршид ДАВРОН,
Владимир ЖОНИБЕКОВ,
Жиянбой ИЗБОСКАНОВ,
Ҳамид ИСМОИЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Насриддин МУҲАММАДИЕВ
(масъул секретарь),
Олим ОТАХОНОВ,
Азим СУЮН,
Абдуқодир ЭРГАШЕВ,
Абдурашид ҚОДИРОВ,
Нурали ҚОБУЛ
Ғаффор ҲОТАМОВ.

Тошкент
«Ёш гвардия» нашриёти

Адолатталаблик

Журналнинг янги сони қўлингизда. 1988-ғаройиб йилимизнинг ярми ўтди. Олти ой! Ижтимоий онгни туб-тубидан ларзага солган Ошкоралик энди ўзи кашф этган эҳтирос ва исёнлар олдида ўзи ҳам хайрондек. Занг босган кулфу калитлар хали канча!

Ошкоралик ҳар биримизга саволлар бермоқда. Шунингдек ҳар бир муаммога кенг мулоҳаза билан қарашимизни талаб этаётир. Айни пайтда биз кўп масалалар хусусида фикрлашишга ҳали тайёр эмаслигимизни сездик.

Ошкоралик, бу — дастлаб, асосли гапни айтишдир. Бу илм ва ташаббуснинг майдонидир. *«Изланувчан, топқир кишининг уйи бахтга яқин қурилгандир...»* дейилади қадимий ҳикматда!

Ошкоралик! На улкан бахт бу! Берган саволимиз бир хислатимиз бўлса, жавобимиз иккинчи хислатимиздир. Асосли ва охиригача, яъни мантиқ, хулоса чик-кунча порлайдиган ошкоралик керак бизга!

«Оролни асрайлик!» деганимиз яхши! Лекин уни хароб қилган ва қилаётган омиллар, сабаблар, шахслар аниқ айтилмагунча бу яна юзаки, кўргазма ҳаракат бўлиб қола беради.

«Аёлларни, болаларни асрайлик!» Не сўз! Медицина ёмон, шароит ёмон дейиш керакдир, лекин шу фожиага узоқ йиллар нималар сабаб бўлиб келди, ахир?

Ҳаёт қарор ва кўрсатмалар билан ривожланса эди-ку қани эди!

«Бир-биримизни асрайлик!» дейиш ҳам муносиб гап. Лекин ким қайси шароитда ким томонидан таъкиб қилинди, ким-кимнинг ишига тўсқинлик қилди, нима учун? 50—100 йиллик эмас, шу ўзимизнинг саксонинчи йиллар мисоллари билан айттайлик. Токи ўзимиз ошхўрлик қилиб, қолганларга парҳез тавсия қилсак, унча тўғри бўлмас...

Ёзувчи Одил Ёқубовнинг СССР Ёзувчилар союзи пленумидаги нутқи, *«Қишлоқдаги фожиа»* мақоласи ибрат ва жасорати билан юракларни ларзага солди. Тилимиз, тарихимиз, анъаналаримизни сақлашга уринамиз. Интернационал дўстлик туйғуларини улуғлаймиз. Йигирманчи аср, бизнинг воқелигимиз кадрият берган орзулар!

Ёшлар — келажакимиз. Ҳақиқат. Лекин уларнинг ҳар бирининг юрагига *«Бугун, эртага халқим, давлатим, миллатим учун хусусан мен нима иш қила оламан?!»* деган саволни қаттиқ ўрнатишимиз керак.

Ёшлар доим адолатталаб бўлиб келганлар. Кишининг кўз олдида юзлаб катта-кичик ҳақсизлик содир бўлиб турса катта Адолат борлигига ким ишонади?! Шунингдек, рўпарангизда сўзамоллик қилаётган кимса ўзининг саводсиз ва жоҳиллигини ҳисобга олмаса-чи?! Ё гуруҳбозларнинг пинҳон манфаатлари учун кўғирчоқ бўлиб оддий ҳақиқатнинг ҳам бошига муштлаб ташлаганини шундоқ кўриб турсанг-чи?! Нима деймиз, табиатдан арзғўйга самимий сўз, тингловчига босиқ идрок, хайрхох назар ёр бўлсин!

Ўйлаймизки, кутилаётган туб иқтисодий реформа Ошкораликни кучли қонун шаклига киритади, истеъдод ва ташаббус учун муносиб машғулотлар беради. Буларнинг барчасига XIX партия Конференциясида ошкор этилган атамалар сўзсиз қафил бўлади.

Демак, энди сўз орзуга, юракка, ҳаракатга, курашга!

Шамол харсангларда қовурар бодрок,
Дўпписига кулча узиб берар ой.
Уни тиззасига олади ўтлок,
Кайвони кампирдай аллалайди сой.
Туннинг чориглари пиёз пўстидай,
Ҳассаси игнадай, кўчада сарсон:
У қандай сайёҳки, кетар индамай
Жон ипидан тушиб қолса бир маржон...
Эшикда умидвор ўлтиради тун,
Уйқуси — қудуққа ташланган челак...
Ҳар кеча гўдакни овутмоқ учун
Деразадан учиб кирар оқ лайлак...

* * *

Кимнинг қурби-қуввати
Макри, жағи тилида.
Тушса, бутун чиқади
Тегирмоннинг дўлидан.
Яктаклари жавзода
Сизилмаган шўр тердан.
Қўли текса мабода
Кўчат тутмайди ерда.
Ул эса чечан эмас,
Бор кучи — билагида.
Иродаси эланган
Меҳнатнинг элагиди.
Кетмон урса, гурсиллаб
Ернинг тани яйрайди.
У тилинмас, ҳар куни
Кетмон дамин қайрайди.
У қўл урса, дарахтнинг
Илдизлари эмар бол.
Белбогининг учига
Носвой тугиб юрган чол.
Давраларда гап топмай,
Каловланиб қолар лол,
Она ерни бир умр
Гапиртириб келган чол!..

* * *

Бошингда минг туман савдодир сенинг,
Тонган-топинганинг худодир сенинг,
Ҳасратинг видодир, хушхабаринг — ишқ,
Гирялар жонингдан ўтодир сенинг.
Ёшинг ҳисобига юлдузлар етмас,
Сочинг оқ, кўйлагинг қародир сенинг!
Бир инсон қисмати олдида лекин
Дунё, кўрганларинг ҳалводир сенинг!

* * *

Қўзиқорин эмаски шеър, ўрмонга кириб
Чақмоқдан сўнг сават-сават териб олсанг,
Бойчечак ҳам эмас, қирда ўйнаб юриб
Топиб олсанг, суюнчилаб доврўқ солсанг!

Тулкимаски, ғор олдида пойлаб турсанг,
Балиқмас ул, қармоқ солсанг дарёларга.
Шеър — туйғунгни чийлаб, қийнаб келган оҳанг,
Айланасан садоларга, нидоларга, фидоларга!

Гоҳ игнадан ўтар қатим каби қилсан.
Гоҳ дунёни кўтаргувчи якка филсан!
Шеър — Руҳият! Ҳар гал қайта туғиласан,
Сўзнинг қутлуғ оловиға йўғриласан!

* * *

Кимга чумолидай ғимирлаган жон,
Кимнингдир сиғинган шоҳисан.
Кимнинг мушкулини этгувчи осон,
Кимнингдир бедорлик-оҳисан.

Ҳамлага шайланган она шер,
Гоҳ нажот излаган оҳусан.
Бировга меҳрибон, камтар Ер,
Кимга — қадр кўнғироғисан.

Кўзингда ғаш кўрса — мўлтираб
Дард уққан дўст хайрхоҳисан.
Сени хушвақт кўрса — қалтираб
Қолган кимнинг дилсиёҳисан!

* * *

Чўтир туннинг ҳикоятларин
Чўкка тушиб, тинглайди тоғлар.
Ва булбулнинг ишқ оятларин
Талабадай ёдлайди боғлар.

Далаларда шамол — тун қизи,
Чарх йигириб оттиради тонг.
Аждаҳони енгиб бир ўзи,
Кенжа ботир қотиб ётар донг.

Йўл қавартган товонларини
Уқалайди туннинг бармоғи.
Унинг қилич-қалқонларини
Олмос қилар сўзнинг қайроғи...

Манзара

Булутлар «қулунлади»,
Осмон уюрга тўлди.
Булутлар пойгасидан
Дупур-дупурга тўлди.

Емғир момо ҳарсиллар:
Обкашлари эгилди:
Булутдан соғиб олган
Ўғиз сути тўкилди...

* * *

Тиззагача лой кечибу бу қиш,
Деҳқон ерларига яхоб беради.
Аёз совуғидан такиллайди тиш,
Боди қайталайди, азоб беради.
«Темир аргумоғи» ётар бойлоқда,
«Бўғинларин» ёғлаб, созлайди уста.
Гавҳар топганидай қора музлоқда
Оқ тасбеҳ ўгириб юрар зимистон.
Ернинг яралари истайди даво,
Умрингдан чегириб, қўясан малҳам.
Ҳали қор эригач, илигач ҳаво,
Уйқунгни ўчириб, келади кўклам.
Пахта қисиб қўйган томорқа боғда
Сийрак йўловчидай яккатуп ўрик.
Бир пайт сайисхона тирбанд қишлоқда
Қолмабди пойгачи биргина тўрик.
Куюк бедазорлар ҳидин туясан.

ширган мен бўлмай сенми? Шуни айтмагансан. Э, каллаварам-э.

Невара ковоқ-тумшуғи осилиб анчагача жим қолди, охири:

— Сиз газитга сиғмайсиз, Қорота, — деди.

Қора отасининг дўлворлигидан бир-икки кун алами келиб юрди, кейин 5-«А»нинг ўқувчилари, гарчи икки ёш кичик бўлишса-да, 7-«Б» ни футболда 4:1 га ютишгани, бир муаллими ўттиз йилдан бери ёш авлодга ҳормай-толмай таълим бериб келаётгани, ўзларининг бўлимида баҳорги буғдой экиш ишлари қизгин бошлаб юборилгани ҳақида газетга ёзиб юборди. Қора отасини мактаб чиқиш эса гарданида қарз бўлиб қолди. Эҳтимол, бу армони ҳеч қачон ушалмас. «Жамоатга катта унум келтираётир, фойдали одам», деб ёзса-ку, чиқаришадия, лекин...

Неваралари уни Қора ота деб қақришарди. Гап орасида эса Қорота бўлиб эшитиларди. «Қоротамнинг кўли мана бунақа», шундай деб улар энгларини юқори ҳимариб, кўлларини орқага букиб кўрсатишар эди. Лекин, бари бир, тақлид қилишолмас эдилар. Бобосининг тирсагидан юқорисида суяк деган нарса йўқ, кўлини, афтидан, терию мускул ушлаб турарди. Кўнгли хуш пайтлари у невараларига тегишар, яктагининг энгини тириб, жуда хунук буришиб битган яралар ўрнини букканида суяк-пуюклари терисини тешиб чиққудек бўладиган кўлини уларнинг тумшуғи тагига келтириб: «Нима бу?» дер эди. Баъзан индамай туриб, билагини бир-икки марта айлантириб ташларди. Шунда неваралари кўрқиб, додлаб йиғлашар, қочишар, Қора ота эса атай энг кўрқоғини ўша кўлига олиб эркалай бошларди. Шунақа. Сўрашганинда ҳам баъзан ўша кўлини бериб, кўлингни қаттиқ сиқиб кўярди. Ғалати эди Қора отаси.

Аллақачон оламдан ўтган янгалари бир пайтлар унга «Қора», «Қоражон», «Қорабой» деб от қўйишган эмиш. Болалик қилиб ўзи ҳам шунга рози бўлган. Шу-шу, у «Қорабой», кейинчалик «Қора ота» бўлиб кетган. Биз айтган невара ҳам шуларнинг йўриғига юриб, бобосини Қора ота деган. «Янгаларининг шундай қилгани кейинчалик бобомга алам қилгандир, уларни роса сўккандир», деб ўйлайди у. Билади, бобосининг феъли шунақа, баъзан чарслиги тутиб қолади. Жаҳли ёмон. Урушда, айтишчи, то кўлига осколка теккунча немис дегани шундай қирганки, шундай қирганки, эшитатуриб, ўзиям ер юзида немиснинг уруғиям қолмаган шекилли, деб ўйлаб қоласиз. Қийратаверган, қийратаверган. Аввалига тўп-тўпи билан қийратган, немис сийраклашиб қолгач, бешотарини кўтариб чиққанда, биттама-битта уриб ағдараверган.

— Сўнгминан анакей, шу отаман, шу отаман, қурғур автомат елкага тепавериб...

Невара ҳайрон бўлади: «Боя бешотар деётган эди-ку?»

— Бешстар денг?

Бобо кўз учида шоша-пиша унга қараб олади. Сўнг томоқ қириб гапида давом этади:

— Сўнгминан анакей, пича дам олсамми, дейман. Аксига олиб айна шу пайт пастқамдан анча немис чиқиб қолади. Командирининг кўзи жалтанглайди, пича индамай тураман, кейин, «мана сенга», дейман-да, шартта отиб ташлайман.

— Ҳаммасиними?

— Ҳаммасини. Сен газитга шундай деб ёз: бобом ўша пайтда шошиб ҳисобдан адашиб кетган, де. Эҳ, сержант Юра бўлганида борми, ай, келбатли ўрси эди-да, ўзиям, ўша ҳисобдан адашмасди. Улиб кетди бечора. «Тий единий гирой», дегич эди.

Бу гаплар нечоғлик тўғри — невара фарқига бормасди, бобо шундай сўзлардики, уруш боягина бўлгандек, чиндан ҳам ўзи жамики немисни қириб, жанггоҳдан ҳозир чиқиб келгандек. Бунга ишонмай кўр-чи. Умизига осколка теккан бўлса...

Эҳтимол, бобоси ростдан ҳам газетада чиқишни жудаям истар, шунинг учундир, у неварасига тушунарли қилиб манзара чизарди:

— Немис Эшбойнинг чорбоғидай жойда келаверади. Бизнинг взвод, айтайлик, мана шу супада турибди. Анови ўрик-пўрик, олма-полма, гилос қаёқда дейсан! Ҳаммаёқ тап-тақир. Немис бўлса келаверади. Кўлида — автомат. Пусаман дейсан, пусадиган жой йўқ. Файзи эмаклаб қолади. Юнус бўлса, «мен кетдим, немисдан пойда, ҳаётиям зўр советникидан», деб ура қочади. «Қайт-қайт, ўл-э, сотқин!» дейман. Сўнгминан анакей, Жумаканинг ори келади, «кетабер-кетабер», дейди, ўзи эса Юнусни чўқлаб туради. «Ҳай, жўра, ҳай, отилиб кетса нима қиласан, жўражон!» дейди Юнус, ялтоқланади, қандай югуриб келганини ўзиям билмай қолади. Сўнгминан анакей, бир қиёмат бўлади, бир қиёмат бўлади, ҳеч сўрама. Пайзи кўзидан, мен қўлдан ажрадим. Юнусга балоям урмади...

Қора отанинг ёлғиз ўғли бор. У ҳам омонатга берилгандай, уриниб-суриниб, дам трактордан йиқилиб, дам қирдан юмалаб юради. Шу ҳолига ичишним қўймайди тағини. Қора ота садақаю иссиқ-совуқ қилавериб, койий-вериб унинг жиндай танобини тортиди, холос. Ўғлидан гап очилса у тутаб кетади, «ҳеч иши юришмади-юришмади-да, — дейди, — пухта-пишиқ эмас, вах-хей», деб кўяди ҳар замонда. Дейлик, бугун ҳам ўғил яп-янги тракторни тариллатиб ўнқир-чўнқир тоғ йўлига чиқди-да, сой йўлига бурилди, унинг бўлим марказига жўнаётганини кўриб, Қора ота ўзини кўярга жой тополмай қолди. Бир марта ҳув анави қирдан у трактор-практори билан қўшилиб юмалаб кетган. Ушанда посёлкага пиво келиб, у роса бўккан, яна кабинада ён-верини тўлдириб пиво олиб келаётган эди. Иссиқ элитиб... Трактор бехосдан қияликка тўнкарилганида кабина эшиги очилиб кетган, энди мудрай бошлаган йигит қумлоқ энишда тушиб қолган. Худонинг асрагани шу бўлса керак-да. Думалай-думалай, келиб сойга тушгунча титилиб кетган тракторни кўриб Қора отанинг юраги ёрилаётган, ўғлининг тўрт мучаси соғ бўлса ҳам бўкириб йиғлаб юборган. Кечга томон пича ўзини босиб, худойи қилиб юборсамми, деб турганида кампири ҳовлига вой-войлаб кириб келди. Боёқиш Карвондаги қизиникига кетувди, қайтаётиб, қирда тушовсиз ҳанги эшакка рўпара келиб қолибди, бечоранинг эшаги бир хунар кўрсатган экан, устидан учиб кетибди, суяги тошга урилиб чатнабдим-ей...

— От ёлини тўшармиш, эшак — туёғини, кўзингга қарасанг ўласанми? — Чолнинг кулдиргичлари тиришиб, ажинга айланди бирдан. Кейин: «Қайдасан Митан?» деб касалхонага қараб кетишди. Эртаси кундан бошлаб уй ҳувиллаб қолди. Ўғли тонг саҳарда титилиб кетган тракторининг эҳтиёт қисмларини тўплаш учун қирга чиқиб кетади, кампир — Митанда. Қора ота нима қиларини билмай невараларини уйига йиғиб, урушда бошидан кечирганларни бирга ўрни қўшиб айтар, шулар билан овунар эди. Шундай кунларнинг бирида невараси: «Ҳеч газитга чиққанмисиз Қорота?» деб сўраб қолди. Қора ота аввалига: «Ҳа, бўлмасам-чи», деди, кейин...

Энди бу — Қора отанинг нимасини ёзиш мумкин? Жамиятга фойдали иш қилмас. Қишин-ёзин товукларга ўралашиб юргани-юрган. Бир пайт қарасанг, сомонхонага кириб, бедаю сомонни аралаштириб, ғалвир тоғора-

да емиш кўтариб чиқади. Куймаланади. Молларгаям гапириверади. Масалан, кўпинча говмушига шундай дейди: «Улмасанг бўлди-да, қурмағур, мунча тиланасан, ма, бугунча сенга шу». Моллар емишни еб тугатгунча оғилхонада куймаланиб юради, товуклар ўралашса, «кишт-кишт»лаб, гоҳида одамни сўккандай сўкиб қувади, охурдаги емишни сачратиб туширмасин, дейди. Невара уни кузатади, лекин кимга нафи тегаётганига ақли етмайди. Рост, кеча унга бобоси «Участник ВОВ» деган ёзуви бор «орден»ини ҳам берди, невараси уни кўкрагига тақиб олди. «Бир ёзмасам бўлмайди энди», деб турганида... бобоси оғзига нос тупурди. Шу қилиғи ҳеч ёқмади унга. Қора ота бир дақиқа бўлсин, носсиз туролмайди. Тағин «мухбир» неварасини қаттиқ сўяди денг. Уни тутиб олиб пийпалаётганида неварасининг оғзига тупук сачраб кетди. Бола афтини буриштириб қочди, шунда бобоси: «Искашгаям кўнмайсанми? Унда соқол қиламан», деб қува кетди.

— Ул-а, мўйсафид бўлмай. Еш боланинг қилиғини қилади. Бировлар қариса Хизрдай бўлиб юргич эди, бу овсар бўлса... — Бувиси бўлганда, албатта, шундай дерди. Илгари бу гапни кўп айтган. Кампири минғирлаб гапиргани учун бўлса керак, чол эшитмайди ё эшитсаям эшитмаганга олиб кетаверади.

— Энди кеп-кеп, сендан кўрқайинма, — деб қўяди баъзан. — Гапир-а. Шунча немисдан кўрқмаган кеп-кеп қушночдан кўрқсинми? Қушноч бўлсанг, ўзингга. Ундайига олсан, биз — мулло. Эски мактабни кўрганмиз.

— Қоротангнинг меҳри иссиқ, — дейди онаси. Бола анчага довур Қора отаси ҳақида ўйлаб ётади. Қизиқ-да, Қора отаси баъзан уни шунақа қувадики, шунақа қувадики, оғзидан нослари тўкилиб кетади, оёғидан ковушлари отилиб кетади. Шунда-да лой демай, қор демай маҳсичан уриб келаверади, ишқилиб, етмай қўймайди. Бир гал бобоси қувганида югуриб бориб ўзини ўнглаёлмай, Абди аканинг* лойхандағига учиб кетган. Лойхандақда у вой-войлаб ётибди-ю, бобоси келиб устига таппа ўзини ташлаган-да, «искаган», яъни тиканакдай соқолу мўйловини унинг юзига ишқаган. Ўхшиям, ўшанда қиш эди, ҳаммаёқ қор эди. Йўқса, лойхандаққа тушиб ё майиб бўларди у, ё ўларди...

Ушанда бобоси уни кўтариб уйига олиб кетган. Бобосининг уйи зўр-да. Кузда шифтга олиб қўйилган узумлару шўр олмалар дейсизми, беҳилар дейсизми... Уйга киришингиз билан беҳилар ҳиди гуппа димоғингизга урилади. Шулардан олиб бериб унинг кўнглини кўтарди.

— Сизлардаям борми беҳи?

— Бор!

— Йўқ сизларда. Отангнинг беҳиси бормиди ўзи? Утирикчи¹-ей. Чойларинг-чи?

— Бор.

— Отанг «йўқ» девди-ку, бизлар лалмимиз — чоям, сувам ичмаймиз, деб эди-ку. Ҳа-а-а, сенам ўтирикчи, отангам. Нонларинг-чи, нонларинг борми?

— ...

— Бундай ширин бўлмаса керак, а?.. Ширин? Қўйсанг-чи. Нон ейишда бисмилло дейишни биласанми?

— ...

— Майизларинг-чи?

— ...

— Мана, иккита беҳи, битта олма, бир ҳовуч жийда единг. Хўш, қанча бўлади бу?.. Билмайсан? Унда билиб қўй, уч сўму саксон тийин. Буёғи олти пиёла чой, иккита нон, ҳаммасини қўшиб ҳисобласак, беш сўму қирқ олти тийин. Қани, тўлаб қўй-чи.

¹ Утирикчи — ёлғончи (шева).

— Мен кетаман, Қорота. Уйга.

Қора ота этагидан ушлаб тураверади.

— Қаёққа кетасан? Аввал пулини тўла, кейин ўзинг биласан. Шунча қарз бўйнида қолиб кетаверайкан-да одам. Пулинг бўлса, тўла-да, қутул... Бўлмаса, ўтир. Отанг келиб ҳисоб-китоб қилади. Кейин ўзи сени опкети. Гапни кўп қилма. Ҳа, танамдан-да, танамдан.

— Упман, вуй.

Сўнг соқолини суйкаб қитиқлашга ўтади бобоси. Кул диравериб, ичакларини қотириб юборади.

— Ичагини узасиз-ку боланинг! Ув-в, бўлди-да энди, ўлсин агар сал-пал ярашса шу қилиқ.

— Энанг нима дейди? Лўлдингнинг чиқариб битта нос бер. Бир сўк энангни...

У йиғлайди: «Эшикни очинг, эна», дейди.

— Энангга нос бермоқчи эдинг-ку. Вий, об-бў, шайтон, не қилдинг?.. Ҳа, майли, боланики ҳалол, кичкин-тойлигингдаям бир марта Унар акам эркалайман деб энди қўлига олганида устига чоптиргансан. Ҳе, сеней...

Бу — хотира, болалигидан қолган гаплар. Энди шу бобосининг газетага ишқи тушган, жиллақурса, бир марта чиқсам ҳам майлийд, дейди.

— Кифтини келиштириб ёзгин-да мундай. Ё ўзим айтиб тураинми?.. Унда эшит, бир бошидан айтаман. Сўнгминан анакей... Ай, эшитдингми, анави Юнусни, биттаям немисни ўлдирмаган, сотқин эди. Фақат қирқ бешинчи йилда оёғини осолка узиб кетувди. Шунга ҳукумат мошин берипти. Нега Қоратангни қутқилайди булар? «Ҳой, Ғоппор ота, шунча хизмат қилдингиз, қариганда бир гашт қилинг деб, манави «Московуч»ни ҳукумат сизга берибди, олинг, чолларнинг кўзини ўйнатиб бир мининг тую сафарларга», дейдиган одам йўқ. Инсоф борми буларда?! Сенда-чи... мухбирман дейсан, қўлингга бит ўлмайди. Э-э...

Ахийри енг ҳимариб ўзи киришди. Қора ота бормаган идора қолмади.

Лекин иш битмади. Кимдир, «сиз иккинчи гуппа инвалидисиз, биринчига алмаштириш учун боринг», деб маслаҳат берди. Узининг ибораси билан айтганда, «инвалидлар министри»га кирди. Қора ота ҳеч натижа чиқара олмагач, тағин районга, сўнг областга қанча қатнади... Йўқ, қўлингиз сингани билан бошқа жойингиз бут, қолаверса, майиб қўлингиз ҳам ёмон ишламайди, дейишди катталар.

— Немис келса бованг керак, жунга дар қилсанг — бованг керак, узум жегинг келса — бованг керак, баҳори буғдой зарил бўлса — бованг керак, газитга чиққиси келса бованг керак эмас, «Московуч» деса — бованг керак эмас, шундайми? Ҳэ, ўргилдим сени закунингдан! — Қора ота шундай деб, эшикни шарт ёпди-да, этагини бир силкиб келаверди.

Ушанда Қора отанинг улардан қаттиқ кўнгли совиган эканми, тўй-марака билан аралашиб бир йилни ўтказди. Тенқури Юнус «Москвич»ини янгиллаганини эшитиб, бир-икки кун ўйлашиб юрди-да, тағин жияни Қурбонбойни олдига солиб «туври Тошканга, Олий Советга» йўл олди.

Худди шу кезлар невара пойтахтнинг бир четида, ижарада яшаб ўқир, ҳамма тенқурлари қатори чой ичар, мутуола қилар, орзу-тилаклари билан кунларни ўтказар эди. Баъзан «гап-гап билан уч йил ўтиб кетибди-я», дея сергак тортар, яна ёшлигига, эртанги кунига умид боғлаб дарсга чопарди. Қайтиб келгач, қизлар ҳақида ўйлар ё ҳамхоналари билан «Декамерон»нинг энг зўр жойлари» ҳақида валақлашиб... уйқуга кетар, Қора отасини ҳатто эсидан чиқариб юборган эди. Ҳеч қутилмаганда...

— Шаҳарни қоқ ўртасида яшайди десак, қишлоқда турайдикансан-ку, — Қора ота энгашиб уйга кирди-да, шундай деди. Яктагига у ўша «орден»ини тақиб олган эди. — Энди йўлини топдик... — Қора ота неварасига қараб кулиб қўйди.

Шаҳар дунёсига сингиб кетган невара Қора отаси билан кўришатириб, қачонлардир димоғига ўтириб қолган ажиб ҳидни тўйди; трактордан тушиб қолгач ҳам уйқуси қочмаган амакиси, бобосининг «мунча узум ўдинг, пулини тўла» дейишлари, ундан қочаётиб лой-хандаққа қулаб тушгани — бари-бариси бирдан хаёлида жонланди. Беихтиёр кулиб юборди.

— Нимага куласан?

— Тағин «Московуч» деб юрибсизми? — гапни айлантирди невара.

— Гап шунда дейсанми, ҳе-ей...

Қора ота икки кунга зўрға чидади. «Кеча лўлдири чеканка бўлган неварамни бир соғиндим, бир соғиндим», дея жиянини хит қилди.

Поездга чиққач, хайрлашар экан, умрида биринчи марта неварасига бошқача тикилди. Сўнг бирдан тутақиб, ишини тиндирмаган комиссиядагиларни одам сонга қўшмай сўқди: — Менга ўхшаб қўли мажақлангани кўп бўлса ўнта ё ўн бешта, айтдим шунки, ҳадемай ўлиб кетамиз, шу аробангни миниб қолайлик, десам, сизнинг асосий суякларингиз бут, ҳеч иложи йўқ, дейди. Оббо онангни от тепкир-э! Оббо отангни... Шунча йўлга келиб... ҳалак қилди-я одамни! Ҳали кўрасан, Азроил қисиб келганда ўша мошинини тиқиштиради булар. Шунда ўзим биламан нима дейишни. Қараб тур, шунда кўрсатаман буларга. Бир тутиб сўқай, опкет замбилнинг дей, немис келса бованг керак, «Московуч» деса — керак эмас...

Невара укасидан хат олди. «Ака, — деб ёзибди у, — Қора отамминан Қурбонбой ака Тошкентдан эсон-омон келишди. Шу куни уйи қариндош-қўшниларга тўлиб кетди. Қора отамни ўша ердаги энг катта комиссия кўрибди. Ўзи қизиқ қилиб айтиб берди. Одати бор-ку

шунақа. Бундай дейди: «Сўнгминан анакей, шундай кириб бордим. Бир оқсоч дўхтур чопиб олдимга чиқди, келинг отахон, деб. Тошканда мамилани жуда қотиришаркан, узокдан келсиз-да бобо, деб ачинди у. Кейин мен, бошқа гапни қўйинг духтур бово, мен гурпанинг ташвишиман юриппан, дедим. Қани кўйлакни ечинг бўлмаса, деди. Сўнгминан анакей, аттанг, битта жароҳат етмас экан, деб бош чайқади. Жароҳат бўлмаса қаердан оламиз энди, ўзингиз тўғирлаб юборинг, дедим. Бир вақт, мен сизга порахўрмидам, дейди. Ҳов, ўпкангни бос, дедим. Қўрғонтепадай жойдан келдим, бир сенинг сўкишингни эшитмаганим қолувди, дедим-да, шартта столининг устидаги давотини олиб манглайдан бир солмоқчийдим-у, каттаси, қўйинг-қўйинг, деб ўртага тушди. Эсли аёл экан ўша. Ҳамма гапимни эшитиб турган экан. Бундай бобойларнинг қадрига етиш керак, ўртоқ Палончиеп, неча жангоҳлардан ўтиб, қон тўкиб қайтган, деб ҳалигини уришиб ташлади. Бизлар учунам қон тўккан, деди. Ана шу аёл ҳақиқатан одамнинг қадрига етар экан. Кўп қийинчилик кўрган бўлса керак-да. Отахон, хапа бўлманг, деб йиғлаб қолди. Э, нимага хапа бўламан дедим мен...»

Ҳа, бир неча йиллар бурун Қора отаси такрор-такрор айтган: «Қайтаришди де, ёзишни эпласанг ёз-да. Ҳэ-э, мунда кел, ўтир, ўзим айтиб турай, биратўла «Қизил Ўзбекистон»га ёз. Сўнгминан анакей, эл билсин-да, вой-бўй, Қўрғонтепа деган қишлоғам бор экан бир жойларда, Гоппор деган — Қората дема-тағин — зўраборнинг юрти экан, деб юрсин-да...» Рост, шуларни ёзмоққа у мени кўп ундаган. Мен эса ҳамон Қора отам ҳақидаги ҳикояни қандай бошлашни билмай қийналаман. Қўлимга қалам олган заҳоти у таъна-маломат билан шундай деяётгандек бўлади:

— Немис келса бованг керак, жунга дар қолсанг — бованг керак, узум жегинг келса — бованг керак, баҳори буғдой зарил бўлса — бованг керак, газитга чиққиси келса бованг керак эмас, «Московуч» деса — бованг керак эмас, шундайми? Ҳэ, ўргилдим сени зақунингдан!..

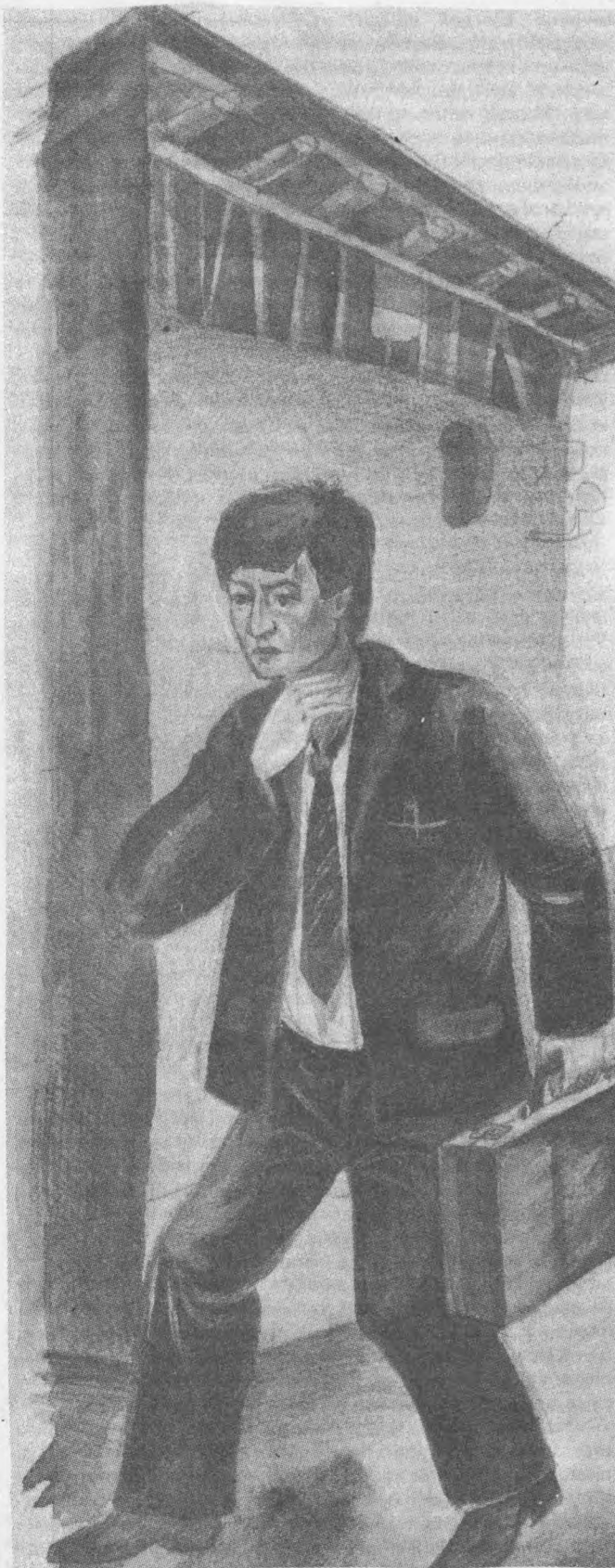
Жинкўчадаги муштипар

Уни ҳар куни учратар эдим. Уша — жийдага ўхшаш заҳил юзи, қуруқшаган лаби, қоқсуяк қўлларига эмас, балки букчайиб қолган бу кампирнинг маъсумона боқувчи кўзларига кўзим тушмасин учун, — ёшини яшаб қартайиб-мунғайиб қолган шўрлик шу бечорага ҳеч маҳал ёрдам беролмаслигимни билиб, дунёдаги энг ёмон мусибатни шунинг қиёфасида кўришни истамаганимдан, — ҳамиша ўзимни ундан олиб қочиб юрардим. Унинг пича қийшайган жағи анграйишига жуда мос, гўё соддалиг бўртиб кўзга ташлансин учун яратганининг ўзи атай шундай қилгандек. Жовдираган кўзларини айтмайсизми, кўзмунчоқнинг ўзгинаси, улар эски шаҳарнинг жинкўчасидан ўтувчиларга мўлтираб тикилади, худди бир нима тилаётгандек...

Бундан чамаси тўрт йилча бурун ҳовлиси мўъжазгина уйида ижарада турганимда, кампирнинг ўзи айтганки, бир кам саксонни қоралапти. Унинг ҳисоб-китобиям ишонимли эмас, гоҳо икки йилни бирга қўшиб «чўтга соларди». Биз ижарада яшаган икки йил бадалида кампирнинг ёши етмиш тўққиздан саксонга ҳатлаб ўтган эмас; аслида аллақачон саксонга кирган, бироқ гап орасида нуқул «бир кам саксонга кириб қўйибман»

деб айтар эди. «Буви, сиз бултур бир кам саксонга кириб қўювдингиз», деб тортишсақ ҳам у тан олмас эди. Шунда ҳамхона дўстим билан: «Кампир бечора йигирма йил илгариям «бир кам саксонга кириб қўйибман» деб ториққан чиқар», деб кулишардик.

Тақдирнинг ўйинини қарангки, атай қочиб чиқиб кетган ўша жинкўчага яна ўз оёғим билан қайтиб боришга мажбур бўлдим. Ҳозир яшаётган ижара-уйим ҳам тор ва ивирсиган шу кўчанинг ўзгинасида эди. Ҳар гал кампирнинг уйига яқинлашгач, қадамимни тезлатаман, шунданми, анчага довр у мени пайқамай юрди. Кампирнинг уйидан ўтгач, ростки, ўзим эзилиб кетардим; кўча поёнидаги муюлишга етгач, албатта ўгирилиб ортиқга қарардим. Шунда бечора кампир ўтган-кетганга ювошгина термулиб турганини кўриб, ич-этимни ер, мунофиқлигимдан ижирғанар эдим. Пича юргач, «бошқа нимаям қилардим, ахир», деб ўзимни овута бошлардим. Ишга бораётиб, яна ортда қолган куйган кўнгил тепишини ҳис қилардим, хаёлимда эса ўша — жийда юз, акашак қўллар, жовдираган кўзлар жонланар эди... Шунда ўзим истиқомат қилаётган жинкўча, бу дунё кўзларимга қафасдай бўлиб кўринар, бош олиб бир

ёқларга қочиб кетишга эса на йўл, на имкон бор эди. Нега шундай, нимага? Ахир, мен нимадан қўрқаман? Нега шу яқин орада яшайдиган дўстимнинг қораси кўринмасмикан, деб йўл қарайман, нега у йўлиқиб қолса агар, тезда элакишиб, бетайин суҳбатлар, ғийбату мақтанишлар оламига ғарқ бўлиб кетаман? Нега? Ҳамиша ўзим истаган ва ҳеч кутмаган тасодиф туфайли бу туйғу мени ўз-ўзидан тарк этади ва мен кампирни буткул унутиб юбораман, нега?

Кечқурун эса яна ўша — масъум ва нажотсиз кампир яшайдиган чордевор биқинидан ўтишга маҳкумман. Қорли-қировли кунларда ҳали мен ишдан қайтмай туриб, кулбасига кириб кетган бўлади. Кўклам келиши билан то қадам узилгунча, ҳаммаёқ ҳувиллаб қолгунча у даричаси олдида — ичкаридан тушадиган хира ёруғликда мунғайиб кўчада ўтиради. Бир куни тонг саҳарда ишга кетаётиб ўша дўстим — Ҳамидуллага рўпара келиб қолдим. Кайфиятим хийла кўтарилди, шу боисми билмадим, гапга андармон бўлиб, кампирнинг даричаси олдидан ҳам ўтиб кетибмиз. Шу кўчада яшаётганимдан бери биринчи марта шу уйга безътибор, парвойфалак алфозда ўтиб кетишим бўлса керак. Бахтга қарши... қўққисдан таниш йўқлов қулоғимга чалинди, бир хил бўлиб кетдим. Бундан роппа-роса тўрт йил бурун қандай чақирса, худди шундай — хиёл мунгли, ялинчоқ оҳангда исмимни тутди у:

— Мухтор-ув, у-у, Мухтор!

Беихтиёр ортимга ўгирилдим. Уша... Кампирнинг исминиям билмасдим. Тўхтадим. Қандай куч таъсирида унинг олдида қайтганимни ўзим ҳам билмайман. Ҳали сўрашиб бўлмайтириб, у:

— Мухтор, — деди, — ўғлим келди!

— Йўғ-э? — Шу гап оғзимдан чиқди-ю, тилимни тишладим. Унинг севинч чақнаган кўзларидан кўзимни олиб қочдим. Сўнг қийнала-қийнала ўғлининг исмини эсладим. — Сайдали ака келдиларми? — дедим, шу гап унга ёқишини билиб.

— Ҳа, Сайдали-да. Сайдали аканг келди, болам.

— Яхши бўпти-да. Энди кетмасмикан?

— Йў-ўқ. Қаёққаям кетарди. Хотини билан аразлашиб юривди, ахийри бағримга келди. Бир ойдан бери ҳар куни уйда.

Кампирнинг юзига қараб туриб, ҳозир йиғлаб юборса керак, шунда нима қиламан? Шарт буриламан-да, кетман-бораман, деб ўйладим. Кўнглимдан шу ўй кечганлигини билгандай унинг ўзи кифтимга қоқиб:

— Майли, болам, йўлингдан қолма, — деди. — Ишингдан кечикиб юрма тағин.

«Ё тавба, — дейман ичимда, — бир маҳаллада яшашим тугул, ҳатто ишлашимниям билади. Қаёқдан билади?»

Кампир, «ҳа, шундай, биламан» деган каби тикилиб турарди менга. Мум тишлаганча изимга қайтаман. Қайтатуриб, бир нимани унутиб қолдиргандек бўламан. Ҳа, унга бир нима демоқчи эдим, шундай истак бор эди дилимда, лекин нима — шуни англолмайман. Қандай гап экан у? Билмайман. Бир нима ичимни кемиради. Бориб, ахийри дўстимдан сўрайман: «Айт, биродар, шундай пайтларда инсон инсонга нима дейиши керак? Шикаста кўнглини нима деб кўтарса бўлади?» У ўйла-ниб туради, кейин қўл силтайди: «Бош қотирадиган нарсами шу? Юр, кетдик».

«Айт!»

«Сен билмаган нарсени мен қаёқдан билай».

Наҳот, биргина мен эмас, ҳатто дўстим ҳам шундай бўлса?! Шундай пайтларда бир нима деб одамнинг кўнглини кўтаришга наҳот ноқобил бўлсак?

Анчага довр сассиз-садосиз йўл босамиз. Кейин дўстим яқинда партия аъзолигига ўтганлигини айтади. «Энди йўл очилди, — дейди, — ҳадемай бўлим бошлиғи этиб тайинлашса керак». Менга ҳам шуни маслаҳат беради. «Маъқул» дейман, айна пайтда ўзимни-ўзим қийнагим келади, шу тариқа дўстимни ҳам эзиб ташласам, дейман. Узим ҳамиша асраб-авайлаган, маромини бузишга сира-сира истамаган сокин иқлимни бир ўжарлик билан остин-устун қилиб ташлагим келар эди. Аф-сус, шуни ҳам эплаёлмас эдим, табиатан юмшоқкўнгли одам бўлганим учунми, бунинг уддасидан чиқа олмасдим.

Кампир эркалабми, кўпинча, ҳа, Саритой дейишини эслайман; сариқлигим учун шундай дерди, атай исми-ни айтмасди.

Бир ҳамкурсим билан ижара-уй қидириб тентираб юрганимизда ичи ачидими, бир аёл бизга шу уйнинг дарчасини кўрсатди. Дабдурустан ҳовлига кириб борганимизда кампир хийла вақт оғзини очиб анграйиб қараб турган. Ҳамон эсимда, кейин у аввалдан бизга илҳақ бўлиб ўтиргандай: «Келинлар, келинлар. Кўп овора бўпсизлар-да, майли, сизлар манави катта уйда турақолинглар», деган, ўзларига эса каталакдек хона қолган. Боз устига, «катта уй»га ўша хона орқали ўтилар эди. Кейин у ғоят очиқкўнглилик билан ўзининг бор бисотини бизларга кўрсатган, кечқурун эса ҳатто «овқат кип енга» деб ҳам ёғ, ҳам гўшт, ҳам гуруч кўтариб келганида аввалки ижарамиз хўжайинини эслашганимиз. У жуда қурумсоқ эди, устига устак, ижара ҳақини ҳам жуда ошириб юборди, ахийри биз чидаёлмай чиқиб кетдик. Кампирнинг эса... ортиқ даражада меҳрибонлиги ғашимизга теғди, шекилли. У ёш боланинг худди ўзи эди, инқовсираб бир хил нарсаларни минг марта-аб сўрарди. Бошлаб турган йилимизнинг ёзида футбол бўйича жаҳон чемпионати бўлган. Деярли ҳар куни телевизор орқали шундан репортаж бериб борилган. Тоҳо биз сахарга довр кампирнинг ҳужрасида ўйинни томоша қилардик. Ҳозир шуни эсласам кўнглим ғаш бўлади, ўшанда биз ҳатто унга халал бераётганлигимиз ҳақида ўйлаб ҳам-кўрмаганмиз, томоша тугашини кутиб

ўтирган шўрлик кампир: «Бизаникиям гол-пол қилиш-яптими?» деб сўраб қолса энсамиз қотар эди. Ҳа, кейинчалик ҳеч тап тортмай муштипарнинг масаллиқларини бир бошидан кемира бошладик, ундан сўраб ҳам ўтирмай ёғу гўшту — ҳамма-ҳаммасини кунпаякун қилиб ташладик, шунда ҳам унинг жаҳли чиқмаган. Қолбуки, бу нарсалар тўй-маърака қилган ҳаммаҳаллалари, меҳрибон ҳамсоёлари томонидан тортиқ этилган ёки арзимасгина нафақа пулига дунёнинг бир четигаги бозордан харид қилинган бўлар эди. Ахийри, биз — бу улкан шаҳардаги неча «хозяин» билан ижикилашиб, ҳақ талашиб ўрганиб қолган талабалар бир нима етиш-маётгандек маъюсланиб қолдик. Энди кампирга ачина бошладик. Шахсан, менинг дилимда шундай бир туйғу пайдо бўлдики, биз оддийгина қилиб айтадиган ачиниси ҳиссидан у устун келди. Ҳақиқатан ҳам тушуниксиз туйғу эди бу. Аслида, саховатманд кишиларга менинг ҳам меҳр қўйгим келарди. Уша кунлар кампир мени ўзига жуда яқин олиб, эркалаб Саритой деб атай бошлаган, бунга дарров кўникканман, чунки ғайритабиий эмасди. Лекин...

Бир оқшом нимадандир гап чиқдию кампир ўтмишини айтиб берди, шунда дўстим иккаламиз анг-танг бўлиб қолганмиз. Ҳар қалай, умр бўйи — ёшлигию қартайганида ҳам феъл-хўйи сира ўзгармаган одам камдан-кам бўлади; кўпинча кексайганда киши юввош тортиб ёки инжиқ бўлиб қолади; баъзи кўнгличан қариялар, суриштириб кўрсанг, болалигида ерга урсанг кўкка сапчиган, инжиқлари эса ёшлиқда бўш-баёв бўлган. Кампир эса қизлигида ҳам, келинлик пайтида ҳам табиатан ҳозиргидай юмшоқ, соддадил экан билсам. Мана шу — ўта беозорлигию кўнгличанлиги учун ҳам турмуш қургач, икки йил ўтмай эри ундан бутунлай совиган. Шунда ҳам у — шўрлик келинчак, қўлида олти ойлик чақалоғи, эрини ниҳоятда ҳурмат қилган, оиласининг бузилишига сабабчи — қариқиз дугонаси Гулсуннинг тўйида ўзи бош-қош бўлган, эри унга уйлангач, бизга ўхшаб, ижарада тургандек яшай бошлаган ўз уйида. Уларнинг кирини ювган, овқатини пиширган. То ўғли кучга тўлгунча чўрига ўхшаб яшай юрган, сўнг иккаласи биз турган шу ўйни қуриб олишган.

Кампир шуларни сўзлаётди, меҳру вафо, одамгарчилик ҳақида бизга бир оғиз ҳам гапирмас, буларни бизга ибрат бўлсин деб айтмас эди, гўё биздан ҳам ёшроқ, ғўрроқдек кўринар, шу ҳангомаларни ҳам афтидан, шулар зерикиб қолмасин тағин, деб сўзлаб ўтирарди. У на эрини рашк қилган, на чеккан қийинчиликлари учун уни койиган. На зорланади, на ҳазил қилади, ҳар қараганда худди сени энди кўриб тургандай ғалати тикилади.

— Нега биздан пул сўрамайди у? — деди ҳамхонам бир куни ажабланиб.

Мен кифтимни қисдим.

Худди шу куни ҳали бизга нотаниш бўлган ва авиация заводида ишлайдиган ўғли — Сайдали ака командировкадан келди. Биз ҳовлида ерўчоқ қилиб ошга уннаётган эдик. Бир-иккита ўртоқлар келган, сермой бўлсин, деб ёғни кўп қуйиб, оловни гуриллатиб қўйганмиз... Бир маҳал қарасак, гуручи қотиб қолибди. «Нима бўлса бўлди энди», деб хижолат бўлиб, ошни суздик, шунда Сайдали ака: «Э-э, ошни болабсизлар-ку, молодес» деб алқаган. Гарчи ёлчитиб ош емаган бўлса-да, биз ичимизда ўзимизни койиб ўтирган пайтда у шундай деган. Мен, Сайдали ака онасидан ҳам озурдажон, мусичакўнгли экан-ку, деб ўйлаганман. «Йўқ, — деганман сўнг, — мунчалар беозорлик ҳам яхши эмас. Одам деган сал ғаддор бўлишиям керак. Ҳаммаям манави она-боладай бўлса, кўнглинг учун гапингни маъқуллай-

верса, мабодо жиндай ҳурмати бўлсаю сени қаттиқ севаман деяверса, ҳаёт жудаям зерикарли ва бетайин бўлиб кетади-ку. Ҳамма нарса бир-бирига мувофиқ ва муносиб бўлиши керак». Мен ҳам, дўстим ҳам қандайдир мунгли ва беҳад меҳрибон бу хонадонда ортиқ яшай олмаслигимизни сезиб турардик...

Кампирнинг айтишича, Сайдали ака шаҳарнинг қайсидир массивида буфетчи бўлиб ишлайдиган жувонга уйланмоқчи экан.

— Сайдали жуда пишиқ бола, ўз ишини битказиб юради, — дейди кампир, ўғлидан кўнгли тўлиб.

— Пишиққа ўхшайди, насиб қилса ҳали неварга тўйиям кўрасиз, — дейман мен.

Шундан кейин у гапга тушиб кетади, мен қўлимга китоб оламан.

— Дарсингга халақит беряпман-а? Шунақа эзман-да ўзи. Жуда ёқимтойсан, Саритой. Менга ўхшаган оининг бордир сениям. Йўлинг тушганида опкел, бир меҳмон бўп кетсин. Шаҳарни кўрсин, айлансин.

Мени соғингандай, анчадан бери энди кўриб тургандай қўлини у елкамга қўйиб олади, кейин бошимни силайди. Э-э, нимасини айтасиз, шунда ўзим қумсаб, орзу қилиб юрадиган кенгликларга қараб қочиб кетгим келади. Кўққисдан нега ўғли биринчи хотини билан ажрашиб кетганлиги ҳақида айтганлари эсимга тушади. Қанча гапирмасин, асл сабабни — келин нега кетиб қолганлигини сира тушунтириб бера олмасди. Гап келинига тақалганида уни мақтар, шундай бўлганлигига билинар-билинимас афсус чекиб ҳам қўярди. Сайдали аканинг ўзи ҳам гап орасида «хотиним зўр эди» дерди. Шунда бизнинг шўхлигимиз келарди, жўрттага хотин билан яшашнинг «сиру асрорини» суриштирардик, у киши эса пича уялинқираб бир бошидан ҳаммасини — эру хотингагина маълум сирли ҳодисаларни батафсил айтиб берарди, шунда унинг гўллигидан биз ўнғайсизлана бошлардик.

Уша йили тўлиқ, ҳатто янги йил байрами ўтгач, яна икки ҳафта яшадик бу хонадонда. Лекин менинг, дўстимнинг ҳам роса безоримиз чиқди. «Давай, кўчиб кетамиз», дедим ахийри. У ҳам худди шуни — менинг турткимни кутиб юрган экан, дарҳол «кетамиз»га тушиб қолди. Кетар кунимиз буни эшитиб кампир ҳайрон бўлди.

— Энди қаёққа борасизлар? Ё хапа қип қўйдимми, а? — деди у жовдираб.

— Йўғ-э, ои, унақа деманг. Биз хафа эмасмиз. Уқшимиз битди-да. Энди уйга кетмасак бўлмайди, — деди дўстим ҳеч иккиланмай.

— Ундай бўлса майли-я, аввалроқ айтмапсиларам, — деди кампир, дарҳол рози бўла қолди. — Ота-онангларга салом денглар. Бир қурмағур кампир бориди, деб эслаб юринглар, чироқларим! — Шундай дейишга деди-ю, лекин сира биздан ажралгиси келмади, дўстимни неча бор ўпди, йиғлади, сўнг «Саритойим» деб мени қучиб олди.

Ҳа, биз бу мўъжаз иқлимдаги ортиқча меҳрибонлик,

кўнгилянлик ва соддадилликка чидай олмай, бош олиб чиқиб кетган эдик. Кампир: «Сайдалижонимнинг тўйида бош-қош бўларсила девдим», дея зорланиб, ортимиздан мўлтираб, йиғлаб қолган ўшанда. Эҳтимол, шу дийдиёси, юмшоқкўнгиллиги сўнгги бор ансамизни қотирганидир.

Кекса, инжиқ бир кишининг уйини ижарага олдик. Бу хонадонда яшаш, ҳар қалай, ўнғай эди. Кейинчалик эшитдикки, кампирни тушмағур: «Болалар қишда совқотамиз деб-чиқиб кетишди», дебди орқамиздан. Эҳтимол, бу гап ёлғондир.

Ҳаммасидан ҳам бугун унинг ортимдан: «Мухтор!» деб чақиргани, ҳамон мендан кўнгил узмагани, менинг эса ундан қочиб юришим, уни унутишга уринишим алам қилиб кетди. Йўлда йўлиққан дўстим ҳам бирга ўқидим. Ҳаляги гапидан сўнг бирдан уни ёмон кўриб қолдим. Энди мен саксон йил яшаб, биронтага на панд, на озор бермаган, мискин, муштипар аёл ҳақида ўйлар эдим. Бундан кейин ҳамма вақт унга салом бераман, дуосини олиб юраман, деб кўнглимга тугардим. Э-э, айтмоқчи, ўғли Сайдали ака уйланмоқчи эди-ку! Кампир тўй кўрмоқчи эди, келин... Бугун, албатта, кўнгил сўраб уйига кираман.

Кечга довур фикрим ўзгарди: «Яхшиси, кўни-қўшиларидан суриштираман?»

Йўк, Сайдали ака уйланмаган экан, ҳозир қаёққадир, Сибиргами, ишқилиб, узоқ шаҳарга командировкага кетибди.

Эрталаб жинкўчада кампирнинг қораси кўринмади. Қўшни аёллардан бирининг айтишича, у касал экан. Икки кеча ўтгач, Ҳанифа хола деган аёл тоғорада кампирнинг кирини олиб чиқиб кетаётганини кўрдим. Ювиб бермоқчи, шекилли. «Шу бечора кампирни қириб бир кўриб чиқай», деган хаёлга бордим. Тагин... пайсалга солдим. Ҳанифа холага ич-ичимдан тан бердим, жонқуяр экан-да, шундай аёллар сариштали фарзандлар ўстиришади. Дарвоқе, кампирнинг емак-ичмагидан ҳам шу аёл бохабар экан... Нимагадир шўрлик кампирнинг узоқ ётмаслигини хоҳлар эдим. Узоқ ётмади ҳам. Икки кун ўтиб қазо қилди. Айтишларича, Ҳанифа холанинг ўғли бориб, унинг амаки укасини чақириб келибди. Нима бўлганда ҳам, бечоранинг жасади кимсасиз, қаровсиз кулбада қолиб кетмади ахир, юк машинасида қаёққадир олиб кетишди.

Кампирнинг ўлимидан сўнг инсоннинг қадри-қиммати ҳақида, қандай кишилар қариганда ҳам бу дунёда эъзоз топиши ҳақида узоқ ўйладим, мен узоқ ўйладим — такаббур ва шуҳратпараст, умр бўйи қийналмай яшаган, мол-дунё йиққанларнинг азасида қанча кўп одам тўп ланиши, қабрларига баҳайбат мармартош ўрнатилиши сабабларини ҳам...

Бу ёруғ оламдан шундай бир кампирнинг узилиб кетиши ҳеч кимни йиғлатмади.

Ҳеч ким йиғламади-я...

Қишлоқликлар

1

Ҳар йигирма ё ўттиз йилда қай гўрдан ҳам бу бало бир ёпирилиб келади. Шунда ҳамма таҳликага тушади, қиснади. Узларини ғариб ва ночор ҳис этишади, тўрт томонга югуришади. Кейин...

булоқликларни ваҳм босди, ахйир ҳар икки итни тоғқоровулга оттиргач, сал ўзларини босишди, тагин бошқага касри урмасин деб ёқиб юборишди ҳам. Улар тўғри қилишди, бошқа илож йўқ. Аммо ўша офатнинг зиёни ҳали-бери тегиб келаётир...

Уша — саросимали кунларнинг сўнгиди, бир куннинг ичида ҳам Қўлдош бригадирнинг, ҳам Раҳмонқулнинг итлари ўздан кетишди. Бригадирнинг ити, ўзининг айтишича, олдин кўзлари қизариб, қорачиқлари кен-эйиб, сўнг ялоғидаги ювиндигаям қарамай қўйибди, Ҳахт бўлиб ётаверибди. Шуни пайқагач, бригадир қозикдан бўшатмаёқ итини отиб ташлабди. Раҳмонқулники эса, ҳеч бир нарсани сездирмай ишни битирибди: ҳам ғунажинни, ҳам эчкиларни қопибди-да, бадар кетибди. Раҳмонқул буни кейин билибди.

Бундан йигирма йил бурун ҳам шу тахлит гаплар бўлган. Нариги ошувдаги қишлоқдан улоқиб келган кучук қанча молни увол қилган, докторлар келиб қишлоқда биттаям ит қолдирмай дори берган. Дори еган жониворнинг ичи куюб кетса керак, жонҳалпида дуч келган нарсага ўзини уриб, кета туриб ўлган. Хонбуви момонинг кучуги ўшанда ажаб ҳангомалар қилганди-да.

Кампирнинг момиқдайгина кучуги кўп суюмли, невараларию ўзига дуруст овунчоқ экан, адашган мол ё одам келса ҳуриб турар экан. Улоққан ит қишлоқни оралагач, бу кучукни ҳам докторлар «эмлаб» кетишибди. Шўрлик боғлиқ экан, ўлишини сезганми, эгасига бирам мўлтираб қарабдики, асти қўяверасиз. Кампирнинг раҳми келибди, «бечора-я!», деб бориб қозикдан бўшатиб юборибди. Кучук аввалига булк этмай чўзилиб ётаверибди. Кампир, «энди жонивор ўлмас экан-да», деб таскин толиб, уйига кириб кетибди. Шунда кучук иргиб турибдию бориб эшикка бир-икки суйкалибди, сўнг икки оёғини дераза раҳига қўйиб тумшуқ чўзиб деразадан ичкарига қарабди. Кампирга у гўё дардини ёрмоқчидай бўлиб туюлибди.

— Жониворна-я, — дебди кампир, — майли, берган ош-нонимга розиман... — Меҳри ийиб, у битта кулча олибди-да, жониворга ташлабди. Кучуги уни шошилмай ебди. Кампир не хаёлга бориб, яна уни ипидан етаклаб қозикча боғлабди. Орадан бир соатча ўтгач, шўрлик ўзини тўрт томонга урибди ва ёғочқозикни қарсиллатиб синдириб, ўзини эшикка урибди, ичкарига кирибди. Қўрқиб кетган болалар чирқираб бувиларига ёпишибди, сўнг ҳаммаси ташқарига қочиб чиқишибди. Кучук сандиқни туртиб кўрпаларни қулатибди, сўнг қориб қўйилган хамиру тўшақлар оралаб, билган амалини қилибди. «Нима қипти?» дейсизми, э-э, айтишга тил бормайди, анови зормандага ичи тўлиб кетган эканми, унинг ҳаммаёғини билганидай қилиб ташлабди. Тагин денг, ўшандай важоҳат билан деразани синдириб чиқиб кетибди. Эски тегирмонда мулла Салимнинг қизи ошиғини пойлаб турган экан, касофат кучук бориб унинг ҳам ўтакасини ёриб, шу ерда ўлиб қолибди. Шундан бери Хонбуви момонинг уч кун бадалида бурун жийриб кир ювгани ҳам, ошиғини кутаётган қизнинг лозимини ҳўллаб қўйгани ҳам оғиздан тушмайди. Мулла Салимнинг қизи эрга тегиб, ўн битта бола туғибди ҳамки, узунбулоқликлар шуни айтиб кулги қилишадди...

Кучуги улимаган қишлоқда бир нима етишмагандай бўлар экан. Хусусан, тоғ биқинида жойлашган Узунбулоқдай қишлоқда...

II

«Ҳеч нима қилмас, одамлар айтаберади-да, — деб ўзини оватарди Раҳмонқул. — Шу ёшга кириб касофати ит қопиб қутурган молни кўрмадим-ку ҳали».

Шундай деб ўйларди-ю, бари бир дилидаги шубҳа тарқалмасди.

Ахйир, кийиниб йўлга чиқди, бориб Давир тоғасига оғиз солди, ҳар қалай, кўпни кўрган одам.

— Буям бир гапи-да, — деди чол. — Кўравериб, кўзимиз пишиб кетди-ку. Қопганда ҳаммасиям қутуравермайди, гап бор-да, гап бор. Итнинг тиши қаттиқ ботмаса, заҳри томмаса — бас. Айтайлик...

Давир тоғаси узоқ жовради. Афтидан, тешик қулоқ топилганидан, хусусан, жияни гапини эътибор билан тинглаётганидан у мамнун эди. «Қариганда эзма бўлиб қоларкан-да киши», деб ўйлади Раҳмонқул. Кўнгли сал таскин тогани учун ҳам тоғасининг гапини бўлмайд, ўз ўйларига берилди: «Энди... заҳри тушмаган чиқар, қапаётганида шошиб қопган. Эчкиларни ёмон қипти лекин, ҳатто бирининг қулоғиниям узиб опти, ғунажинни думини тишлапти, касофат». Тоғасининг кўзига кўзи тушини истамасди у, ўйланатуриб, дабдурустан сўради:

— Шуни давоси йўқми, а, тоға?

Асли шуни сўраб кўраман, деб кўнглига туккан эди, шунгами оғиздан чиқиб кетди-да.

— Эй, тавба, — дея жеркиди тоғаси, — хаёлинг қаёқда? Ҳозир шуни айтдим-ку! Давоси бор-а, йўқ давоси, тузалмас икки дарднинг бири шу.

— Энди... — Раҳмонқул ёш боладай шошиб қолди. — Қари билганини пари билмайди, деб... бир сўрагим келувди-да, тоға. Жаҳл қилманг энди.

— Жаҳл қилаётганим йўқ, — деди тоғаси. — Ўзинг билатуриб сўраётганинга айтаман-да. — Чол жиянини ранжитганидан хижолат чекди шекилли, соқолининг учини қайириб оғзига солди, кейин ўйланиб қолди. Пичадан сўнг:

— Дарвоқе, — деди, — яна бир гап эшитгандим. Қадим замонда бақувват бир йигит... Отинг ўчгур шу касални юқтириб олибди-да. Кейин кўзибди бечораники. Ҳартугул, бошқаларга зиён езказмабди. Ай-й, жиян, худо одамдан нари қилсин-да шу балони. Ҳайвон қутурса, урарсан, куйдирарсан, лекин одам... Боёқшининг бўлари бўлганидан кейин қўлашиб-кўмаклашиб бўйнига арқон солиб, овлоқ бир жойга опкелишибди. Шу жойда ёрматом бор экан, унинг ичида йўғон устун бор экан, шунга тортиб боғлашибди-да, ташлаб кетишибди. Не бўлсаям, тузалмас дард, бечора ўзини билмай, бўкириб, жони ичига сиғмай, ўмганини ўзи ғажиб ташлабди. Қон булоқ бўлиб оқаверибди. Шу атрофда бир чўпон қўй боқиб юрган экан, шўрликнинг овозини эшитиб, келибди. Қараса, шу аҳвол. Аввалига қўрқибди. Бир тирик одам ўзини билмай айиқдай айқириб, ўзини ўзи ғажиб ётса... қўрқмай бўладими, ахир. Кейин, қани, нима бўларкин, деб қўлидаги заранг таёқни — ўзиям отамерос экан-да — анавиги тутибди. Тошнияма чайнаб ютадиган важоҳатда турган йигит таёқни тишлаб ғажий бошлабди. Тишлари синиб, оғзи қонаб кетибди, бари бир, чайнайверибди. Чўпон ёндошишга чўчиб, изига қайтибди. Сурувни олдига солиб энди кирдан ошаётганида биров чақиргандай бўлибди. Қулоқ солса, овоз ёрматом томондан келаётган эмиш. Ҳайрон бўлиб, ҳалигининг олдига қайтиб келибди. Йигит: «Энди мени бўшатиб юборинг, ака» деб ялинибди. Чўпон унинг айтганини қилибди. Шунда йигит: «Энди сиз билан ака-ука тутинаман, сизнинг олдингизда бир умр қарздорман», дебди. Шуйтиб, бу дарднинг ариганини бир марта эшитганман. Ундаям бўлса чўпоннинг таёғидан тузалган.

Тоғаси «чўпон таёғи» дегандаёқ Раҳмонқул бунинг нақл эканлигини англади. Лекин яна қайта сўради

— Шу бўлганмикан ўзи?

— Нима, бўлмай, чўпчакми бу? Ота-буванг ўтирик айтиб қолдирадими сенга? Чўпон таёғида гап кўп, қанча гиёҳга тегади, шунинг кучи уради-да унга.

Раҳмонқул аввалига кулди, сўнг олти йилдан бери кўтариб юрган таёғини эслаб, шунга ишонгиси келди. Бирдан не ўйга борганлигини англаб қаттиқ сесканди. Эчкилари билан ғунажинини... ичи ачиди. Қирт-қирт ишлаб, манглай тери билан орттирган эди-я. Энди оғзи нонга етганда... Қулоғига бошқа гап кирмади. Чол ҳамон бир нималарни жовраётган эди. «Яхши боқиб эдим, эчкиларнинг қорни кўтарилиб қолувди. Оқ эчки ҳар йили эгиз туғарди. Касофат лоқал бузоққа тегмас бўларди-ку».

Тоғаси ундан: «Ўзи нима гап, жиян? Нега мунча типирчилаб қолдинг?» деб сўрамади. Элнинг оғзида ҳозир шунга ўхшаш гап, эҳтимол, шу боис индамаган чиқар. Ғурбат, саросима. Раҳмонқул ўзидан ўтганини ўзи билади, молларни ит қопганини ҳеч ким кўрмаган. Ушанда ҳадеб ит эчкиларини қувганини кўриб хавфсираган эди-я... Нега шартта отиб ташламади, шундай қилса бўлар эди-ку. Ҳатто ўзига ҳам бир ташланиб қочганди-ку. Яна «ювошгина ит» деб, «ундай эмасдир» деб... Кўзи қиймади-да, кўзи қиймади. Шуниям манфаат билди, итидан айрилиб қолгиси келмади. «Оқсимлиги йўқ», деди, «беғонагаям қулоқ читмайди», деди, хуллас, мана энди...

III

Кўйларга емиш бераётиб ҳам шуларни ўйлади. Кўли ишга бориб-бормай, сомонни охурга чала-чулпа сочиб, қопни сомонхонага ирғитди. Қўрадан қайтиб келиб ҳовлида ўғлининг улоқни кучоқлаб ўйнаётганини кўрди.

— Ота, ота, — дея қийқирди ўғли, — оқ эчкининг қулоғи тушиб қопти, қаранг. Яна ўсиб чиқадими бошқа қулоқ?

Раҳмонқулнинг юраги шув этди.

— Кап-катта боланинг ишими шу? — деди, кўнгли баттар ғашланди.

«Улоқ эчкига суйкалади, эмади... Хотинига айтсамикан?» Шунга ботинмади. «Қўрқади», деб ўйлади. Сарибўйин бадар кетганига хотини унча ташвишлангани йўқ. «Улоқиб кетган. Бир-икки кун ичида кеп қолади, эсли ит», дерди у.

Раҳмонқул шу кеча мужмал, аммо кўрқинчли тушлар кўриб чиқди...

IV

Эрталаб болалари қатори ширчой ичди. Ҳеч кўнгли тортмади, билади — ғунажиннинг сутидан, шуни била туриб, миқ этмай ичди. Кейин болалари талашиб сут ичаётганини кўриб, индамай ўрнидан турди-да, ташқарига чиқди. «Яхши бўлмади», деб ўйлади у, мунофиқлик қилаётгани, беқарорлиги юрагига тўкилди. Қўрага бораётиб яна тоғасиникига қайрилди.

— Қишнинг чўзилганини қаранг, тоға. Бултур шу пайт молларни даштга ҳайдаган эдик. — Гапни узоқдан бошлади у, юрагидагини бирдан айтиш маҳол эди. — Чиллаям ўтди, тўқсон, ой орасиям ўтди. Куннинг исиманини қаранг.

— Ҳа, худонинг берган куни-да, — деди тоғаси. Бу — худонинг берган куни эканлигини Раҳмонқулнинг ўзи билмасмиди. Қарғанинг қағиллаши ёмон, қиш ҳали анча-мунча чўзилади, бунягма билади у. «Ҳой, жиян, бир дардинг бор-ов сенинг?» демайдими тоғаси, у бор гапни айтиб шу балодан қутулмайдими.

Ахийри, юраги чидамади.

— Шу, қутурган кучук тишлаганда қон чиқмас — бас, юқмайди, дейишади. Чинми шу? — Ҳаприқишини боса олмай, жўрттага қўшиб қўйди: — Энди сиз кўпни кўргансиз, тоға. Шунга сўраяпман-да.

Чол бу гапдан ғурурланди. Қишлоққа ҳукм сураётган тахликали аҳволнинг бирдан-бир билимдони ва халоскоридай тутди ўзини. Томоқ-қириб, деди:

— Тишлаганники бир ой ичида, суйкаланган ё яланган бўлса уч ойда билинди, жиян.

Бежоблигини пайқадими, бобой маъноли тикилди, шунда у: «Шунчаки ўзим» деган маъно англамоқчи бўлиб печка биқинида мулғиётган мушукнинг қулоғига чертди, асабийликданми қаттиқ чертиб юборди. Мушук сачраб турдиё эшикка отилди. Даҳлизга чиқиб зорлангандек миевледи. У хижолат бўлди.

— Дунёдаги энг маишатпараст ҳайвон шу, — деди. Бироқ кўнгли таскин топмади. Тоғасидан нигоҳини узди.

— Тоға, шу дардга энди чалинган молнинг гўштини тоза пишириб еса ҳеч нарса қилмайди, дейишади-ми?

— Обдон пишириб ё қовуриб еганлар бор, дейишади. Шундаям на ҳаром, на ҳалол — жайраники қатори бўлармиш. Энди, касал бўлганини билганингдан кейин қандай қилиб егинг келади. Ёмон-да, жиян, ёмон, кўнгли тортмайди.

— Ҳакимойнинг гапига унча ишонгим келмади, — деди Раҳмонқул тағин. — Жонсиз нарсаям қутуриб кетармишми-ей, шуйтиб ваҳима қип қолди. Бир пайтлар момосини эшак тишлаган экан, шунда Балиқчи отанинг сувига ювингани борибди, қайтишда кийимларини ёқиб юборибди, лекин бўйнидаги мунчоғини кўзи қиймапти, опкеп деворга осиб қўйипти, қирқ кун ўтиб девордаги мунчоқ қутурган эмишми-ей, миҳда осифлиқ турганча селкиллайверган эмишми-ей. Қаранг, шу гапга ишониб бўладими энди?

Чол кулди.

— Боланинг гапи бу! — деди. Кейин: — Нега йўқ ердаги бўлмағур гапларни топиб юрибсан? — деб сўради. — Фақат жон қутуради, тирик жон. Жонсиз нарсага балоям бўлмайди. Каллангни мундай ишлаб ўзинг: тупроғам, шох-шаббоям... ҳе-хе-хе... кўрпаларам қутураверса, биласанми, нима бўлади? Ҳ-хе-хе, болалигинг қолмади-да, жиян.

Раҳмонқул мот бўлди. Миқ этолмай қолди. Аммо енгилгандан хижолат эмасди. Узининг хавотирли хаёлларига ўралашди у: «Нима қилай, оворам чиқди-ку тоза. Ё бор гапни тоғамга айтсаммикан? «Ош-қатиғимни таъмин қип турган сигирчам...» десаммикан? Сути увуздан энди ажраб эди. Пушти наслдор бўлади, деб умид қилувдим. Ҳеч бўлмаса, гўшти... Ахир, биратўла куйиб қолавераманми? Ундай десанг...»

Йўқ, бунга айтолмади. Лозим кўрмади. Узича бир қарорга келди: «Пича сабр қилай. Агар, сезилса... Бош омон бўлса, мол топилади. Куйдириб юбораман!»

Кўнглидагини айтмагани кейин — тоғасиникидан чиқиб, анча йўл юргач, ўзига алам қилди. «Оббо-о, айтиш керак эди-да. Бирон жўяли маслаҳат чиқса, сал тинчирмидим. Ахир, тишлагандан бериям уч кун ўтди, энди нима бўлади?»

Кечга бориб тоғасига бор гапни айтмаса бўлмаслигини ўзим сезди. Ҳадеб қатнаб қолганимга кулмасин, деб бир тўрва емни баҳона қилди. Узини саховатли кўрсатгиси келди, бориб отидан тушмай овоз берди, келин чиқганини кўриб: — Тоғамни чақир, тоғамни, — деди. Тоғаси кўриниш бергач:

— Камикўрмангизнинг таги кўриниб қолган чиқар, тоға. Бугун ем келувди, бир тўрва ташлаб ўтайин, дедим. — У олдига ўнгарилган халтани узалиб ерга қўй-

ди. — Мен отдан тушмайин, тоға, — деди кейин. — Сизга маслаҳат солайин деб эдим. Шу, сабил кучугимиз кетишида бирон қилиқ кўрсатиб кетганми дейман, кўнглим алағда.

— Нима? Шубҳанг борми? — деди чол сергак тортиб.

— Илгари кўрмаган эдим. Эчкилардан икковининг қулоғи сал-пал тирналгандай. Шунга кўнгил нотинч. Нима қиламан экан деб гаранг бўп турипман.

— Э, чатоқ-ку унда. Ҳаракатингни қил, мундай хотир-? м бўлма. Янаям дўхтурда қарши укол бўлади деб эшитганман. Кўзинг қиймаса, Қаршибой зоотехникми-нан гаплаш. Укол қилган дўхтургаям... Ҳай, қара-да, жиян, магар қон чиққан бўлса... Ғунажинминан бир эчки нима деган гап...

— Битта эмас-да тоға, иккита эчким...

— Учта бўлмайдими! Шунинг баҳридан ўтсанг, бир жойинг камайиб қоладими? Нафсиғолиблик қил, балога учрама тагин. Эшитдингми? Ҳов Наҳғруд деган қишлоқ-да...

«Бўлди-бўлди, куйдираман. Танисоғлик керак кишига. Бош омон бўлса дўппи топилар». Қарори қатъийлашди. Уйга келиб, хотинига шу гапни айтган эди аввалига у ўйланиб қолди, кейин кучукни қарғади, ахийри:

— Кўп кўрарманми деганда... Укол қилдирсак, қандай бўларкан? — деди.

— Фақат эчкилар эмас-да, ғунажинам шундай. Думини қара, ишонмасанг, — деди Раҳмонқул ўртаниб. Хотинининг гапи уни ҳам эзиб ташлаган эди.

— Қопганини кўзингизминан кўрмаган-нетмаган бўлсангиз, и-я, айтаберасиз-да. Бари молни қирасизми энди — улоққан ит қишлоқни оралади, деб? Кимнинг моли қутурдию сизники қутурсин? — Хотини торикди. Раҳмонқул ўйланди, бир ҳисобдан бунинг гапиям тўғри. Лекин...

— Э, қўй. Икки эчкиминан бир ғунажиндан айрилсанг қиёмат бўлмас. Худо кўрсатмасин, агар... Қўй, торикма, хотин.

— Узингиз биласиз, — деди хотини, сўнг ўйланиб қолди.

— Эмаса... — Раҳмонқул яна иккиланди. Сўнг деди: — Пастрамкаминан бир сатил красин опчиқ қани.

Намозгар, ҳаммаёқ тинчиб қолган, шу пайт қир тарафдан аввал ғунажиннинг бўкиргани, бир оздан сўнг эчкиларнинг зорланиб маърагани эшитилди. Кейин... анчагача кетмоннинг тарс-турси келиб турди.

Қош қорайган пайтда биров уриб сулайтириб ташлагандай алфозда Раҳмонқул уйга кириб келди. Хотинига у: «Елкамдан тоғ ағдарилгандай бўлди-е, уч кундан бери уйку йўқ эди», деди ва оғир хўрсинди.

V

Эртаси кун якшанба эди. Бозорга тушган Раҳмонқул кам эмас, кўп эмас, роппа-роса ўн кило гўшт кўтариб қайтди. Ундай-мундай эмас, сон гўшт эди. Хотини қувониб қолди. Эри ҳеч қачон бозордан бунча гўшт харид қилмаган аввал. Шуниси ажаб туюлди унга, «гўшт опкенг» демаганди ҳам, бу бўлса қонини силқитиб бир белбоғ гўштни кўтариб келаверибди.

Хотини ҳайрон бўлса-да, индамади: эрининг одатдаги бадқилиқлигидан бири, деб ўйлади. У, бозор оқшоми, деб анча гўштни ошга босди. Кечкурун бир-икки қўшнилари ҳам чиқишди.

— Бу ишингиз бежай* бўлди-да, Раҳмонқул ака, — деди Дўсан. — Мундай пайтда нафсибаландлик қил-

* Бежай — яхши (шева).

маслик керак. Ҳов, қишлоқни чигиртка босган йили эсингиздами, бойловдаги новвосим шундай бўп қолди, денг. Отам жониворнинг устидан сув элади, элабтуриб боладай йиғлаб қўяверди. «Раҳматилламнинг суннатига боқаётгандим сени», дейди. Эй, борсин, дедим... молни ўйламанг ака, омонлик бўлсин, омонлик.

Раҳмонқул ҳадеганда одамга эл бўлавермайдиган, ароқ деса ўзини томдан ташлайдиган қўшнисидан бундай гапни биринчи марта эшитиб туриши эди. Унинг гапни маъқуллади. Раҳмат айтди. Лекин яна гап нуқул шунинг атрофида айланавергач:

— Бўлак ҳангома қуриб қолганми! — деди жеркин-қираб.

Шу-шу, мавзу ўзгарди, лекин гап айланиб яна Ҳурзия янгага, унинг туя тишлаб қутуртирган отасига келиб тақалди, яна шу касофат ҳақида ўйлашга Раҳмонқул мажбур бўлди.

— Ҳаҳ, шўрлик-шўрлик. Ажали шундан экан, не қилсин, — деди Умар. — Духтур тузатолмаса, мулла билмаса, табиб билмаса, худога ялинсанг, бўлмаса, Норқулнинг челақлик ошнаси айтади, бир ҳамсояси бор экан, шунинг эшаги қутурадиган бўп қопти, буни пайқаган йигит бозорга опчиқиб сотиб юборипти. Энди қанчага пулласа пуллаган. Қайтиб келган. Кўнгли — жойида. Ана шу йигит, ишонсангиз, қирқ кун ўтиб эшак пули касрига қутурибди. Кўрдингизми, даже пулгаям урар экан таъсири.

— Э-э, қўйинг бу гапни, — деди Умар. — Пул қандай қилиб қутуртиради, ахир? Эшакнинг ўзидан юққандир.

— Эшакка ҳали ҳеч бало бўлмасидан сотган!

— Мундан чиқди, ҳаром пул ҳам қутуртираркан-да одамни, а? Йў-ўқ, бу ерда бир гап бор, ҳеч ишонгиси келмайди одамнинг. Йигит эшакнинг қутуришини билиб сотганими?

— Билиб сотган.

— Тавба, ҳеч ақлга тўғри келмайди-я!

— Ишонмайман, де? Ке, гаров ўйнаймиз, ўша челақлик пандавоқкиминан юзма-юз қиламан сени.

Уртага иккита ароқни қўйиб гаров ўйнашди. Дўсан Раҳмонқулга юзланди.

— Қўлни кесинг, ака.

Раҳмонқул ичига ўт тушгандай типирчилаб қолди. «Ҳозир», деди-да, секин ўрнидан туриб, ошхонага чиқди, бориб дамлаб қўйилган ошни қозон-позони билан даст кўтарди. Оғилхона ортидаги чуқурга элиб уни тўнкарди. Сўнг кетмон олиб чиқиб ошнинг устига тупроқ тортиди. Айниқса, гўштни айириб олиб чуқурроқ кўмди, «ит-пит титиб емасин», деди...

Қайтиб келгач, имлаб хотинини даҳлизга қақирди ва унга очигини айтиб қўяқолди. Хотини яхши ният билан ошга босган гўшт ғунажинники экан. Ўзларининг ғунажинники...

— Эски гўшдан битта ош қил...

— Бозорга бордим эмиш. Бозорга бормай ўлсин, шуйтиб. Алдаб, ҳаммани қутуртирмоқчи эдимми?

— Қўй энди, унчаликка борма, — деди эри паст келиб. — Давир тоғадан сўраб эдим, ҳалолгаям, ҳаромгаям юрмайди, жайра гўшти қатори, деб эди, увол бўлмасин, деб... Биздан ўтибди, кампир, қўй энди.

Аёлини умрида биринчи марта «кампир» деди. Айбига иқрорлигини сездириш, уни эркалаш учун... Лекин жуда ғалати эшитиларкан, ўзи уялиб кетди.

«Кампир» эса қозонни куйдира бошлади...

VI

Эртаси кун қишлоқ фельдшери Шариф кириб келди. У Раҳмонқулнинг ити касал бўлганию молларини куй-

дирганидан хабар топган экан. «Кунни эртадан қолмай болаларингизни беморхонага ётқизинг, укол олишсин. Ун иккита уколи бўлади, киндикдан. Шунни олиб, сўнг қайтиб келишди», деди, район касалхонасига йўлланма ёзиб берди. Раҳмонқулнинг хотини, икки ўғли, икки қизи — ҳаммаси, улар қайтишгач, Раҳмонқулнинг ўзи ҳам бориб ётадиган бўлишди.

Шариф билан бирга-бирга бориб, Раҳмонқул Тенглашнинг қайрилди. Қишлоқда ундан бошқанинг улови йўқ. Райондан машина чақирай деса, бориб келгунча хуфтон бўлади.

— Жўра, хижолат бўлқолдим энди, — деди у, гарчи Тенглаш ўзидан ўн ёш кичик бўлса ҳам, сўнг вазиятни тушунтирди. — Касалликнинг олдини оладиган тўққиз ўнта уколчаси бўлармиш, уч-тўрт кун туриб келишсин. Шунга бир юкиниб келувдим. Мошининг билан...

Тенглаш тилла йигит. Дарров кўнақолди.

— Майли-майли, мен обормасам ким оборади, ака?! — деди у. — Одамнинг қадрини бошга иш тушганда билинади-да. Эй, акам-эй.

Раҳмонқул ҳам уни алқади. «Бу яхшилигингни тўйларингизда қайтарайин», деди. У уйига қайтиб келиб кампирини кузатар экан: «Тирикчиликдан унча қайғурма, — деб тайинлади. — Қўни-қўшни, нариги томонда келинлар бор. Беш-ўн кун бир илож билан ўтар энди».

«Кампири» халқумида тўпланган йиғини ҳарчанд яширишга уринмасин, ихтиёрсиз равишда ўзи фош бўла бошлади. Кўз ёшлари шудрингдай бўлиб киприкларига илинди, йилди-ю, булоқдай тошиб келаверди, ахир, хўнграб йиғлаб юборди. Ким билсин, балки бу йиғи ожизликдан хўрлиги келган кўнгилнинг нолаи зоридир. Эҳтимол, тинчини бузган касофатга норозилиги аломатидир. Балки, бунчалар баландпарвоз сўзларга у арзимас ҳам. Ҳар нечук, шу аниқ эдики, табиатнинг ғайриоддий таҳдидига чидай олмаган шўрлик ўпкаси тўлиб йиғлади...

Раҳмонқул касалхонадан қайтгач, бориб бўлимдан мол докторини чақириб келди. Қолган жониворларини бирма-бир эмлатди. Кенжатоининг «жйирони» — қора тайхар ҳам, мушук ҳам бундан четда қолмади.

VII

Кеч кирди. Раҳмонқул пича енгил тортгандай бўлди. Бир чақирим наридаги қўрага — қўйларига емиш солиб келишга отланди. Қайтишда тоғасини кўриб, бўлиб ўтган гапини айтиб беришни кўнглига тугди. Бораётиб, тўрт ҳовли наридаги қўшниси — Ялғошнинг уйи биқинидан ўтаётиб, оғили олдида дўмпайиб ётган қорага кўзи тушди. Ҳайрон бўлди.

— Бунинг нима, Ялғош? — деб сўради.

— Э, сўраманг, эшакни ўлдириб олдик, ака.

— Йўғ-э?

— Шариф духтур болаларни алдаб, «итингизга берсанг, ичидаги қуртини ўлдиради», деб иккита дори ташлаб кетган экан. Болалар шунинг бирини итга, бирини эшакка берибди, денг. «Қурти тушганини кўрайлик», деганда тушмагурлар. Эшак-ку, майли, қурғур ит итлигига бориб тандирнинг ичига кириб ўлибди. Кечадан бери ўт ёқамиз, тагин бир касри тегмасин, деб.

Ҳамсоясининг аҳволига унинг ичи ачиди.

— Кўргулик, — деди. Ва шунинг англадики, бу ёруғ оламда тагин бир умумий дард бор экан, у ҳам одамларни бир-бирига яқин, кўнгличан, айна пайтда янада муноси қилиб қўяр экан. Дарди бир, ташвиши бир кишилар бир-бирига, дардларига малҳам бўлишни исташар экан. Шунданми, Раҳмонқул ўзи тенги қўшнисига даб-дурустан насихат қилиб қолди:

— Нимасига қайғурасан? Бош омон бўлса — бас, буёғига куюнма. Эшакниям кўмиб ташланглар, буйтиб дўмпайиб ётмасин, энди не бўлса бўлибди, ўтган ишга саловат.

— Кўмишга кўмаверамиз-ку, бу қочмайди, — деди Ялғош.

— Кўммасанг сасиб кетади, ҳаммани гаранг қиладди, — жеркиб берди Раҳмонқул.

— Буни ўзимам биламан, лекин ишга пешком қатнайдиган бўлдик-да, энди, шунга куяман, — деди қўшниси.

«Оббо, бунинг дарди меникидан ошиб тушди-ку» Ялғошнинг ўн чақирим наридаги посёлкада ишлаши, ишга эшакда қатнаши Раҳмонқулнинг эсига тушди. Унга ачинди, бир кўнглини олгиси келди.

— Ана, бор, бизнинг моччани мин, ҳайда. Ўзи илдам. Худога шўкр, бизда от бор. Кунимизга ярайди. Отни сўрасанг ҳам бераман! — катта кетди у, яна қўшиб қўйди: — Ҳеч фалокат бўлмабди-ку, ахир, шунга қувонмайсанми!

...Раҳмонқул ҳозир қўрага боради. Қўйларни даштдан ҳайдаб келган шериги билан охурларга емиш солади. «Тўки-сочиб ейишсаям майли», деб охурни тўлдириб солади. Бундан унинг кўнгли ўсади. Ҳаммага, ҳатто шу жониворларга ҳам яхшилиқ қилгиси келади унинг. «Тирик жон омон бўлсин, — деб қўяди ичида, — балоқазодан худо сақласин».

Қайтишда, албатта, тоғасиникига киради. У кишига шуларни ва тахминан шунга ўхшаш гапларни айтади. Кейин, аввал бошда ҳаммасини очиқ айтмагани учун тоғасидан узр ҳам сўрайди. Бош эгади. Тоғаси нима деса, бундан буён шундай қиладди...

Шом чўкиб бормоқда эди. Раҳмонқул отига қамчи уради. Дили равшан тартади. Аллақандай ашуланг ўзича хиргойи қила бошлайди...

...кейин, бало аригач, таҳлика унутилади ва шунинг эслаб одамлар кулиб юришади.

Агар баҳор бўлса,
Эх, баҳор бўлса...
Атир сепиб борар момолар тўйга
Бошида бир лайли тўла даставез.
Шомнинг хонадонини
Кўрпача ёзар
Хонтахта устига қўйиб қанд, майиз:

Ноёб сарпо берар сўнгра барчага
Барча меҳмон бўлар ғаройиб очун.
Бироқ ҳар туҳфанинг четида ёзув:
— Агар баҳор бўлса мен ҳам бус-бутун.

Танбур

Регистон сўрайди, ёғади ёмғир,
Тарақлаб тушади шуълавор шамшир.
Букри елкасини кўтаради қир,

Ишқ чалар
Танбур.

Супада гул очар тўсатдан туршак,
Қўпориб илдизин ҳапқирар терак.
Ҳачирнинг тишига шивирлар хашак —

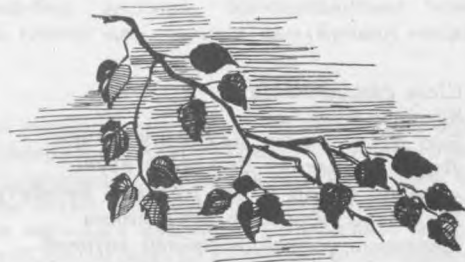
Ишқ чалар
Танбур.

Лолалар гуриллаб ўтар унғурдан,
Тошбақа кучаниб чиқар чуқурдан,
Ҳиқиллаб сув оқар эски зовурдан,

Ишқ чалар
Танбур.

Ҳужралар ғийқиллаб очар оғзини,
Қадамлар пойгакда тўхтар ўксиниб.
Захлаган нафаслар топар ўзини,

Ишқ чалар
Танбур

Дард ҳақида кўшиқ

Йиғлайвер, йиғлайвер
Қоврилиб, доғ бўлгунча.
Саҳроларинг йиғингдан
Кўкариб боғ бўлгунча.

Йиғлайвер, йиғлайвер.

Дардинг тамом бўлгунча,
Сочинг арқон бўлгунча.
Кўрмай қолиб, осилиб,
Ишқинг қурбон бўлгунча.

Йиғлайвер, йиғлайвер.

Ағёрлар хор бўлгунча,
Ошиқлар зор бўлгунча,
Ёруғ дунё қоронғу,
Ғофилга тор бўлгунча.

Йиғлайвер, йиғлайвер.

Қайғунг қарвон бўлгунча,
Кулгунг сарбон бўлгунча.
Сени шунча йиғлатиб,
Ҳолим ёмон бўлгунча.

Йиғлайвер, йиғлайвер.

Азобинг буғ бўлгунча
Кечмишинг йўқ бўлгунча.
Мозоримда ҳилпираб
Рўмолинг туғ бўлгунча.

Йиғлайвер, йиғлайвер

Жўрагинам

Онам ўчоққа ўтин қаларди
Чўнқайиб, томошаталаб,
Чақмоқ чақишини кутардим:
— Ойи, мушугим ёнмайди...
Бароқ мушугимиз бўларди
Доимо эркалаб аллалардим.
Отам доимо ҳазиллашарди:
— Мушукнинг жўраси.
Уйимизга кўп келадиган
Бети япалоқ, отамнинг жўраси
Ваҳима тарқатарди: Қутуриб қолса
Баринг жинни бўлиб қоласан.

Тўсатдан мушугим йўқолиб қолди
Тўрт ёқни қидирдим, топмадим.
Онам билмайман деди,
Отам билмайман деди,
Фақат япалоқ бет отамнинг жўраси
Қорнига шапиллатиб урди:
— Эшитяпсанми миёвляпти
Миёв, миё, мия...

Миям ёрилмади.
Тунлар ухлолмайдиган бўлдим.
Тентираб чиқардим ҳовлида.
Отамнинг эски пичоқчасин
Қайрардим, қайрардим, қайрардим:
— Қорнингни ёриб мушугимни оламан!
Қорнингни тешаман...

Бирдан кўчиб кетдик Самарқандга
Пичоқчамни йўқотиб қўйдим.
Тушларимга кирганда баъзан
Отамнинг жўраси,
Пичоқчамни тополмаяпман.
Болалигимни ташлаб кетган жўрам
Жигар-бағримни ғашлаб кетган жўрам
Пичоқчамни йўқотдим мана
Жўрангни ҳам тополмаяпман

У

Жинни бўлиб
Уйимиздан
Кетиб қолган!

— Бошоқ теримидан чақириб келишди. Учови баравар жон берганини қара, — деди у, Йигитали билан омонлашгач.

— Кимнинг болалари булар? — деб сўради Йигитали.

Йигитали жанггоҳ кезиб, ўлимларни кўравериб дийдаси қотиб кетган. Лекин замбарда қатор ётган, устига эски латта ташланган болаларни кўриб, хўрлиги келди, томоғига нимадир тиқилди. Уруш пайти ўлса майли эди, бомба тагида қолиб ўлса майли эди, қуршовда қолиб ўлса ҳам майли эди. Энди-чи? Уруш тугаганига бир йил бўлди. Болаларнинг оқдан ўлишига қандай чидаш мумкин? Бағрини қорга бериб ётганида, оловга кирганида... ғалабадан кейинги онларни шундай тасаввур қилар эдимиз? Очлик, қашшоқлик — уруш дарахтининг ачиқ мевалари. Демак, дарахт ҳали қуригани йўқ. Ҳали бу мевадан кўп тотиб кўришади...

— Биттаси Зебиники, анави — ямоқ рўмолли, Сотволдиннинг хотини, сендан аввал кетган эди, эсингдами? Қани, носдан ол-чи... Эридан ёдгор эди бола бечора. Асрай олмади-да... — Қамбар чўлоқ Йигитали узатган носдан отиб, кафтини қоқди. — Биттаси Ҳалиманики. Эшқўзининг хотини. Қишлоқда биринчи шу хотинга қора хат келган. Иккинчи боласини эгамга топшириши.

— Яна бири кимники?

— Зарифа шаддодники. Шодивойнинг хотини. — Қамбар «Йигитали тўрт йил урушда юриб ҳаммани унутворган» деб билармиди, ҳарқолда, биров ҳақида гапирса шундай изоҳ беришни сира қўймасди.

— Ўзи қани? — деб сўради Йигитали ажабланиб.

— Иситмада алахсираб ётибди. Боласининг ўлганини билмай ҳам қолди. — Қамбар оғзи тупукка тўлиб гапиришга қийналганидан, носни тупурди-да, бўйнига ташлаб олган чорсининг бир учига лабини артди. — Азоб бўлганда болаларга азоб бўлди. Увол кетяпти бечоралар. Дунёга келиб азобдан бошқа нарсани кўришмади. Мурдаси тоза кафан кўрса ҳам майлига эди.

— Шунчалик оч экан, айтишса бўлмасмиди?

— Кимга, раисгами? Ундан кўра яратгандан имон сўра, беради. Раисни биласан-ку? Аслида сен раис бўлишинг керак. «Коммунизм»га янги раис сайлашибди. Урушдан келган Боисовни эшитганмисан? Биттагина ордени бор экан. Бизникилар ҳам шунақа қилсакми, деб туришибди. Иккита орденинг бор. Раис бўлишинг керак.

— Йўқ ердаги ғалвани кавламаларинг. Раис бўласан деб беришибдими ордени. Бунақа иш қўлимдан келмайди. Ундан кўра раисдан сўраш керак. Икки кун бошоқни ўзимизга терсақ ҳам, қорин ғами сал камаярди.

Қамбар бу гапни эшитиб, бош чайқади.

— Билмадим-ов... Кеча адирга чиқиб Гулжаҳонни қамчилади. Боласи уч кун кетма-кет барака топган экан, «Сен бригадирлигингни пеш қилиб, бошқаларнинг баракасини боланга ёздирапсан», дейди нодон. Ўртага тушсақ ҳам кўнмайди, даюсинг боласи. Одамларда ҳам инсоф йўқ-да, қайси бир қорақуянинг кўзига Гулжаҳон бойиб кетгандай, тўйиб кетгандай кўрингану раисга чаққан. Бечора дегин, шундай иғво бўлишини кутган-да, боласи топган барака учун ҳеч нима олмаган экан. Сен раисдан инсоф сўрамоқчисан. Ундан кўра юр, менга қарашвор, қош қорайяпти, иккита чўлоқ амаллаб кўмиб келайлик. Ўзимга қолса, учовини бир гўрга тиқмоқчи эдим. Ақалли, ўлганда яйраб ётишин, юр...

Пода қишлоқ йўлида оҳиста кетмоқда эди. Бу ёғи хавотирсиз. Ҳар бири ўз гўшасини топиб боради. Йигитали таёғини Зебига бериб, ўзи замбарнинг орқасига ўтди.

Хотинлар жим боришарди. Йиғлашга уларда мадор, кўзларида ёш йўқ эди. Уруш пайти, аза очавериб, азадорга қўшилиб йиғлайвериш кўз ёшлари қуриб кетган. Уларнинг жимлиги Йигиталини баттар азобга солади. Йиғлашганда эди, фарёд уришганда эди, бу болаларнинг, бу нарасидаларнинг, бу бегуноҳларнинг ўлими Йигитали қалбини бунчалик тирнамас, бунчалик пораламасмиди...

Кеча ўнгида кўргани — бугун тушига кирди. Икки йил бадалида суянган биродари Рамазоннинг болалари бўлиб кўринди.

Йигитали танҳо юлдузга тикилганича анча ётди. Оёғининг зирқираши сал босилди. Бир маҳал шу яқин ўртада от пишқирди. Сўнг туёқ овози эшитилди. «Ким бўлди, бу?» Йигитали тирсагига таяниб, кўча томон қаради. Отлиқ унинг уйи рўпарасида тўхтади.

— Фафлат босиб ётибсанларми?

«Раис-ку! Уйдан илон чиқдими бу даюсинг, каллаи саҳарлаб изғиб қолибди?» Йигитали шу хаёл билан ўрnidан турди. Уғли толдан ясаб берган қўлтиқ ҳассага суяниб, отлиқ томон ҳақкалаб юриб борди.

— Гафлатинг нимаси, раис, ҳали тонг отгани йўқ.

— «Коммунизм»да янги раис сайлашганини эшитдингми?

— Эшитдим, — Йигитали ўзича «гап бу ёқда экан-ку», деб кулимсираб қўйди. Жангчининг раис бўлганини Қамбар чўлоқдан аввал ҳам бошқалар айтиб юришган эди. Гап айлана-айлана раиснинг қулоғига ўзгача тарзда етганга ўхшайди.

— Раис бўлгинг келиб қолдимми?

— Шу хаёл уйқунгни бузибди-да. Чакки безовта бўлибсан. Раислигинг ўзинга буюрсин. Мен туя эмасманки ҳаммомни орзу қилсам. Ошиҳалол билан тиркичилигим ўтиб турса бас. Бунақа гаплар билан ўзингни ҳам қийнама, менинг ҳам қатигимни ачитма. Бор бола, йўлингдан қолма.

Йигитали атайин «бола» деди. Раис ундан тўрт-беш ёш кичик бўлса ҳам, гердайиб, сенсирарди. Йигиталига бу малол келса-да, очиқ айтишга мулоҳаза қиларди. Ҳозир, ўрни келганда, ёшини пеш қилиб қўйди. Бундан ўзи ҳузур қилди. Табиийки, бу баландпарвозлик раисга ботмади. Йигиталидан раисликка даъво йўқлигига ишонса ҳам уни бир оз эзиб қўйгиси келди.

— Ҳаммомни орзу қилмайдиган туя туякашнинг ишига аралашмаслиги керак. Қўлингдан келса, колхозни ол, тебрат бешигини. Одамларинг бир кун давлатга, олти кун ўзига терсин бошоқни. Йигитали ҳотамтойнинг даврида давронини сурсин. Золим Сафарқулнинг даврида эзилиб адойи тамом бўлган эди. Олақол раисликни?

— Сен менга пичинг қилаверма, бола. Раис бўлсанг ўзинга. Сендан қўрқадинг жойим йўқ. Олсанг шу таёқни оларсан. Одамга ўхшаб гаплашадиган бўлсанг, пастга тушиб гаплаш. Отда туриб сасийдиган бўлсанг, йўлингдан қолма. Омма, бола, олди-кетинга қараб иш тут, халқнинг қарғишига учрайсан. Одамлар икки кунгина ўзига бошоқ терсақ хирмонингга ўт кетмайди.

— Ҳў, акажон, бу бошоқлар меники эмас, давлатники. Ўртоқ Сталинга топширамиз бу донларни. Билдингизми, ўртоқ Ста-лин-га! Ё сиз ўртоқ Сталинга дон беришимизга қаршимисиз?

— Бола дейман, гапни айлантирма. Биз ўртоқ Сталинга донгина эмас, жон берганмиз. Уша жон берганларнинг етимларига энди нон керак. Ҳеч бўлмаса уларнинг ёдгорларини сақлаб қолиш керак. Сен ўртоқ Сталинни пеш қилма. Сен аввал ўз халқингни боқ. Улар сенга эртанги кунингга ҳам ярайди. Бу ерлардан эртага ҳам дон олишинг керакми? Ким экади, ким

ўради, ким янчади? Силласи қуриган аёлларми, эти устихонига ёпишган болаларми?

— Тилларинг бурро. Сен урушда отганмисан ё гапга ўқиганмисан? Бошинг ғиж-ғиж ақлми дейман, а?

— Раис, йўлингдан қолма. Худди энангни Учқўрғоннинг қайқисидан кўрсатиб қўймайин...

— Ух-хў, дўқ ҳам қиладиларми ҳали... Упкангни бос. Урушга борганман, деб керилаверма. Сен урушга борган бўлсанг, бу ёқдагилар қайиш уқалагани йўқ. Биз сенларни боқдик, биз сенларни кийинтирдик. Оч-ялан-оч ҳолинг билан қўлингдан нима келарди? Ўлсанг бир ўқ билан ўлардинг кетардинг. Биз тўрт йил ҳар куни бир ўлиб, бир тирилганмиз. Бизда ҳам тилзабон бор, гапирсак арзийди.

— Тил-забонинг бор, биламан. Аммо сен ўзингни кунда бир ўлиб, бир тирилганлар қаторига қўшма, бола. Бизни ким боқиб, ким кийинтирганини биламиз. Улар оёққа хиром этик, эгнига китель кийиб отда гердайиб ўтирмайди. Кунда бир ўлиб, бир тириладиганлар ана, адирда чанг ютиб, қон тупуряпти. Этлари қичишса, сен қамчинг билан қашиб турибсан. Агар сен бир ўлсанг эдинг, бу кунни бошқа кўрмай деб тирилмай қўя қолардинг. Қара-я, тўрт йил писиб юришингга фатво ҳам топибсан-да, ҳе, ҳезалак!

Йигитали шундай деб, ачқиқ устида отнинг сағринига қўлтиқтаёғи билан уриб қолди. Таёқ қарс этиб синди. От қаттиқ кишнаб, сапчиди. Йигитали мувозанатни сақлай олмай, ёнбошига гуп этиб йиқилди. Раис бехос сапчиган от устидан учиб тушай деди-ю, аммо ўзини ўнглаб олиб, жловини қаттиқ тортди. От яна бир қаттиқ кишнаб тўхтади.

— Кўрамиз, ким кимнинг энасини кўрсатаркин! — раис шундай деб отни Йигитали томон бурди.

Уйғониб, эркакларнинг гапига хавотир билан қулоқ солиб, уларга ўғринча қараб ётган Ойниса ирғиб ўрнидан турдию:

— Войдод, эримни ўлдириб қўясиз! — деб бақирди. Бу овоздан икки ўғил ҳам сапчиб турди.

— Ота, отажон! — деб бақирди, ҳали уйқуша ўчмаган кичик ўғил. Каттаси эса бир-икки сакрашда онасидан илгарироқ бориб, отнинг йўлини тўсди.

— Қўқма, эринг ўладиган анойилардан эмас, — деди раис, ғижиниб. — Эрингга айтиб қўй: қариндошлик қилмаганимда ҳаммаларинг ётардиларинг... ётадиган жойларингда... Ҳе, сенга гап ўргатганим...

Раис отнинг бошини буриб, нари кетди.

«Дарвоқе, бу хунаса Ойнисага қариндош бўлгучийди-я», деб ўйлади Йигитали ўғлига суяниб ўрнидан турар экан.

— Нима бўлди, отаси, нимага келибди? — деб сўради Ойниса, худди ҳеч нима билмайдигандай, ҳеч гап эшитмагандай.

— Бошоқ тергани вақтлироқ чиқинглар, деб келибди.

Йигитали шундай деб гапни қисқа қилиб қўя қолди. Ойниса «Вой, шўрим», деб лаб тишладию супадаги ўринни йиғиштира бошлади. Кейин сигир соғди. Кейин бир косадан сут ичишди. Битта зоғора қулчани тўртга бўлиб ейишди — нонушталари шу бўлди. Ойниса энг кичик бўлакни олгани учун эри унга хўмрайиб қараб қўйди.

— Нонингдан борми? — деди Йигитали қовоғини очмай.

— Бор... — деди Ойниса.

— Зарифаникига кириб чиқ. Хаста эмиш.

— Кеча оқшом кирганман.

— Бугун ҳам кир.

— Хўп.

Ойниса эрининг авзойи бузуқлигига раис билан бўлган тўполон сабаб деб ўйлаб, лабини тишлади. Бир томондан у ҳақ — тўполон ҳовури ҳали кўтарилмаган эди. Аммо бошқа томондан Йигитали тонг юлдузига қараб ётгандаги хаёлини, қарорини хотинига айтсамми, айтмасамми, деб қийналаётган эди. Айтиш-ку, қийин эмас, аммо Ойниса хотинлигига бориб «йўқ, қўйинг», деб қолса Йигиталининг қони қайнаб кетиши мумкин. У-бу деб юборса кўнгилхиралик... У мана шундан безовта.

— Қанча унинг бор, бирор тандир чиқадими? — деди ниҳоят Йигитали.

— Чиқиб қолар.

— Назирободга бориб келмасам бўлмайди.

— Майлингиз... Кузда бормоқчи эдингиз-ку?

Ойнисанинг бундай осонгина кўниши Йигиталининг елкасидаги оғир тоғни қулатди.

— Тушимга қиряпти, — деди у чуқур хўрсиниб.

— Ким, ўртоғингизми?

— Бугун болаларининг ўлиги устида турибди.

— Тушда ўлик кўрсангиз, ўнгда тирик кўрасиз.

— Сен менга тушимни йўймай, айтганимни қил.

— Майлингиз, отаси...

Шу билан гап тугади. Йигитали ёғоч оёқни кийди. Хотини узатган чоракта нонни катта ўғлининг халтасига солди.

— Бугун лойда ишлайсан. Қоринни тўқламасанг, лой чақади, — деди.

Ойниса кенжаси билан Зарифаникига, ундан адирга кетди. Каттаси ҳосилотникига. Йигитали эса ёғоч оёқни судраб кўчага чиқди. Худди уни кутиб тургандай хонадонлардан мол, қўй, эчкилар маъраб чиқа бошлади.

Йигитали Зеби яшайдиган уйга қарамай ўтиб, ориқ сигирни ҳайдаб чиққан қўшни аёл қаршисида тўхтади. Унинг саломига алик олдию кўзини ерга тикиб:

— Бугун сизники, — деди паст овозда.

Аёл тушунмагандай Зебиникига бир қараб қўйди. Кейин хаёлини бир нима ёритиб ўтдими, дарҳол бош ирғади.

— Ҳа-я, тўғри, меники, меники... — деди.

— Агар бўлмаса... ўзингизни қийнаманг.

— Йўқ-йўқ, унақа деманг, келаверинг.

Йигитали индамай нари кетди.

Унинг одати шу: ҳеч маҳал «ошим ҳалол!» деб бақирмайди. Берсалар олади, бермасалар йўқ. Баъзан халтаси қуруқ қайтади. Баъзан бир неча сиқим ун, беш-ўн қурут, туршак... билан. Хонадонлар навбатма-навбат овқат қилиб уни сийлашади. Йигиталининг вазифаси навбат кимники эканини эслатиб туриш. Ҳар эслатганда садақа сўрагандай эзилади. Аввалига айтмай, оч ҳам қолди. Очликка чидаб ҳам юрарди, ҳамқишлоқлари айбситишди. «Ёвғон шўрвамизни назарга илмаяпсизми?» деб пичинг ҳам қилишди. Ушандан бери ҳар куни эслатади. Худди садақа сўрагандай бўлади, эзилади. Аммо ноилож!

Пода Йигиталининг оёғи оғриётганини сезгандай шошилмасдан юради. Ҳатто шайтон эчкилар ҳам югуршишмайди. Худди эгалари туни билан боқишгану тўқ қоринга юриш эриш туюлаётгандай. Қишлоқдан чиқаверишда Йигитали ориқ отда ўтирган йигитни, орқага мингашган қизни кўриб, тўхтади. Йигитнинг устида йўл-йўл беқасам чопон. Жуда янги бўлмаса ҳам, ҳарҳолда уринмаган, ямоқ кўрмаган. Қизнинг устида ҳам штапел кўйлақ. Йигитали уларни танимади. Лекин уст-бошларининг ўзиёқ уларнинг кимлиги, бу ерга нимага келишаётганини англади. Йигит — куёв, қиз — келин. Устларидаги энгил ўзлариники эмас,

қолхозники. Раиснинг хонасида турувчи бу тўн билан бу кўйлак келин-куёвга фақат бир кунгинага бериб турилади. Ҳозир келин-куёв қишлоқ Советига — рўйхатдан ўтишга келяпти. Демак, бу оқшом — тўй. Беш-ўн одам олдига чой, туршак қўйилади. Йиғиб-тергани бўлса, нон ёпар, чалпак пиширар, шўрвами, маставами тортар. Бўлмаса — йўқ. Сен нон синдирмадинг, деб ким ҳам айб қиларди.

Йигитали келин-куёвнинг мақсади, борар манзилни билса ҳам, уларнинг саломларига алик олгач, кўнгил учун сўради:

— Ҳа, йигитнинг гули, йўлингиз бўлсин?

— Хоҳладимга кетяпмиз...

Куёвнинг овозида бахтиёрлик оҳанги бор эди. У колхознинг чопонини кийиб уйланаётганига ҳам хурсанд. Хурсанд бўлмай-чи?! Гап чопондами? Гап орқадаги сулудва. Кўйлак ҳаммага сиғин, бировга тор келиб қолмасин, деб атайлаб каттароқ тикилгани учун қизнинг нозик қаддида шалвираб турибди. Бу қизлар ярашиқли кийимлар кийса борми, бу йигит деганлар қараб тўймас-ов...

Йигит «хоҳладимга кетяпмиз» дегач, қиз худди гуноҳи ошкор бўлиб қолгандай уялиб, бошини эгиб олди.

— Бахтларинг очилсин, йигитнинг гули.

— Айтганингиз келсин, тоға.

— Қўша қаринглар. Ўғилларингга ҳам шунақа сарполар буюрсин.

— Ие, тоға, яхши ният қилинг, ўғилларимиз ўзларининг чопонларини кийишади, худо хоҳласа.

Йигитали яхши кўнгилда айтган гапининг зил томони ҳам борлигини фаҳмлаб, изза чекди.

— Иним, мен ҳам шунга айтмоқчиман-да. Сиз бўлакча тушунибсиз. Бу кунларни боғлаб берибдими. Ҳали доруломон замонлар турибди. Шояд сизга берадиган фарзанд билан юртимизга қут-барака берса.

— Шу кунларни кўрамиз, деб юрибмиз-да, бу дунёда, тоға. Айтганингиз келсин. — Йигит шундай деб отнинг қорнига оёғи билан аста нуқиб қўйди.

«Мен тақдиримдан нолимасам ҳам бўлади, — деб ўйлади Йигитали, келин-куёв ортидан бир қараб қўйиб, — ҳарҳолда тўйимда энгил-бошим ўзимники эди. Дастурхонимга қўярли ноним бор эди. Бу кўргуликларимиз ўтар-кетар. Болаларимнинг бахти куладиган кунлар ҳам келар...»

Йигитали подани ўтган ҳафта ўтлатган ерига — сой бўйига ҳайдади. Бу ерларда кўкат бутунлай қовжирамаган. Нам ерларда ўт кўкариб туради. Йигитали чилланинг иссиғига чидамай жони узилган ўтларга қараб Россиянинг ўтлоқларини эслайди. Шу ўтлоқлар бу ерларда ҳам бўлмайдими, сигирлар елини сутга тўлмайдими, кўчқорлару буқалар бўрдоқи бўлмайдими...

То қуёш тафти кесилиб, пода қайтадиган вақт бўлгунча Йигитали биродари Рамазоннинг хаёлида юрди. У қишлоғига қайтганидан бери Назирободга отланади. Уни то шу пайтгача икки нарса ушлаб турар эди: биринчиси — биродарининг уйига қуруқ қўл билан кириб боргиси келмасди. У шаҳид кетган бўлса, болалари зориқаётгандир, бир тишламдан бўлса ҳам у-бу олиб борай, дерди. Иккинчиси — Рамазоннинг тирик ёки ўлик эканини аниқ билмаслиги. Яраланиб йиқилганини билади. Дўзах ўтидан уни ўзи олиб чиқди. Энди нафас ростлайман деганида сал нарида бомба портлагани, оёғи жиз этиб куйгани ҳам эсида. Қолгани ёдида йўқ. Рамазон қайтмаган бўлса, демак, осколка унга ҳам теккан. Буни эшитиб, уйдагилари «Бомба портлаган экан, сен нимага тириксану у жон берди?» демайдими? Юзига айтишмаса ҳам уларнинг мунгли қарашларидан шу маънони уқмайдими?

Йигитали баъзан Назирободга хат ёзмоқчи ҳам бўларди. Лекин «Биродарим, тирикмисан» деб сатр битишга қўли бормасди.

Мана, энди, ниҳоят вақти-соати етганга ўхшайди. Рамазоннинг болаларига атаб пича ун тўплашди. Биродари тирик қайтган бўлса — у билан, йўқса, жигарлари билан кўришишнинг турли йўллари хаёлан пишитди. Узини шу учрашувга руҳан тайёрлади.

Пода тегирмон яқинидан ўтаётганда Йигиталининг димоғига ёқимли бир ис урилди. Оч қориннинг таталашига шу ис кифоя бўлди. «Ун тортишибди-да, — деб ўйлади Йигитали, — чалпакни ким пишираётган экан?»

У подани тезлатиб ўтиб кетмоқчи эди, боланинг овози эшитилди:

— Йигитали тоға, тўхтаг экан.

Йигитали орқасига ўгирилди. Тегирмон томондан дўнг ошиб бир бола югуриб келарди. Қўлида чалпак.

— Олинг экан, сизга, — деди бола, ҳансираб.

— Кимники бу? — деб сўради Йигитали.

— Қамбар тоғаники.

— Узинг едингми?

— Ҳаммамиз едик. — Бола шундай деб қўлидаги чалпакка қаради.

Йигитали чалпакни олиб, бир учидан синдириб унга берди.

— Ол, қорнинг тўқ бўлса ҳам ол, бўлмаса... — Йигитали кулиб, боланинг бурнини чимчилади, — бўлмаса киннанг киради, ол.

Бола «ноилож» чалпакни олди. Шу озгинагина чалпакни деб яхши одамга кинна кириши дурустмас-да...

— Қамбар тоғанга айт, бизникига кирсин. «Юмушлари бор экан», де.

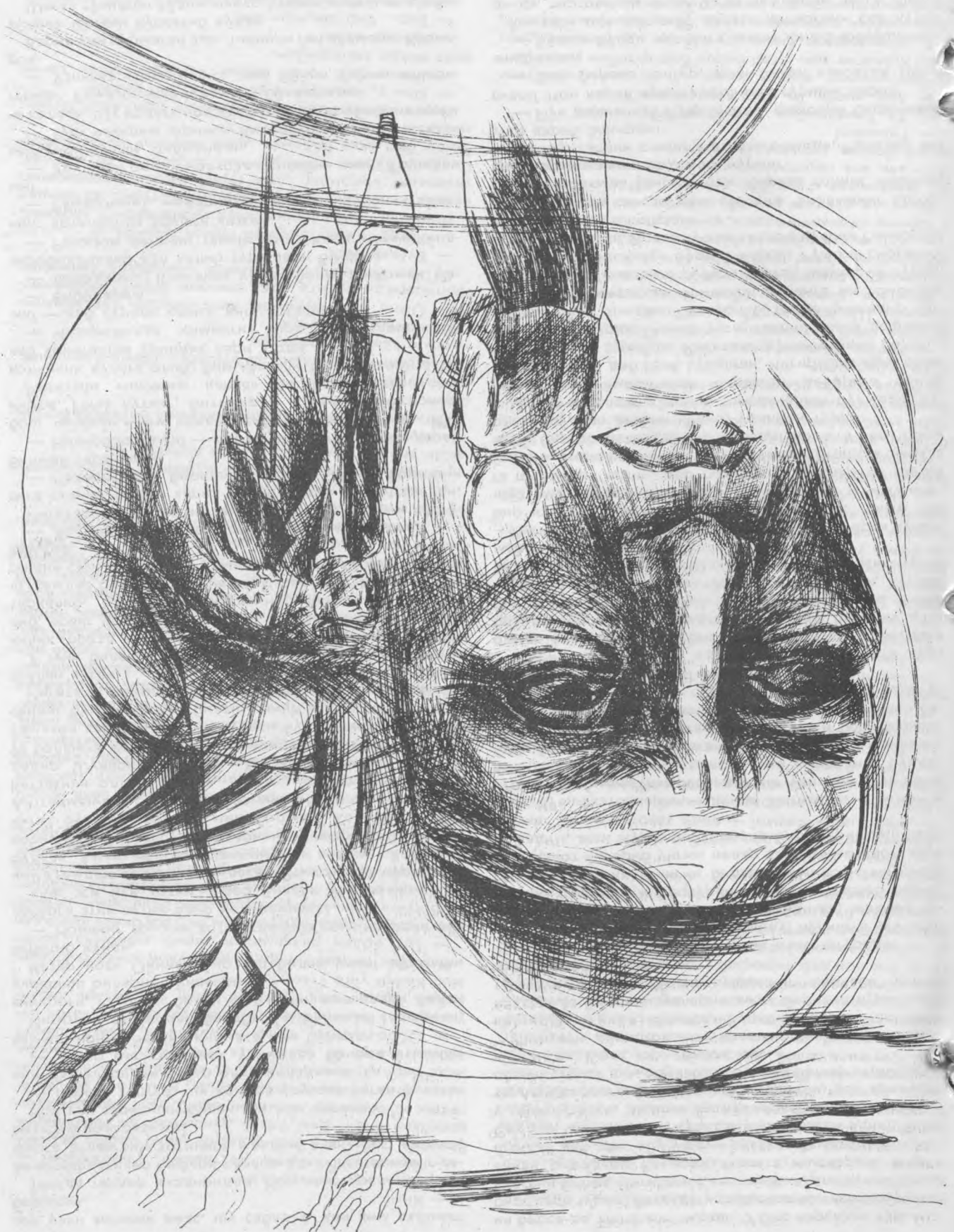
Бола «хўп» деганича изига қайтди. Тўрт-беш қадам юрмай чалпакни оғзига солди.

Йигиталининг кичиги оёқлари ёрилиб кетгандан кечалари инграб чиқаётган эди. Бугун бир ёғламасам бўлмайди, деб қарор қилиб Қамбар чўлоқни шунга айттирди. Елкасидан босиб турилмаса, қатқалоқ ердай тилим-тилим бўлиб ёрилган товонга пиёздоғ қўйганда бола азобга бардош беролмай тўлғониб, сапчиб-сапчиб кетиши ҳеч гапмас. Йигиталининг ўзи бу азобларни хўпам тортган. «Бунақа оёқнинг боридан йўғи яхши» деб додлаган вақтлари ҳам бўлган. Кейин шу оёқларга этик кийиб не-не ерларни кезмади. Охири оёқнинг биттасини ташлаб қайтди. Баъзан «қани эди, бир мўъжиза билан оёғим ўсиб чиқса, товонларнинг ёрилишига ҳам, кунда пиёздоғ босишларига ҳам рози эдим», деб қўяди. Боласига пиёздоғ босишганида ўзининг азобларини эслайди. Шунинг баробарида бу азобларни ўткинчи деб билади. Ҳали бу оёқлар бежирим пойабзалларни кияди, улуғ шаҳарларда юради, деб ишонади. Фақат... улуғ шаҳарларда юрганда бу азобларни ёддан чиқариб юбормаса эди, деб хавотирланади. Одамзот яхши кунларга етса, кўрган-кечирганларини унутади. Яхши куннинг қадрига етиш, асраш учун ёмон кунларни унутмаслик керак. Йигитали боласининг шундай улғайишини истайди.

Қамбар чўлоқ қош қорайганда чорсига иккита чалпак ўраб келди.

— Бугун ун торттирдим, — деди у, гўё пода қайтарда Йигиталини кўрмагандай, унга чалпак юбортирмагандай.

Олма қоқи солиб дамлаган чойдан кейин ўчоққа ўт қаланди. Ёғ қиздирилди, пиёз қизартириб олинди. Сўнг кичик ўғлоннинг товонларига босилди. Ўғлоннинг чинқириғи етти маҳаллага етди. Бундай чинқириқлар қиш-

лоқ учун янгилик эмас, шу сабабли, ҳеч ким аҳамият бермади.

Тонгда тандир қиздирилди. Нон иси таралди. Бунга ён-атрофдагилар бефарқ қарашмади. Йигиталининг сафарга отлангани хотинига маълум экан, бас, қишлоқ беҳабар қоларканми?

Нон иси таралиши билан гап ҳам таралди.

— Барака топгур, шу ҳолида урушда ўлган ўртоғининг болаларидан хабар олиб келармиш.

— Хабар олгиси келса, ўзимизда бечора етимлар камми, нонни бегона қилмаса ҳам бўларди.

Йигитали гаплардан беҳабар, у бўлажак сафарини, аниқроғи, Рамазон билан ёки унинг жигарлари билан учрашиш онларини ўйлайди.

Кетар чоғи Ойниса бир гап билан унинг кўнглини оғритиб қўйди.

— Ноннинг ярмини сотсангиз ўша томонлардан болаларга этик-петик олиб келардингиз...

«Ҳе, эси йўқ хотин,— деб ўйлади Йигитали,— мен нима ғамдаю сен нима ғамдасан. Этиксиз кун кўрса ҳам бўлади. Аммо нонсиз яшаш мумкин эканми? Ялангоёқ қолишмас болалар. Ўғилларнинг иккови ҳам шудли йигит бўляпти. Буёқда мен борман. Хор бўлишмас. Айтганман-ку, сенга, Рамазоннинг болалари кичкина. Каттасини олтида дерди. Демак... ҳозир етти-саккиздадир. Шуларни ўйламай... Ҳа, майли, онасан-да, она, ўз боланга қуясан. Мен у томонларда қолиб кетсам-у, Рамазон қайтса, аллақачон сени йўқлаб келарди. Йўқ, сенинг бунақа гаплар билан ишинг йўқ...»

Йигитали хайрлашар чоғи хотинига шу гапларни хаёлан айтди.

У туни билан поездда йўл юрди. Тушадиган бекати кичик, поезд атиги уч дақиқагина тўхтар экан. Шошилиб, аранг улгурди. Поезддан тушган уч-тўрт йўловчи тарқалиб, бекатда Йигиталининг ёлғиз ўзи қолди. «Одамлар бунча шошишмаса, Назирободга қандай боришни сўрашга ҳам улгурмадим», деб гангиб турганда кимдир:

— Ҳа, иним, хаёлингиз паришонроқми? — деди.

Йигитали овоз келган томонга қаради: супурги дастасига суяниб турган қария ундан жавоб кутаётган эди.

— Назирободга боришим керак. Қаёққа боришни билмай гарангман.

— Назирободгами? — Қария унинг ёғоч оёғига қараб бош чайқади.— Бу ҳолда етиб боролмасиз-ов. Йўл йироқ. Пича кутинг, битта-ярим арава келиб қолар.

Йигитали «иложим қанча» дегандай, елкасидаги қопчиқни қўлига олиб, бир қаватли бино деворига тақаб ўрнатилган ўриндик сари юрди.

— Назирободда кимингиз бор, қариндошингизми? — деб сўради қария, унга эргашиб.

— Биродарим...

— Биродарим? Ким экан, у, мен балки танирман. Назирободликлар кўп келиб туришади бу ерга.

— Рамазон дегани танийсизми? Қирқ учинчи йилнинг ўрталарида урушга кетган.

— Рамазонми?... — қария ўйланди. — Дўкончи эмасми?

— Урушдан олдин колхозда ҳисобчи экан. Урушдан қайтдим-йўқми, билмайман.

— Тўрт чақирим юрилса, Қизилкўприк деган шаҳарча келади. Шу ердаги нон дўконига назирободлик одам туради. Рамазон дейишгандек бўлишувди.

— Ўзингиз кўрганмисиз, паст бўйли, бурни япалоқроқ.

Қария уни кўрмаган эди. Тайинли гап айтмади. Қизилкўприк йўлини кўрсатиб қўйди.

Шағал тўкилган ўйдим-чуқур йўлдан юриш ит азоби-

ни берса-да, Йигитали чидади. У бир нарсадан хурсанд: биродари тирик! Бекатдаги серсоқол чол гапни мўжмал қилгани билан, Йигитали Қизилкўприкдаги дўкончининг айнан биродари Рамазон эканига ишонарди. Юраги шундай дер эди: «Бу ўша — дўстинг Рамазон! У тирик. Сен уни жангда ўлим қўлидан юлиб олган эдинг. Энди у сени кутяпти. Шошил. Бу йўл нима экан, бундан баттарларида юргансан. Қани юр, юрақол, сен эркаксан, оёғинг оғриси нима бўлибди. Бундан баттар оғриқларни кўргансан. Қани, юр, тезроқ юр...»

Йигитали дўсти билан учрашиш онини кўз олдириб келтирди. Уйда эканига, бу томонларга талпинга кезларида бу учрашувларни минг бир хил кўринишда тасаввур этарди. Ҳозир уларнинг барчаси ўрнига янгили хаёлига келди:

...Дўсти уни кўра солиб, қучоқ очиб югуради.

— Жон жўражон, бор экансан-ку, йўлингга кўз тика-вериб кўзим оқиб тушаёзди,— дейди-да, маҳкам қучоқлаб олади. — Жон жўражон, оёқни ташлаб келибсан-да, а? Тириклингни билар эдим. Юрагим сезар эди. Қанот чиқариб учгим келар эди. Аммо илож қила олмадим, жон жўражон. Ношукр биродарингдан хафа бўлма.

— Қўй, бу гапларни,— дейди Йигитали. — Замонни кўриб турибман. Ўлмабсан, шунинг ўзи мен учун катта гап. Дийдор қиёматга қолса нима қилардик? Бундан буён борди-келди қилмасак бўлмайди. Худо жонимизни бекор қайтариб берган дейсанми. Ҳе, йўқ, болаларини вояга етказиб, бахтини кўришсин, кейин икки биродар давру давронини сурсин, деб бу дунёда қолдирган. Армонда кетганлар камми...

Ширин хаёллар йўл азобини бутунлай четга сура олмас экан. Йигитали ёғоч оёғини кўтариб босишга безиллаб қолди. Елкасидаги халта ҳам оғирлик қила бошлади. «Тавба, нон ҳам оғирлик қиларкан-а,— деб қўйди ўзича Йигитали,— тўрт чақирим девди, кўпроқ йўл босдим шекилли. Шаҳарчасининг қораси кўринмайди-ку?»

Йигитали якка қайрағочга етгач, халтани ерга қўйди. Бир кўнгли, дам олмай юравергиси бор. Аммо оёқ «тўхтамасан бир азоб берайки, онангдан туғилганингга пушаймон егин», деб турибди. У оёқларини узатиб ўтириб, ёғочоёқни ечди. Шуни кутиб тургандай шабада эсиб, бир роҳатланди, бир яйради. Яримта оёғи ором олгач, рўдапо ёғочни кийиб, ўрнидан турди.

Шаҳарчада нон дўконни топиш қийин бўлмади. Кўримсизгина иморатнинг оқланган деворига кўмир билан «Хлиб» деб ёзиб қўйилган. Йигирмага яқин одам навбат кутиб турибди. Йигитали дўконга яқин бориб, Рамазонни кўрди! Аммо унга, талпинганига дафъатан рўпара бўла олмади. Рамазон бу онда кимгадир қаттиқ-қаттиқ гапирарди. Йигитали дўконга ён томондан яқинлашиб, Рамазонга рўпара турган кампирни кўрди. Кампирнинг ёноқлари бўртиб чиққан. Рўмоли сирғалиб елкасига тушган. Қоғоз тутган титроқ қўлини Рамазонга узатган ҳолда ялинарди:

— Ўзим оч қолсам ҳам майлига. Боламнинг ёдгорлари туз тотмай ўтиришибди. Барака топинг, илоийм болаларингизнинг роҳатини кўринг.

Кампир гапини охирига етказа олмади. Рамазон яна унга қараб бақирди:

— Йўқ дедим-ку! Йўқ, бўлгач, фалонни бераманми сизга? Нон керак одам вақтлироқ туриши керак!

— Вой, барака топгур, туни билан навбатда туриб чиқдим-а...

— Бўлди, бўлди, қонимга ташна қилиб юбордингиз. Рамазон шундай деб, дераза қопқоғини сал кўтарди-да, тирговични олди. Агар кампирни четга тортди

қолишмаганида деразақоққоқ унинг бошини мажақлаши турган гап эди. Кампир дўкон очилиб, дўкондор «келинг она, сиз учун топилади нон» деб қолармикин, деган илинжда деразақоққоққа анча тикилиб турди. Навбати етмаганлар, умидлари синиб, аста тарқала бошлашди. Кимдир тақдиридан нолиди, кимдир дўкондорни қарғади. Кампир нон олиш ҳуқуқини берувчи қоғозларга мунг билан тикилиб турди-да, уларни кам-қили чўнтагига солиб, дўкондан аста узоқлашди. Беш-он қадам юриб, яна илинж билан орқасига ўгирилиб қаради. Чорасиз кампирнинг бир-бир қадам босишидан Йигиталининг назарида ер зирилларди. Уғлининг (балки ўғилларининг) ҳажрида куйиб адоий тамом бўлган бу она нон деб чирқираб турган набирасининг (балки набираларининг) олдига нима деб кириб боради? Бошини қайси тошга урсин энди бу она!

Йигитали бу ерга нима учун келганини унутди. Кампирнинг орқасидан бир оз қараб турди-да, тез-тез юриб, унга етиб олди.

— Тўхтауг, она!

Кампир бехос овоздан чўчиб тушди.

— Менга айтяспизми? — деди хавотирланиб.

Йигитали «ҳа» ишорасини қилиб, халтанинг оғзини очди-да, иккита нон олиб кампирга узатди.

— Манг, олинг.

— Менгами? — кампирнинг ҳайрати баттар ошди.

— Олаверинг.

— Пулим етмайди бунга, алмашадиган тузук-қуруқ нарсам ҳам йўқ.

— Текинга олаверинг.

— Текинга?..

Кампирнинг тараддуди, ишончсизлиги Йигиталининг аччиғини кўзғата бошлади. Энди у ҳаракатини қандай тушунтирсин: ҳамма нарсани ҳам пулга чақаверманг, бу дунёда ҳали одамгарчилик деган гап бор, диёнат бор, инсоф, виждон... агар булар қирилиб битган бўлса ўзбекчилик деган гаплар бор, десинми? Бе, буларни тушунтиргунча... иккита нон деб акки соат лакиллаши керак.

— Олинг, бўлмаса айниб қоламан,— деди Йигитали буйруқ оҳангида.

Кампир ишониб-ишонмай нонга қўл узатди: «Наҳот бу ёруғ дунёда шундай одамлар қолган бўлса. Ё бу одам эмас, авлиёмикин? Менинг нолаларимни эшитиб, осмони фалакдан тушдимми? Э, йўқ, нолаларга тушадиган бўлса, кунда осмондан авлиё ёғилиши керак. Бу — одам, яхши одам...»

— Майли, оламан, аммо... сиз шу ерда тура турун. Бекорга олиб кетаверсам... садақа бўлади. Мен гадо эмасман. Шу ерда туриб турасизми?

Йигитали бақириб юбормаслик учун хўрсинди. «Одамларга ҳам яхшилик қил, ҳам нима учун яхшилик қилганингни обдон тушунтир».

— Хўп, анави дўконда бўламан,— деди у тўнғиллаб.

Кампир энди анча илдам, анча дадил қадам ташлади.

Йигитали дўконга қайтиб, деразақоққоқни тақиллатди. Ичкаридан «Нон йўқ, тамом», деган овоз келди. Йигитали яна тақиллатди. «Менга ҳам тинчлик керак, инсоф борми, сизларда!»

— Рамазон!

— Ҳа, Рамазонман. Лекин нон йўқ, тамом!

— Ҳой, инсон, бу ёққа қарасанг-чи!

Йигиталининг аччиғи чиқди. У бундай учрашувни яра кутмаган эди. Агар бирон бир фолбин унга йўлиқиб, «биродаринг билан шу тарзда учрашасан», деса шарт тилини суғуришга тайёр бўларди. Нима қилсин, умид қилганингга дуч келавермас экансан.

Бир оздан кейин деразақоққоқ аста кўтарилди.

— Ким?

— Менман, Йигиталиман.

— Йигитали?! Епирай, ростданми, ўзингмисан?! — Рамазон ташқарига бош чиқариб қараб олдию деразақоққоқни ёпди. Дам ўтмай дўконнинг ён томонидаги пастак эшик очилди. Рамазон чиқиб, ҳали жаҳлдан тушмаган Йигиталини қучоқлаб олди. (Йигитали ўй сурганида биродарининг шундай қучоқлашини тасаввур қиларди). Аммо бу ҳолат унга унча ҳузур бахш этмади.

— Оббо сен-эй, оббо жўражон-эй, қайси шамол учирди, а? Ие, оёқ қани? Ташлаб келдингми, чатоқ бўлибди. Жуда чатоқ бўлибди. Қани, юр, ичкари кирайлик. Кейин уйга ўтамиз.

Рамазон тинмай гапириб, уни дўкон ичига бошлади.

— Шу ердан ризқимизни териб юрибмиз. Болачақа Назирободда. Бу ерда ҳам биттаси билан никоҳдан ўтиб қўйганман. Назирободда раис бўласанми, дейишди. Ҳозир раис бўлиб эсимни ебманми. Колхоз оқборида сичқонлар қўлтиқтаёқда юришган бўлса. Ошналарга қуллуқ, шу жойни тўғирлаб беришди. Хў-ўш, қорнинг очдир, а? Ҳозир-ҳозир, жон жўражон, аммо оёқ чатоқ бўлибди-да.

Рамазон гапира-гапира бегона кўздан пана қилиб қўйилган дераза тагидаги қутини очди. Йигитали аниқ кўрди: қути ичида ўн-ўн беш дона нон бор эди. Берилса туни билан навбатда туриб, оқибат ноумид қайтганларнинг ярмига етарди. Рамазон нондан биттасини олиб, пичоқ билан кесди. Қутининг ёнидаги халтачини титкилаб, бир парча гўшт, тўртта тухум чиқарди. Шиша билан пиёлани қаердан олганини Йигитали сезмай қолди: унинг кўзи ҳамон қутида эди. Қутидан унга қараб нон илинжида жавдираган кўзлар тикилиб тургандай эди.

Унинг нигоҳини Рамазон ҳам сездди: «Кўзи нонда, оч экан, бечора. Балки шунинг учун келгандир. Ҳали менга осилиб олмаса эди. «Сени қутқарганман», деб миннат қилса, иккита нон бериб қутулиб қўя қоламан. Иккита нон — ҳозир ҳаёт деган гап!»

— Қани, жўражон, учрашувимизни бир ювайлик. Хў-ўш, нима юмуш қиялсан?

— Қишлоқда подачиман.

— Ишинг юришмабди, жон жўражон. Нима қилмоқчисан энди, ё шу атрофлардан дурустроқ...

— Қани, қуй.

Йигитали шу топда чўққига интилиб, ботқоққа ботган одам ҳолига тушди.

— Тўлдириб қуй.

Пиёлани бир кўтаришда бўшатди. Нонга ҳам, гўшт, тухумга ҳам қўл узатмади.

Рамазон ўзига қўйди.

— Омон бўл, жўражон. Келганингдан хурсандман. Қайтишингда эсимга сол, нон-пон бериб юбораман.

Бу гап Йигиталининг бўғзига ханжардек санчилди.

— Буёққа бер.

— Жуда томоқ тақиллаб турган экан-да, а?

Йигитали Рамазоннинг хунук хиринглашига қарамай, қўлидаги пиёлани олиб кўтарди. Ичатуриб хотинидан ўпкалади: «Борманг, деб туриб олсанг ўлармидинг. Сендақа бўшанг хотиндан яна бормикин бу оламда. Эринг бир ёққа бораман, деса индамай қолаверасанми...»

Унинг хаёлини деразақоққоқнинг тақиллаши бузди.

— Ким у, нон йўқ! — деб бақирди Рамазон.

— Менга бир киши керак эдилар,— деган синиқ овоз келди ташқаридан.

— Қанақа киши?

— Бир... бир оёқлари йўқ.

— Сенми? Келмасингдан хотинлар йўқлаб қолишибди-ку, ёмонсан, жўражон, ёмонсан.

Йигитали кампирнинг қайтиб келганини англаб, ўрнидан турди. Халтасини қўлига олди. Рамазон унга эргашиб ташқарига чиқди. Кампир бир жуфт хром этикни бағрига босиб турарди.

— Барака топгур, шуни олинг, яхшиликларга кийинг.

«Бу жўражон чайқовчилик қилиб юрибди шекилли, деб ўйлади Рамазон, кейин олдинга ўтиб, этикни қўлига олди. — Бир-икки кийилган холос...»

— Қанчадан бўлди, кампир?

— Сотмайман буни. Бу кишига олиб келдим. Нон бериб эдилар.

— Нон? Шу одамми? — Рамазон ажабланиб Йигиталига қаради. — Сен нон бердингми?

Йигиталининг вужуди қизий бошлаган эди. У Рамазонни болахонадор қилиб сўкиши ҳам, таъна-дашномларга кўмиб ташлаши ҳам, борингки, уриб қолиши ҳам мумкин эди. «Ҳаммаси бекор. Бу мен ўйлаган одам эмас экан. На гапнинг, на калтакнинг фойдаси бор бунга». Шу фикр уни барча ҳаракатлардан тўхтатиб турарди.

Йигитали Рамазоннинг қўлидан этикни олиб кампирга узатди.

— Ёғоқ оёққа хром этик ярашмайди, она, бекор қилибсиз, қани, юринг-чи.

Йигитали шундай деб йўл бошлади. Беш-ўн қадам юргач, орқадан Рамазоннинг овози келди:

— Қайтасанми, кутайинми?

Йигитали қайрилиб қарамади. Узини эшитмаганга солди. Рамазон унинг изидан бирпас қараб турди-да, «Эси борми бунинг», дея дўконига кириб кетди.

Этикни бағрига босиб олган кампир Йигиталига етиб олди. «Этик ўғлиники бўлса керак. Ажаб дунё... хотирани ҳам нонга алмаштиришса», деб ўйлади Йигитали.

— Она, нонни бекорга олдим, деб хижолат чекманг. Агар малол келмаса, уйингизда бир кеча тунай. Ҳолдан тойганман. Бу аҳволимда бекатга етиб боролмайман.

— Барака топгур, бир кеча минг кеча эмас. Жойимиз бемалол.

Уйга боришгач, кампир олма қоқи солиб чой дамлаб берди.

— Ҳалиги одам... танишингизми? — деб сўради кампир, унга чой узатиб.

Йигитали кутилмаган саволдан гангиб, дарҳол жавоб қайтара олмади.

— Йўқ, — деди ниҳоят, бениҳоя бир ўкинч билан. — Биродаримни излаб келган эдим, бу ерга. Шу одамдир деб ўйлабман. Билсам... у урушда ўлган экан. Уни... қутқариб қололмаган эканман.

Кампир бошқа гап сўрамади.

Кампир кечга яқин нон дўконига навбатда тургани чиқиб кетди. Эртасига кун ёйилганда иккита нон билан хурсанд бир кайфиятда қайтди. Чой дамлаб Йигиталининг чиқишини кутди. Чиқавермагач, у ётган хона эшигидан мўралади. Меҳмоннинг ўзи йўқ, аммо халтаси ёстиқ ёнида турарди. Кампир уни «бирор ёққа чиққандир» деб кутди. Меҳмон пешинда ҳам, кечкурун ҳам келмади. Кампир халтани очишга ботинолмади. Кичик невараси уч кундан кейин халтада нон борлигини айтгач, ҳайратдан донг қотди.

...Йигитали қишлоғига кираверишда икки кишини учратди. Уларнинг иккови ҳам ораста кийинган, қотмадан келган, ҳаракатлари чаққон эди.

— Йигитали Султоналиев сизмисиз? — деб сўради ёшроғи.

— Менман.

— Қаёқларда юрибсиз, икки кундан бери кутамиз.

— Биродаримни излаб келдим.

— Қани юринг биз билан.

— Қаёққа, идорагами? Мен уйга хабар бериб қўям.

— Уйдагилар билишади, қани кетдик.

«Булар райондан келишган шекилли? Яна одамларнинг гапи тўғри келиб мени раис қилиб қўйишса-и-Э, йўқ, кўнмайман. Бир оёқ билан колхозни эплаб бўларканми. Ажаб дунё... сендан сўраб ҳам ўтиришмади-я...»

Кеча Сталинга дон керак деб дағдаға қилиб юрган раис ҳеч кутилмаганда одамларга ўзлари учун икки кун бошоқ теришлари мумкинлигини эълон қилди.

Орадан уч ой ўтиб Ойниса ўғил кўрди. Одамларнинг гапига кириб боланинг исмини Ёдгор қўйди.

Орадан роппа-роса бир йил ўтгач, Йигитали ёғоқ оёғини дўқиллатиб уйига кириб келди. Кўксидан ордон. «Одамларнинг гапи ёлгон экан-да, бўлмади қамоқдаги одамга ордон беришадими?» деб ўйлади Ойниса. Кенжатоининг исми Ёдгор эканини билиб Йигитали аввал ранжиди. Кейин:

— Командиримга хат ёзмаганимда чиндан Ёдгор бўлиб қолиши ҳеч гап эмасди. Баҳонада мен командиримни топдим, охири жанг учун берилган ордон олдим. Улар мени ўлиб кетган, деб юришар экан. Ажаб дунё-да, бу ўзи...

— Уғлингизга ўзингиз бошқа от қўйинг.

— Йўқ, шу кунларимизни эслатиб юради. Ёдгор бўлаверсин.

Орадан олти йил ўтиб, Йигиталига бир хат келди. Хат Рамазондан эди.

«Қадрдоним, жон жўрамга дуойи салом.

Мени ўлим чангалидан қутқарган жўражонимни сизнингганимдан соғиндим. Сени кўп эслайман. Қани энди қанотим бўлсаю учиб борсам. Сени бағримга босса Аммо иложим йўқ. Қанотларим қирқилган. Ҳозир ақал зимаган бир неча минг сўмни деб азоб чекиб юрибман. Жон жўражон, энди бутун умидим сендан. Катта идораларга хат ёзиб, урушдаги хизматларимни айт. Командиримизга хат ёз, орага тушсин. Сен мени ўлимдан тортиб олган эдинг, бу ердан чиқариб олишга ҳам ёрдам бер. Болаларим етим қолмасин...»

Йигитали хатни ўқиб чиқиб ўйга толди. «Ажаб дунё деб қўйди ўзига ўзи, сўнг қўлига қалам-қоғоз олд

Уктам
Мирзаёр

Уғлимга

«Космосдан Ўзбекистонни топишда менга кўмак берадиган икки нарсадан бири Орол денгизидир...»

Владимир Жонибеков

Сенинг зарра қувончинг учун
Тунни тирқиратиб, енгиб яшайман.
Оппок, парқу болишинг узра
Тушларингга сингиб яшайман.
Ҳадиксиз ором ол бахтим юлдузи,
Истикбол туйғусин кўринмас чеки.
Йўлингга муштоқдир келажак кўзи,
Сенинг ҳам елкангда бор элнинг юки.
Балки, бобонг каби бўлиб бир деҳқон,
Неки насиб бўлса кўрарсан бошда.
Йўлдошинг ким бўлса тиларман имон,
Ишқилиб дуч келма юраги тошга.
Ҳали толеингда синоатлар кўп,
Битиклари кўпдир ҳали тақдирнинг.
Ҳали сен етажак саодатлар кўп,
Умидим чироғин ўзинг ёқдирдинг.
Балки, юрагингдан тошқин туйғулар
Қуйилган у кезде қалам йўнарсан.
Балки кавокибга ишқинг уйғонар,
Балки ҳув зуҳрога ўзинг қўнарсан.
Қўрқаман, у ҳолни хаёлда кўрсам,
Ҳовучлаб тураман ортингдан жонни.
Уғлим, Оролни ҳам бой бериб қўйсан
Қайдан топажаксан Ўзбекистонни?!

1919 йил. Зирабулоқ

Кўрдигини найга тўқар бир чўпон...
Харсангларга чўнқаяди хотирот.
Қизғалдоқлар келинлардек бағри қон,
Изтиробдан ёқа йиртар бефарёд.
Уз элида қарғиш олган ҳув ёвлар
Эзгуликнинг ажалини кўзлайди.
Қояларнинг нарёғида бедовлар
Ярадорнинг омонлигин излайди.
Қояларнинг нарёғида тиг синар,
Секин, секин ёришади уфқлар.
Бедовлар ҳам мамнун-мамнун дебсинар,
Чўққиларда ҳилпирайди шафақлар.

Ишонч ҳақида

Қайси бир кун чўмилардик биз тўрт-беш ўғлон,
Сойнинг бўйи тор келарди қувончимизга.
Болаликнинг боғларида юриб шўх, шодон
Сезмай қолдик дарз тушганин ишончимизга.
Жўрабоши талабидан кетиб йироқлаб
Тантиликни синамоқ-чун ўйин удумида
Қайтганимда даврамизга бурчимни оқлаб,
Қум тўлдириб қўйилганди янги дўппимга.
Қулоғимда узоқ қолди совуқ ҳиринглар,
Тонгга қадар юрагимда тунаб қолди тун.
«Жўраларим, сиз қалбимга тонгдай
киринглар»,
Тонгга қадар интиқ қалбда тўлғонди шу ун.
Лағча чўғдай ютиб юрдим оташ сўзларни,
Дўстларимни сўроқладим хаёлан кучиб.
Лек кўрмадим чақнагувчи ўша кўзларни,
Юлдузлар ҳам бағримиздан кетганди учиб.

Қорға

Ҳой оппоқ қор, оппоқ қор,
Жунжиктириб ҳаммани
Товланишларинг бекор.
Бўрон бўлиб чопсанг ҳам,
Ҳақу ноҳақ изларни
Оғушингда ёпсанг ҳам,
Борлиқ узра ғилдираб
Офтобнинг келиши бор.
Турсам-да гар дилдираб
Фош этганча сирларинг
Бойчечаклар қиқирлаб,
Қизаради қирларинг.

Кўзада сарғариб туравергил гул,
Эсма ишқининг насими энди.
Тўкилиб кетмагин заъфарон кўнгил,
У ўзганин хасми энди.
Энди сен гул эмас, нима ҳам дерман, —
Сенинг ҳам жисмингда ҳаяжон сўнди.
Энди мен ошиқмас, энди мен ерман,
Ҳаммасин кўтариб яшайман энди.

Автобуслар,
Аэробуслар,
Ҳамма буслар
Одамларни қучоғида олиб кетар.
Бекатлардан,
Перронлардан,
соғинчларни, қувончларни ташиб кетар.
Шундай кезде ҳовли гўё бўшаб қолар...
бекат, перрон, аэропортлар
сафаримга оқ йўл тилаб, маъюс турган
Онажоним, ўзингизга ўхшаб қолар.

тикилган. Бир кун раис шофёридан, шу қизнинг эси сал пастроқми, деб ўсмоқчилабди. Гаплари ҳам алмойи-жалмойи эмиш. Бибижон меҳмонхонага онасининг ёнига борганда, раис унга бир-икки гап ташлаб кўрди. Лекин жўяли жавоб ололмади. Ана энди уларни ҳайдаб юборди.

Шу-шу Ойша хола уйда ўтириб қолди. Бибижон эса саратоннинг тигида ғўза оралайди. У далада ҳам дамови.

Колхозга аллақандай текширувчилар келишди, пахта теримининг бориши билан қизиқишди. Улар бир томони кўлга туташиб кетган меҳмонхонада барра кабоб ейишди. Кабобнинг, зраворлар сепилган думба ёғининг димоқни қитиқловчи иси чор-атрофга ёйилди. Кўлнинг ёнгинасида ишлаётган Бибижон этагини зах ерга ташлаб ўтирганча роса томоша қилди. Қизиқ-да, сен ер тимдалаб пахта териб ётсанг-у, ёнгинангда кабоб еб ўтиришса, қарамай десанг ҳам беихтиёр кўзинг тушаверади.

Қоринлари мешдай текширувчилар шабада узум барглари шилдиратиб эсаётган салқингина шийпонда думалаб-думалаб ётишди. Ана, давранинг ўртасидан жой олган битта ёшроғи галстугини бўшатиб қўйиб, қандайдир имо-ишоралар билан бошқаларни кулдиряпти. Анови кунги муздай шарбатни эслаб, Бибижоннинг кўнгли суст кетди. Ҳозир ҳам маза қилиб ичишаётгандир деб ўйлади.

Шу кунги шляпали кишилар колхозчиларни хирмонга йиғиб мажлис ўтказишди. Кун бўйи новвойхонада туриб нон ёпгандай иссиқдан қизарган бир одам, нима етишмовчиликлар бор, деб сўради.

Ҳайитгул раис кулимсираб лабларини қимтиганча юзлари офтобда қорайган, уст-боши чангга беланган колхозчиларга бир-бир қараб чиқди. Ҳеч кимдан садо чиқавермагач, масрур қиёфада «новвой»га боқди.

— Кўриниб турибди, сизларга ҳамма нарса етарлига ўхшайди, — деди «новвой» калта семиз бармоқлари билан пешонасидаги терни сидириб.

— Мен гапирман, — дея Бибижон ўртага отилиб чиқди, унинг қўлтиғидан янгигина этак сирғалиб ерга тушди. Йиғилганлар бир қалқигандай бўлди. Сафнинг олдида турган ўрта яшар, кирза этик кийган, чўтир юзли одам безовталаниб раисга қаради.

— Ешулли ака, Ҳайитгул олам ойлик пулимизни тўла бермади. Онамининг ойлигини рўзгорга суртиб, ўзимникини йўл харажатига яраб, келаси йил ўқишга бораман деб йиғиб юргандим. Онам гониссада повур эди, уни сабабсиз ҳайдаб юборишди.

Оломон ерга қапишиб қолгандай, кўл томондан эшитилаётган моторли қайиқнинг товуши ҳам ўчгандай бўлди.

— Шундайми ҳали, — деб каловланди «новвой». Ҳайитгул раиснинг ранги оқарди-ю, лекин тезда ўзини ўнглаб олди:

— Эътибор берманг, Жаҳонгир Мирзаевич, гапиршидан сезмадингизми, эси сал... Ота-онаси касалманд одамлар ахир, шуларга ёрдам бўлсин деб, ишлатиб қўйибмиз бу қизни, — деди ғамхўрлик қилаётган кишидек.

— Узингизни эсингиз сал эмас, кўп кам. Утган йили улим совқотиб, болалар билан оловда исиниб, пахтагани оз терганимда, теракдай бўйинг лаҳадда чирисин, таги паст, дегансиз. Бригадир ҳам, ҳисобчи ҳам бошқаларга гапиргани кўрқишади. Сенинг тилинг бир чиқмасин экан, деб ҳамма менга ёпишади. Бировга зиёним тегмаса...

Раис қизаринқираб турди-да, лекин индамади, «новвой» лом-мим демай жўнаб қолди.

Эртаси кун «тез ёрдам» машинаси, онасини чирқиратиб, энди даладан келиб турган Бибижонни олиб кетди...

Бир ойдан сўнг Бибижон уйга қайтди. Бироқ кўчада ўйнаб юрган болалар нимагадир ундан қочадиган бўлишди. Унинг сочлари тап-тақир қилиб олинган, эгнида шалвираган қизил чит кўйлак бор эди. Чап кўзининг ости момоталоқ бўлиб бир оз шишган, ўзи эса озиб-тўзиб кетганди. Уша кун Ойша хола кунботарга қараб, тупроқ чангаллаб, кўкрагига уриб-уриб йиғлади. Унинг қарғишларини одамлар эшитди, ҳали унутганлари йўқ. Кунботарда Ҳайитгул раис белини ушлаб зўғум қилиб тургандай, Ойша хола ўша ёққа қараб, бир бўзлади-ей, бир бўзлади.

— Шу гуноҳинг учун бандасидан қайтмаса, худодан қайтсин! Сулаймоннинг узуги ҳаммиша қўлингга турмас. Бир кун мансаб курсисидан тушиб, менингдек тупроқ кечиб юрганингда, салом бераман сенга! Еганнинг қусмоғи бор, Ҳайитжон! Боламнинг феълени била туриб, шу ишни қилдинг, қосанг ҳеч оқармасин!..

Қорлар ёғди, излар босилди. Қуёш ҳам ҳар кун Ойша холанинг қарғишини эслагандай, номозгарда қон талашиб ботади. Онаси уни қўярда-қўймай Мискин бувага жўнатади. Бориб тупроқ ялашинг шарт эмас, булоқ сувидан бир пиёла ич, ота-буваларинг қўйимгонларини айлан, зиёрат қил, руҳинг енгил бўлади, дейди. Нега энди докторга бормайдиган бўлиб қолдинг, деб койиб ҳам қўяди.

Одамлар Бибижонни четлаб ўтишади. Унинг руҳиятида ҳеч нарса ўзгармаган бўлса ҳам барибир ўша ёқда ётиб келди деган, оти бор. Бу эса, қишлоқ жойда кўп нарсани ўзгартириши мумкин.

Бибижон торгина сўқмоқдан юриб зиёратгоҳдан қайтаркан, дарахтзорни айланиб оқаётган ариқ бўйида тўхтаб юз-қўлини ювди. Калишда терлаб, товонлари қорайиб кетган оёқларини сувга тиқиб шалоплатди, жони роҳатланди.

Бир оздан сўнг Бибижон бекатга чиқиб машина пой-

лай бошлади. Унда-бунда сигарет қолдиқлари ва чала ейилган қовун пўчоқлари сочилиб ётарди. Айни туш пайти бўлгани учунми, қатнов кам эди. Фақат аҳён-аҳёнда Туркманистон томонга битта-яримтагина машина ўтиб қоларди. Қуёш тафтидан узоқдаги қишлоқ жи-мирлаб кўринади... У ёққа борадиган йўлнинг икки чекқасида ҳам атайлаб қилгандай дов-дарахт йўқ.

Бибижон чанқаб тоқатсизлана бошлади. Автобуснинг эса қораси ҳам кўринмайди. Шу пайт ён томондаги тупроқ йўлдан енгил машина чиқиб келиб, Бибижон ўрнидан турар-турмас, аллақандай музикани варанглатиб ёнидан ўтиб кетди. Бу раиснинг ўғли эди. Бибижон машинанинг орқа ўриндиғидаги бош яланг қизларни кўришга зўрага улгурди. У бир ўйи яёв кетаверай деди-ю, иссиқдан қўрқди, юраги бетламади. Боши санчиб-санчиб оғрий бошлади. Кўз олдида бир гала тилла кўнғизлар учиб юргандай туюларди. У оғриқнинг зўридан аста инграганча олиб келаётган машинага жон-жаҳди билан кўл силкиди. Машина ундан сал нарига ўтиб ғийқиллаб тўхтади. Орқа эшик очилди, бир ёш йигит энгашиб қаради-да, чиқинг опа, деди. Бибижон машинага чиқиши билан оғриқ ҳам таққа тўхтади. Ҳатто кайфияти кўтарилгандай бўлди. Шофёрга қаради-ю, собиқ синфдоши Қадамни танимаганига ҳайратланди. Нимагадир кулгиси қистади, ахир ўн йил бирга ўқиган одам танимаса-я. Наҳот, кечагина бир майизни бўлиб еб, бугун ҳаммаси унут бўлса. Қадам билан... Бибижон қаҳ-қаҳ отиб кулди, у камдан-кам бундай куларди.

Қадам чўчиб тушди, орқасига ялт этиб қаради-да, машинани тўхтатди.

— Нима бўлди, сизга?

— Мени танимадинг-а, Қадам?

Кулиб туриб йиғлаш мушкул ҳол, буни энг моҳир артистларгина уддалаш мумкин. Лекин шу тобда кизнинг бағрини бир нарса қаттиқ ўртади ва у ўкириб йиғлаб юборди. Ахир бу не кун, у ҳам одам қатори одам бўлса. Уйи куйсин уни шу кўйларга солганларнинг.

Қадам бир муддат унга тикилиб қолди, ранги оқариб, кўзларида ёш ҳалқалангандай бўлди.

— Эй, Бибижон-эй, — деди у хўрсиниб ва сигарета тутатди. Кўзойнагини олиб қўйиб, тутунни қўли билан ҳайдади.

Машина секин чайқалиб яна йўлга тушди. Қадам ўз ўйлари билан банд. Бибижон ёш боладай ҳар замонда ҳиқиллаб қўяди.

Қадам олдидаги кўзгудан Бибижонга тикилди. Наҳотки, одам боласи қисқа вақт ичида шунчалик ўзгарса. Қоп-қора кўзлар атрофига тўшган бевақт ажинлар... Хиёл намланган бу кўзлар шу қадар тиниқ, маъсум... Ё, раббим, чакка сочларига оқ оралабди. Бибижон қандай қиз эди-я! Мактабнинг энг чиройли қизларидан бири эди, лекин камгаплиги, характерининг ғалатилиги, чиройига путур етказиб турарди.

Қадам Тошкентдалигида Бибижон ҳақида турли миш-мишларни эшитганди. У кўзларига ишонмай, яна қизга қаради. Бибижон алланарсадан хурсанд, ташқарига қараганча томоша қилиб ўтирарди.

— Қаердан келяпсиз? — деб сўради Қадам.

— Мискин бувадан.

— Битта ўзингиз қабристонда юришга қўрқмай-сизми?

— Ёлғиз эмасман, қўл-оёғи тортишиб қолган бир кампир ҳам бор...

— Касалхонада даволансангиз бўлмайдимми, тезроқ тузалардингиз?

— Касалхонада? — Бибижон ёқимсиз нарсани чайнагандай афтини буриштирди. — Ётганман у ерда. Умуман... касалим бўлса тузатишади-да.

Йигит ялт этиб унга қаради. Бечора... ўша ёқда ёти келгандан сўнг ҳеч ким унинг инон-ихтиёри билан ҳиқиб-соблашмаса ҳам керак. Аслида Бибижоннинг феъл-атвори ғалати, ўн йил бирга ўқиганлар тушунолмади буни. Лекин у барибир яхши қиз.

Қадам уни уйининг олдида тушириб кетди. Бибижон шунчалар сархуш, шундай хурсанд эдики, ўз-ўзида кулгиси келар, Қадамни ўйлаган сари ҳузурланарди. Қачонлардир кўк ранга бўялган эски эшикдан асти ичкарига кирди. Дока рўмоли тагидан тўзғиб чиқиб қолган сочларини тузатаркан, баралла кулиб юборди.

Саъдулла ака билан Ойша хола чой ичиб гаплашиб ўтиришарди.

— Яхши бориб келдингми, қизим? Салом қани? — деди Саъдулла ака майиб қўлини силаб.

Бибижон қаҳ-қаҳ отиб кулди.

— Бугун кайфинг чоғ? — деди ҳайрон бўлиб онаси.

— Мени Қадам машинада олиб келди. Уйгача.

— Қайси Қадам?

— Синфдошим.

Бибижоннинг кўзи жўжани оғзига тишлаб девор тагига бориб қолган ўғри мушукка тушди. Қўлига кеса олиб уни қува кетди. Мушук девор ёнлаб қочди-да, ариқ лабига етганда, девордан бир ирғиб кўздан йўқ қолди.

— Тутолмадим, қочиб кетди, — деди изига қайти келган Бибижон ҳансираб.

— Нимани?

— Мушукни-да.

— Қиз бола деган бунақа чопавермайди. Ўзини яхши қизсан-у, қиладиган ишинг...

Саъдулла ака, бас қил, дегандай хотинини турти қўйди.

— Эртага дўхтирга чиқиб келгин, — дея яна гапиринди Ойша хола.

— Бормайман дўхтирга, — деди Бибижон қошларини чимириб.

Кўз олдида муғомбирона кулиб турган Рўзметов гандани.

Тун алламаҳал бўлиб қолган, гужум тагидаги пашша хонадан Саъдулла аканинг хурраги эшитилади. Пахса девор ёриғидаги чигиртка бетўхот чириллайди. У мактабда ўқиган пайтларини, Қадамнинг қилиқларини эслади. Унинг тугатиш арафасида Қадамни негадир ўзига яқин оладиган бўлиб қолганди. Эҳтимол, бунга Қадамнинг арзимас яхшиликлари сабаб бўлгандир.

Бибижон бир куни шом пайтида уни бир қиз билан кўрганини эслади. Иккови кўл бўйида ўтиришар, кизнинг тиззаларини оқ, сариқ, қизил дала гуллари безаганди.

Эртага у яна касалхонага бориши керак. Рўзметов ҳар сафаргидай синчиклаб текширгач, нимагадир кулиб бош чайқаб қўяди. Яна ўша гапларини такрорлайди: «Бибижон сиз менинг айтганларимни қилсангиз бўлди. Ўзим Тошкентга олиб бораман. Ўқишга кирасиз. Эҳ, ким сизни касал деб айтди, отдайсиз-ку», — дейди кўзлари аллақандай ёлқинланиб. Сўнг кўксига сову темирни қўйиб, юрагини эшитган бўлади. Бошқа иш йўқдай, нуқул унга қизиқади. Гапга солади, тиззаларини ўрганча бош чайқайди. Мана, пенсияга чиққан Абдулла ака ҳам дўхтир-ку. Ҳали-ҳали уни бутун Моноқ хурма қилади. Рўзметовнинг эса қилиқлари куракда турмайди. У болалар бўлимида чақалогини олиб ётган жувонга қандайдир дорини юз сўмга берибди. Машрақ қоровулнинг қизи саксон сўм берган экан, тугаб қолди дебди. Кейин у бечоранинг ўғли тузалмади...

Бибижон эрталаб онасининг овозидан уйғониб кетди.

— Тур, қизим, чойингни ич! — деди у. — Косадаги қаймоққа химия китобингни ёпиб қўйдим, ана супада. Мен сигирни кўл бўйига арқонлаб келаман, сал элансам керак. Отанг қамиш ўриб қўяман деганди...

Онаси гапира-гапира йўлга тушди. Бутун уй қуш-қумурсқаларга қолгандай, бири олиб, бири қўйиб сайрай бошлади.

Пастак пахса деворнинг тагига ўтириб олган Бибионнинг миясини қуёш тинмай қиздирар, лекин у селсел терлаганига ҳам парво қилмай, кўзларини қисиб йўлга қарайди. Қадамдан дарак бўлавермагач, қизнинг эрталабки кайфиятидан асар ҳам қолмади.

Йўлни чангитиб раиснинг машинаси ўтиб кетди. Бибижон ўрнидан қалқиб турди-да, унинг ортидан узоқ тикилди. Шу раис туфайли у кўп қийналди, одамларга бўлган ишончини йўқотди. Бир-икки одам йиғилган жойдан ўтишга юраги йўқ. Гап-сўз қилишяпти деб, ҳадиксирайди. Масхаралашадими, ачинишадими — унга ҳеч бири керак эмас.

Онаси ишдан қолгач, отасини полизга қоровул қилиб қўйишди. На кундузи, на кечаси чайладан бери келмайди.

Шу кунни уйда Бибижоннинг ёлғиз ўзи қолди. Поччаси ҳарбий хизматни тугаллаб қайтган эмиш. Ҳаммалари ўша ёққа кетишди.

Ташқарида шамол гувиллайди. Дарахтлар гоҳ-гоҳ синаётгандек ғарчиллаб шовуллайди. Бибижон қўрқинчли хаёллардан ўзини чалғитиш учун химия китобини қўлига олди. Химик бўлмоқчи эди-я. Юраги не-не орзуларга тўла эди...

Шамол йўналишини ўзгартирган шекилли, энди қабристонда увиллаётган шақолларнинг овози аниқ эшитиларди. Улар пода-пода бўлиб чолиб келганча ўзларини эшикка ураётгандек туюларди. Бибижон китобни бир чеккага ташлаб, бошигача кўрпага бурканиб олди. Нафасини ичига ютиб шамолнинг қутуришига қулоқ солиб ётди. Кўзи илинган эканми, алламаҳалда еру осмонни бир қилиб чақмоқ чақди. У чўчиб уйғондию кўрпага яна ҳам яшироқ бурканди.

Қутурган шамол томни учириб кетгудек увиллайди. Нимадир ғижирлайди. Уй атрофида итми, шақолми шамолдан қочиб ғингшийди. Дераза тагини тимдалайди, панароқ жой излайди. Йирик томчилар билан том ва бўғотларни қамчилаб ёмғир ноғора чала бошлади. Яна қарсиллаб, гулдираб чақмоқ чақди. Боғ томонга қараган дераза бирданига тарақлаб очилди-да, пиёлалар чил-чил синди. Оқ кийимли иккита арвоҳ бўрондан қочиб ўзларини ичкарига уришди...

Эрталаб хотинидан ҳам олдин етиб келган Саъдулла ака очик деразаларни, ағдар-тўнтар бўлиб ётган уйни кўриб юраги шув этди. Бибижон кўрпани икки қўллаб маҳкам ушлаб олганча ҳеч уйғонай демасди. Саъдулла ака тур, қизим, биз келдик, дегач, у кўрпадан бошини чиқариб қаради. Деразада осилиб турган оқ чойшабни кўрсатиб, ана арвоҳ деб, отасига ёпишди.

Ойша хола уйга келаётиб қараса, товўқхонанинг ҳам, молхонанинг ҳам эшиклари ҳали очилмаган. Буни кўриб чинқириб юборди. Тўрт-беш томошаталаб ҳам қизиқсиниб унинг ортидан эргашди. Ойша хола уйга келиб гап нимадалигини дарров тушунди. Аланган-оташ бўлиб наётган қизининг пешонасига кафтини босди. «Арвоҳ, арвоҳ» деб пичирлади Бибижон. Томошаталаблар бу гапни дастурхон қилиб бутун қишлоққа ёйишди.

«Бибижон туш кўрди. Тушида раис опа машинада уларнинг эшигига келармиш-да, Бибижон, Сулаймоннинг узугини тақиб ол, энди сенинг навбатинг, деб узукни унинг бармоғига тақиб қўярмиш. Сўнг тасмадай чўзилиб ётган йўлнинг ўртасидан сочлари тўзғиб, яланг-

оёқ лўкиллаганча Мискин бува тарафга қараб кетармиш. Бирданига орқасига ўгирилиб, Сулаймоннинг узуги, Сулаймоннинг узуги, дея Бибижонга қўлларини чўзиб, ўкириб-ўкириб йиғлармиш... Қоп-қора семиз қўллари илон каби тўлғониб Бибижонни қувлармиш...

Қиз чинор япроқлари орасидан аранг кўринаётган осмонга тикилди. Бағри кенг, гард-ғубори йўқ, узоқ-узоқларда жимирлаб кўринаётган мовий олам. Биров уни ушлаб олиб жиннихонага жўнатмайди, ҳеч ким масхаралаб кулмайди, эси паст демайди. Гапиришдан олдин ўйлаб кўради, жуда узоқда-ку, дея ҳафсаласи пир бўлади. Минг сўкишса ҳам, ҳатто тош отишса ҳам унга барибир... Чунки у — осмон, осмонлигича туравереди.

— Бибижон, тур, қизим, ана Қадам ишга ўтиб кетди, — деди онаси.

Бибижон ирғиб ўрнидан турди. Уйга кириб, бирпасда кийиниб чиқди.

— Ҳа, йўл бўлсин? — деди ҳайронлиги ошиб онаси.

— Мискин бувага бориб келаман.

— Э, бу чанг босиб ётган туфлиларни қаердан топдинг? Бошингга оқ докангни ўрасанг-чи, қуёш ўтмайди. Бир пиёла чой ичмайсанми?

Бибижон индамади. Кўча эшикнинг олдида бориб, одатича девор оша кўчага қаради.

— Худди мактабга кетаётганга ўхшайсан-а, қизим. Бўйингдан айланай!..

Ойша хола кўзига ёш олди. Ҳаммаси шу раиснинг касофати. Бўйи етган қизингиз бор экан, деб бир одам остона ҳатламайди... Уйинг куйгур, раис... Ана текширувда ҳамма найранглари очилиб, ишда қолиш-қолмаслиги гумон бўлиб турганмиш-ку!..

— Оқшомни яратганнинг кундузи ҳам бор, қизим, — деди Ойша хола оғир уф тортиб.

— Она, бу йил ўқишга ҳаракат қиламан, — деди Бибижон.

— Ўзинг биласан, қизим. Шу иссиқда Мискин бувага бормай қўяқол.

— Бораман.

Бибижон қабристонга бормади. Лекин бекатга чиқди. Гишнинг устига чўнқайиб ўтирганча қўлларини

енг, ичинг, сүхбатингизни доғитманг; ман бу ўғлонни олайин, овга кетайин; етти кунлик озуқ ила чиқайин, ўқ отган, найза санчган жойларимни кўрсатайин; қилич сермаб, бош кесган ерларимни кўрсатайин. Душман сарҳадига, Чизикларга, Йиғлаганга, Кўча тоққа олибон чиқай, пайт келиб, ўғлонга керак бўлур, а, беклар, деди.

Кўнғир отни олиб келдилар, тез минди. Қимматбаҳо тўн кийган уч юзта йигитни ёнига олди. Қирқта ола кўз йигитни Уроз ёнига олди.

Шундай қилиб, Қозон ўғли билан Қора тоғлар кўксига овга келди. Ов овлади, қуш қушлади, кийик йиқди. Кўк олон, кўркли чаманга чодир тикди. Бир кун беклар билан еди, ичди.

Боши очик Тотян қалъасидан, Оқсоқа қалъасидан ғаюрнинг бир жосуси бор эди. Урозларни кўриб, ҳукмдори олдига келди. Айтур: Ҳай, на ўтирурсан? Итингни увлатмаган, мушугингни моллатмаган алплар сардори Қозон ўғли билан сархуш бўлиб ётурлар, деди.

Ун олти минг қора тўнли душман отга минди. Қозоннинг ёнига тезда етди. Уғузлар боқдилар, кўрдиларки, олти жойдан чанг кўтарилди, биров кийик кўтарган чанг деди, биров ёғий отлари келяпти, деди.

Қозон айтур: Кийик кўтарган чанг бўлса, икки жойдан кўтариларди, бу келаётган ёғийдир, деди.

Чанг тарқади. Қуёш каби порлади, денгиз каби чайқалди, ўрмон каби қорайди. Ун олти минг ип узангилли, бўрк кийган, қизғин тилли ёғий Қозоннинг ўнгига чиқа келди.

Қозон кўнғир отига минди. Уғли Уроз ҳам бадавлат отининг жиловини тортиб, ўйнатди, отасининг ёнига келди, айтур:

**Бери келгил, отам Қозон,
Денгиз каби қорайиб келган надир!
Ут каби ловуллаб, юлдуздай порлаб келган надир!
Оғиз тилдан беш калима айтгил манга,
Қора бошим қурбон бўлсин отам, санга,**

деди.

Қозон айтур: Бери келгил, арслоним ўғил, Қора денгиз каби қорайиб келган ғаюрнинг лашкаридир. Қуёшдай чарақлаган ғаюрнинг бошидаги дубулғадир. Юлдуз каби порлаётган ёғийнинг найзасидир, ўғлим, деди.

**Ўғлон айтур: Ёғий деб кимга айтурлар!
Қозон айтур: Ўғил, шунинг учун ёғий дерларки,**

биз уларга етсак — ўлдирурмиз, улар бизга етса — бизни ўлдирурлар, деди.

Уроз айтур: Ота, агар бек йигитни ўлдирса, эвазига қон сўрарларми, ўч оларларми, деди.

Қозон айтур: Ўғил, минг ғаюрни ўлдирсанг ҳам, кимса сандан қон даъво этмас. Улар озғин динлидир. Ҳўб жойда дуч келди, фақат сан манга тушов бўлганинг ёмон бўлди, ўғил, деди.

Шундай дегач, Уроз сўйламиш, кўрайлик-чи, Хоним, на дер экан, айтур:

**Бери келгил, отам Қозон
Ерга оёқ қўйгандан бери
Бадавий отимни шу кун учун асрадим,
Кун ҳам келди.
Оқ майдонда от ўйнатай, санинг учун
Ола илон, ўткир найзамни асрар эдим бу кун учун,
Кун ҳам келди.
Кенг кўкракда ўйнатайин санинг учун,
Қора пўлат ўз қиличим асраганим бу кун учун,
Кун келди.
У душманнинг бошин кесайин ман санинг учун.
Темир совутимни асрар эдим бу кун учун
Кун келди.
Енг, ёқалар тикдирайин санинг учун,
Бошимда дубулғани асрар эдим бу кун учун,
Кун келди.
Катта чўқмор ўйнатайин санинг учун,
Қирқ йигитим асрар эдим бу кун учун
Кун келди.
Ёғий бошин кесдирайин санинг учун,
Арслон отим асрар эдим бу кун учун,**

**Еқа тутиб ёғий ила муштлашайин санинг учун
Оғиз, дилдан бирор бир гап айтгил манга
Қора бошим қурбон бўлсин отам, санга,**

деди.

Қозон ҳам сўйламиш, кўрайлик-чи, Хоним, на сўйлар экан, Қозон айтур:

**Ўғил, ўғил, ой ўғил,
Товшим англа, сўзим тингла.
Ғаюрнинг уч ўқ билан учта урар ўқчиси бордир.
«Ҳей» демасдан бошин кесар жаллоди бордир,
Одам этин яхна қилган ошпази бордир.
Не бўлса ҳам, ғаюр ахир.
Қалқибон ўримдан турайин ман.
Кўнғир отнинг белига минайин ман
Келган ғаюр меники, ман борайин
Қора пўлат ўз қиличим ман чалайин
Озғин динли ғаюрдир, бошларини кесайин
Дўна-дўна тортишайин, бўғишайин
Қора бошингга тушса, керак бўлур,**

деди.

Уроз сўйламиш, кўрайлик-чи, Хоним, на сўйламиш. Айтур:

**А, бек ота, эшитарман, на дерсан
Арофатда эркак кўзини сўярлар қурбон учун.
Ота ўғил тарбиялар ном учун.
Ўғил қилич тақар ота номуси учун.
Маним-да бошим қурбон бўлсин санинг учун.**

деди.

Қозон сўйламиш, кўрайлик-чи, Хоним, на сўйламиш, Қозон айтур:

**Ўғил, ўғил, ой ўғил
Ёғийга кириб бош кесмадинг,
Одам ўлдириб, қон тўкмадинг —
Ола кўзли қирқ йигитинг ёнингга ол,
Кўкси гўзал баланд тоғлар бошига чиқ,
Маним савашганим, манинг бўғишганим
Маним қиличлашганим пистирмада
Кўргил, ўргангил ва тур,**

деди.

Уроз отасининг сўзин синдирмади, ортига қайтди. Юксак тоғлар бошига йўлдошларини олиб чиқди.

Ул замонда ўғиллар отага қарши бормас эди. Ўғил ота сўзини икки этмас эди, агар икки этса, ўғилдан рози бўлмас эдилар. Уроз бек кенг ёқадан ноғоралар чалиб, найзасин ерга санчиб қўйди.

Қозон бек ғаюр сафи боғланганини кўрди ва отдан ерга тушди, оқар сувдан обдаст олди. Сўнгра бошқа динли ғаюрга кўз қаратди, ҳайқирди, от солди, қарши борди, қилич солди, гумбур-гумбур ноғора чалинди, бурмаси олтин тунж ноғоралар янгради. Ул кун азамат бек эранлар дўна-дўна савашди. Ул кун қора пўлат қиличлар чалинди. Ул кун қайрилма уч, қойим ўқлар отилди. Ола аждар ўткир найзалар санчилди. Ул кун номардлар, муҳаннаслар сафо ерни кўзлади. Ул кун Қозон ўғли Урознинг жангга боқа-боқа рашки келди, айтур: Бери келинг, қирқ йўлдошим, қирқингизга қурбон бўлсин манинг бошим. Кўрурмисиз, отам Қозон «қон тўкмоқ боланинг ош еганича келмас манга», деди. Отам ёғийларни эсанкиратгани каби, мани севган йигитларим, на турибсиз, биз ҳам ёғийнинг бир қанотини кесайлик, деди.

Бадавий отин ўйнатиб, Уроз ғаюрнинг ўнг ёнига ўзини урди. Унгни чапга, чапни ўнгга аралаштириб, ғаюрни доғитди. Қора фознинг изига лочин тушди, ғаюрнинг думини босди, доғитди.

Озғин динли ғаюр ўзига келди, ўқ отди, қочаётган кимсалар ўғлоннинг бадавий отига ўқ ёғдирдилар, ўғлон от чилвирини тортмади, кўзларига қон қуюлди, от йиқилди, ғаюрлар Урознинг устига келишди.

Урознинг қирқ йигити отдан тушди, ола қалқон боғини калта боғлаб, қиндан қилич суғурдилар. Қозон ўғли Урознинг устида

¹ Доғитмоқ — тарқатмоқ.

кўп савашдилар. Қўрқув ёмон, теран сувда чўкарлар, пиёда аскарнинг умиди бўлмас, пиёданнинг толеси йўқ, ғаюр Урознинг атрофида гир айланиб, қирқ йигитни шаҳид этди.

Кейин Урозини забун этиб, асир этдилар, оқ қўлларини боғладилар; жун арқонни оқ бўйнига илдилар, вужудини ип билан чирмадилар, оқ этидан қон чиққунча тугдилар; ота дея йиғлатдилар, она дея бўзлатдилар; қўли боғлиқ, бўйни боғлиқ, Урозини ғаюрлар олдига солиб, йўлга тушдилар.

Уроз асир тушди.

Қозоннинг бу ишлардан хабари йўқ. Бирпасдан сўнг ёғий босилди. Қозон отнинг жиловини тортиб, изига қайтди. Уғлини қолдирган жойда кўрмади. Ай, беклар, ўғлон қаёққа кетди, деб сўради.

Беклар: Уғлон қуш юракли экан, қочиб онаси ёнига кетмишдур, дедилар. Қозон қорайди, бўзарди, айтур: Беклар, тангри бизга бир кўр ўғил бермиш, борайин, уни онаси ёнидан олайин, қилич-ла поралайин, олти бўлак этайин. Олти йўлнинг айрисида кўйайин. Токи бошқа бирор кимса йўлдошини чўлда ташлаб кетмасин, деди. Қозон кўнғир отин ўкчалади, ғазаб ила йўлга тушди, уйига келди.

Хон қизи бўйи узун Бурла Хотун Қозоннинг келганини эшитди. Отдан айғир, туядан — бўғро, қўйдан — қўчқор сўйдирди. Уғлонининг илк овидир, буюк Уғуз бекларига бир тўй берайин, деди.

Хон қизи кўрдик, Қозон келур, ҳаприқиб ўрнидан турди, сомур жуббасини эгнига солди, Қозонга қарши келди. Қабоқ очиб, Қозоннинг юзига тўғри боқди. Унгу сўлига қаради, ўғлони Урозини кўрмади. Қора бағри сарсилди, дим юраги ўйнади, қора қийма кўзларига қонли ёш тўлди. Бурла Хотун Қозонга сўйламиш, кўрайлик-чи, Хоним, на сўйламиш;

Хоним Қозон

Бери келгил, Солур¹ беги, Солур кўрки

Бошим бахти, уйим тахти

Хон отамнинг кўеви

Хотун онамининг суюмлиси

Отам, онам бергани

Кўзим очиб кўрганим

Кўнгил бериб севганим

Бек йигитим Қозон

Қалқибон жойингдан турдинг

Уғлон ила қораёлли Қозилик отга миндинг,

Кўкси гўзал юксак тоққа овга чиқдинг,

Бўйни узун бадавий кийикларни отдинг,

Этларини отга юклаб, қайтиб келдинг

Икков кетиб, бир қайтарсан, жужук қани!

Манинг бўбагим кўринмас, бағрим ёнур,

Ёки баланд қоядан уни учирдингми,

Толе созинг арслонига едирдингми!

Қора динли ғаюрга ўғирлатдингми!

Ғаюрлар ёнида пиёда юртингми!

Тили, томоғи қуриб, тўрт ёнга қаратдингми!

Қора кўздан аччиқ ёшин тўқдирдингми!

Хотун она, бек ота, деб бўзлатдингми!

деди.

Яна айтур:

Уғил, ўғил, эй ўғил,

Қарши ётган қора тоғим юксаги ўғил,

Қора кўзларимнинг ойдени ўғил.

Сом еллари эсади, қулоғим жинглар¹,

Саримсоқ ўтин емадим, Қозон, ичим куяр,

Сариқ илон кўрмадим, оқ вужудим дириллар,

Қуриётган кўксимда сутим ўйнар,

Елғиз ўғлим кўринмас, бағрим ёнар.

Елғиз ўғил хабарин, а, Қозон, бергил манга.

Айтмас бўлсанг ёниб қарғарман, Қозон, санга,

деди. Шундан сўнг яна сўйлади, айтур:

Қамиш ва найза ўйнатганлар борди, келди.

Олтин найза ўйнатганга, ёраб, на бўлди!

Қора отга минганлар борди, келди,

Бадавий отли ўғилга, ёраб, на бўлди!

Навкар келди, ноиб келди,

Елғиз ўғлимга, ёраб, на бўлди

Елғиз ўғлим хабарин, Қозон, етказ манга

Айтмас бўлсанг, ёниб кўйиб қарғарман санга,

деди. Бир оздан сўнг яна сўйламиш:

Қуруқ-қуруқ жойларга сув чиқардим,

Қора тўнли дарвишларга назир бердим,

Ёнимга олган қўшнимни ман яхши боқдим,

Манга қасд этганларга ош едирдим.

Оч кўрсам тўйдирдим, яланғоч кўрсам, кийдирдим,

Тилак билан бир ўғилни тилаб олдим,

Елғиз ўғил хабарини, Қозон, бергил манга,

Демас бўлсанг ёна, куя қарғарман санга,

деди. Яна бир сўз сўйламиш:

Қарши ётган қора тоғдан

Бир ўғил учирган эсанг, айтгил манга.

Теша билан йиқдирайин.

Агар оққан югурук сувдан

Бир ўғил оқизган эсанг, айтгил манга,

Томирларин қуритайин.

Озгин динли ғаюрларга

Бир ўғил тутдирган бўлсанг, айтгил,

Хон отамнинг ёнига ман борайин,

Улкан лашкар, кўп хазина олайин,

Озгин динли ғаюрга ман борайин,

Яраланиб қозилик отидан йиқилмагунча,

Парчаланиб ер юзига тушмагунча,

Елғиз ўғил хабарин олмагунча,

Ғаюр йўлларидан ман қайтмайин,

деди. Яна сўйламиш:

Ёки, Қозон, оёғимдан бошмоғим отайинми,

Қора тупроқни оқ юзимга чаплайинми,

Кўз олмаздай оқ ёноғим тирнайинми,

Юзларимга ол қонимни суртайинми,

Оғир мусибат ўрданга ман солайинми,

Уғил, ўғил дебон тинмай бўзлайинми!

Етақдаги қизил туя бундан ўтди,

Бўталоғи бўзлаб-бўзлаб бундан ўтди,

Бўталоғим олдиришам, бўзлайинми!

Қорабайир қозилик от бундан кечди,

Қулунчиғи кишнай-кишнай бундан кечди,

Қулунимни олдиришам, кишнайинми!

Оқ оғилдан оқча қўй ҳам бундан ўтди,

Кўзичоғи манграй-манграй бундан ўтди.

Кўзичоғим олдиришам, манграйинми,

Уғил, ўғил дея бўзлайинми!

деди. Яна бир бор сўйламиш:

Қалқибон ўрнимдан тураман дер эдим,

Қора ёлли қозилик отига минаман дер эдим,

Буюк Уғуз ичига кираман дер эдим,

Ола кўзли келин оламан дер эдим,

Қора ерда оқ ўтовлар тикаман дер эдим

Уғилни катта чодирга кўчираман дер эдим

Муродга, мақсадга етаман дер эдим,

Муродимга етказмадинг мани,

Қора бошим қарғиши тутсин, Қозон, сани

Нима қилдинг, айтгил манга,

Айтмас бўлсанг ёна-куя қарғарман

Қозон, сани,

деди.

Уғлоннинг онаси шундай дегач, Қозоннинг ақли бошидан учди, қора бағри сарсилди, дим юраги ўйнади, қоронғи кўзларига қонли ёш тўлди, айтур: Кўрклим, ўғил келса, сандан сўрармидим, кўрқма, қайғурма, овдадир, овда қолган ўғил учун қайғурмагил. Етти кун Қозонга муҳлат бергил, ерда бўлса ўғилни чиқарайин, кўкда бўлса, туширайин. Бўлса бўлди, бўл-

¹ Жинглар — жарангламоқ.

маса йўқ, эгам берди, эгам олди, найлайн, келиб сан билан қора мотам тутайин, деди.

Хон қизи айтур: Қозон, ўғил овда эканин ман шундан билай-ки, ҳозир ҳорғин отинг ила кемтилган найзани олиб, ортингга қайтасан, деди.

Қозон ортига қайтди, келган йўлидан қайтиб йўртди. Оқшом тушди, жанг қилган жойига етиб келди. «Онаси билмасин, тўқсон туман ганж Уғуз изимдан етиб борсин, ўғлон асирга тушган, беклар билсин», деб яширин буйруқ берди.

У жанг майдонига келганда ёғил йўқ эди. У жасадлар ичида кезар экан, ўғлининг ола кўзли қирқ йигитини кўрди, ўғлоннинг ўқ теккан бадавий отини кўрди. Жасадлар орасида ўғлининг бошини топмади. Олтин сопли қамчисини топди, аниқ билди-ки, ўғли душманга асир тушган, йиғлади:

**Қора тоғим юксаги ўғил,
Қонли сувим тошқини ўғил,
Интизор пайтимда йўқотганим ўғил,**

деди, бўзлади. Ғаюрнинг изин излади.

Қозили Қора Дарбандда ғаюр кўнган эди. Уғлонга қора жанда кийдиришган эди. Эшик бўсағасига уни боғлаб қўйишган эдилар. Кирган босар, чиққан босар эди. «Эски душман ўғли тушган экан, жазолаб ўлдирайлик», деб бўсаға устига қўйган эдиларки, шу маҳалда кўнғир отин ўйнатиб хон Қозон келди.

Ғаюрлар Қозоннинг келганин кўрди, ҳуркди. Бирови отига минди, бирови қиличин тақди, бирови совут кийди. Уроз бошини кўтарди, айтур: Ҳой, ғаюрлар, нима бўлди?

Ғаюр айтур: Отанг келди, тутамиз уни.

Уғлон айтур: Омон, ҳой, ғаюрлар, омон,

Ҳақ бирлигига йўқдир гумон.

Ғаюрлар ўғлонга омон беришди, қўлин ечдилар, кўзин очдилар.

Уғлон отасига қарши келди, Уроз сўйлади, кўрайлик-чи, Хоним, на сўйлар экан. Айтур:

**Бери келгил Хоним отам, жоним отам,
Қайдан билдинг манинг тутқун бўлганимни!
Оқ қўлларим орқамга боғланганин,
Қил арқоннинг бўйнига чирмашганин,
Қора кўзли йигитларим қирилганин!
Сен келмасдан ёғиллар сўйлашдилар,
Кўнғир отли Қозонни тутинг, деди.
Оқ қўлларин арқон ила боғланг, деди
Унинг гофил, кўркли бошин кесинг, деди.
Ол қонини ер юзига тўкинг, деди.
Уғли ила иккисин бир ерда ўлдириб,
Уруғини қуритинг, деб сўйлашдилар.
Хоним ота,
Қўрқаман, учқур отинг мункитарсан,
Савашганда ўзингни ушлатарсан.
Гофилларча гўзал бошинг кесдирарсан,
Оқ соч онам токи мени ўғил деркан,
Бошим бахти, уйим тахти Қозон бек деб йиғламасин,
Қайтибон отажоним, уйга кетгил,
Олтин бон уйингга етиб боргил,
Қариган онамга сан ўмид бўлгил,
Қора кўзли қиз қардошим йиғлатмагил,
Оқ юзли онамни сан бўзлатмагил,
Уғил учун ота ўлмак айб бўлур,
Яратган ҳақи,
Отажоним ортингга қайт, уйга боргил,
Қари она агар санга қарши келса,
Кўрдим, санинг ўғлинг тутқун, дегил
Оқ қўллари боғлиқ, дегил
Қора қилдан чилвир боғлиқ бўйнига, де
Қора тўнғиз доминда ётар, дегил
Жундан жанда вужудини сирар, дегил
Оғир занжир тўпигини сиқар, дегил.
Маним онам манинг учун қайғурмасин,
Бир ой боқсин,
Бир ойда бормасам, икки ой боқсин
Икки ойда бормасам, уч ой боқсин,
Уч ойда бормасам, ўлди дейверсин.
Айғир отимни сўйдириб, ош берсин,
Манга аталган чодирга мотам кирсин.**

**Онам ман учун кўк кийиб, қора ёпинсин,
Буюк Уғуз элинда манинг ёшим тутсин.
Манинг бошим санинг йўлингга қурбон бўлсин.
Ортга қайт, ота,**

деди. Уғлон яна сўйламиш, кўрайлик-чи, Хоним, на сўйламиш, айтур:

**Қарши ётган қора тоғлар
Эсон бўлса, яйловга чиқар.
Қонли-қонли сувлар
Эсон бўлса қондай тошар.
Қорабайир отлар
Эсон бўлса, қулун туғар.
Қизил туя эсон бўлса,
Тўрум¹ туғар.
Оғилдаги оқча қўй
Эсон бўлса, қўзи берур.
Бек эранлар эсон бўлса
Уғли бўлар.
Сан эсон бўл, онам эсон бўлсин,
Мандан яхшироқ ўғил берар сизга эгам
Оқ сўтини онам манга ҳалол десин.
Савашмагил, қайтиб кетгил ортга, ота,**

деди. Хон Қозон ҳам сўйламиш, кўрайлик-чи, Хоним, на сўйлар экан, Айтур:

**Уғил, ўғил, ой ўғил, бегим ўғил,
Қарши ётган қора тоғим юксаги ўғил.
Кучли белим қуввати жоним ўғил,
Қоронғи кўзларим ойдини ўғил,
Тонг маҳали ўрнимдан турдим санинг учун,
Қўнғир отим йўрттирмишам санинг учун,
Менинг бошим қурбон бўлсин, жоним ўғил, санинг учун,
Сан кетгали бери
Йиғи осмонда эди, ерга тушди,
Гумбур-гумбур ноғоралар чалинмади,
Буюк улус мажлисга ҳеч йиғилмади.
Сани билган бек ўғиллари
Оқни ечиб, қора кийди,
Қорга менгзар қизим, келиним
Оқни ечиб, қора кийди.
Қари онанг қонли ёшлар тўқди,
Оқ соқолли санинг отанг мунгли бўлди,
Бундан қайтиб, уйга борсам,
Оқ сочли онанг қарши келиб, ўғлим деса,
Ман на дейман!
Оқ қўллари ортига боғлиқ, дейинми!
Оқ бўйнига арқон ташланган, дейми!
Ғаюр ёнида яёв юрибди, дейинми!
Жун жанда танини азоблар, дейми!
Оғир занжир тўпигини шилар, дейинми!
Арпа бўтқа, аччиқ пиёз овқати, дейми!
Манинг номусим қайда қолар, ўғил!**

деди. Қозон яна айтур:

**Қарши ётган қора тоғлар қариса,
Ўти унмас, эл яйловга чиқмас.
Кўркли сувлар қариса, дарё тошмади
Туялар қариса, тўрум бермас,
Қора бия қариса, қулун бермас,
Эр йигитлар қариса, ўғли бўлмас,
Отанг кекса, онанг қари,
Сандан яхши тангри бизга ўғил бермас,
Берса ҳамки санинг ўрнинг боса билмас,
Осмон кўкда қора булут бўлибон,
Ғаюрнинг устида гуриллайин ман,
Уни қамишдайин ўт билан ман ёндирайин,
Тўққизини бир қилиб санаттирайин,
Уруш ва санчитдан оламини тўлдирайин,
Оламини яратган эгам, мадад сандан,**

¹ Тўрум — бўталоқ.

деди. Қозон қўнғир отидан ерга тушди. Оқаётган тоза сувдан обдаст олди, оқ манглайн ерга қўйди... Туя каби ўқирди, арслон каби бўқирди, наъра тортиб ҳайқирди. Еппа-ёлғиз ул ғаюрга от қўйди, қилич урди. Айлана-айлана бир замон яхши саваш айлади. Ғаюрга қараб уч қарра от сурди.

Ногаҳон қазо етишиб, жанг ичинда кўзининг қабоғига қилич тўқинди, қора қони шариллаб оқди, кўзини босди, Қозон ерга тушди. Кўрайлик энди, яратган на қилар экан?

Шундай қилиб, Хоним, Урознинг онаси бўйи узун Бурла Хотун ўғлини соғиниб, қарори қолмади. Қирқ инжабелли қизлар билан қора айғирин опкелтирди, отга минди. Қора қилич тақди. Бошим тожи Қозон келмади дея, унинг изин излаб кетди. Юра-юра Қозонга яқин келди. Қозон ўз ҳалоллини танимади. Хон қизи Қозон устига келди. Қозон тилга кирди, кўрайлик-чи, на сўйламиш, Қозон айтур:

**Қора айғиринг жилловини тортгил, йигит,
Бош кўтариб, юзимга бир боққил, йигит,
Тагингдаги отинг манга бергил йигит,
Кўлингдаги ўткир найза,
Енингдаги кўк пўлат қиличинг бергил, йигит,
Бу кунимда умид бўлгил манга, йигит,
Катта ўлка беражакман санга, йигит,**

деди. Бурла Хотун айтур:

**Еним олиб менинг, йигит, на манграйсан!
Кечмиш манинг кунимни сан на англайсан!
Қалқибон ўрнидан турган Қозон,
Қўнғир отнинг белига минган Қозон,
Отга миниб, қора тоғим йиққан Қозон
Кўланкаси кенг оғочим кесган Қозон,
Елғиз ўғлим Уроз бекини қийган Қозон,
От устида ҳаялламай йўртган Қозон,
Санинг ақлинг ўлмиш,
Узангига кирмай, тиззанг ўлмиш,
Хон қизи ҳалололини танимай кўзинг ўлмиш,
Англамасан, санга на бўлмаси!
Чал қиличинг, етдим Қозон,**

деди.

Уша пайтда, бу ёнда Уроз беклари эшитдиларким, Қозон бекнинг ўғли ғаюрга тутқун бўлмиш; улар Қозон ортидан йўлга тушгандилар. Мана, у Уғуз эранлари бир-бир етиб келишди. Кўрайлик, Хоним, етиб келган кимлар экан:

Қора дара оғзида қодир берган, қора буқа териси бешигига ёпинчиқ бўлган, аччиғи тутса қора тошни кул айлайдиган, қора мўйловини етти жойидан тугиб олган, Қозон бекнинг қардоши Қора Кўна етиб келди, чал қиличинг, қардош Қозон, ман етдим, деди.

Унинг изидан, кўрайлик, Хоним, кимлар келди: Темир Қопи Дарбандидаги темир қопини чопиб олган, олтмиш тутам гўндори нинг учиде эр бўқиртирган, Қозон каби паҳлавонни бир олишувда уч қарра отидан йиққан Қиён Салжук ўғли Дали Дундор етиб келди, чал қиличинг, оғам Қозон, етдим деди.

Унинг изича, кўрайлик, Хоним, кимлар келди: Ҳамид билан Мардин² қалъасин босиб олган, темир ёйлик қочоқ Маликни қон қусдирган, Уғузнинг оқ соқолли хўжалари кўрганда ул йигитга таҳсин айтган, ол шалворли, оти ўрдак жиғали Қора Кўна ўғли Қора Будоқ етиб келди, чал қиличинг, бегим Қозон, етдим, деди.

Унинг изича, кўрайлик, кимлар келди: Дастур бўйича бориб, Бойинтур хоннинг ёғийсин босган, олтмиш минг ғаюрни қон қусдирган, Фафлат Хўжа ўғли Шамсиддин етиб келди, чал қиличинг, оғам Қозон, етдим, деди.

Унинг изича, кўрайлик, кимлар келди: Поросорнинг Бойбурт чўққисидан париллаб учган, оп-олача чодирига қарши келган, Уғузнинг суянчиғи, Қозон бекнинг иноғи, бўз айғирли

Байрак етиб келди, чал қиличинг, хоним Қозон, етдим, деди.

Унинг изича, кўрайлик, кимлар келди. Чойга боқса чалимли, олқор қушдай олимли, қулоғи олтин сирғали, буюк Уғуз бекларини бир-бир отдан йиққан, Қозилик Хўжа ўғли бек Яганак етиб келди, чал қиличинг, оғам Қозон, етдим, деди.

Унинг изича, кўрайлик, кимлар келди:

Олтмиш така терисидан бўрк кийса тўпигига тушмаган, олти эчки терисидан қулоқ кийса қулоғини ёпмаган, қўли, оёғи узун Қозон бекнинг дойиси Оруз Хўжа етиб келди, чал қиличинг, хоним Қозон, етдим, деди.

Унинг изича, кўрайлик, кимлар етди: Йигирма тўрт уруннинг кўнглин олган Дали Дундор келди:

Унинг изича минг қавм сардори Дугур етди.

Унинг изича Уғуз суянчиғи, минг Бугдуз бошлиғи Эман келди.

Унинг изича тўққиз Хўжа бошлиғи Орзу етди.

Санаган билан Уғуз бекларини тугатиб бўлмас.

Қозоннинг беклари ҳаммаси келди. Унинг тепасига йиғилдилар. Тоза сувдан обдаст олдилар, икки ракат номоз ўқидилар. Бетақаллуф ғаюрга от қўйдилар, қилич солдилар. Ул кун юраги бор йигитлар билинди, ул кун номардлар сафо ер кўзладилар. Бир қиёмат саваш бўлди, майдон ўт-ла бош бўлди. Бек навқардан, навқар бекдан айрилди.

Чорҳожилар¹ савашди. Уғуз беклари билан Дундор ўнгдан хужумга кирди. Жилосун бек йигитлари билан Қора Будоқ чапдан ҳамла этди. Қозон бек ўзининг Уғуз беклари ила ўртага урди. Шўқли Маликка дуч келди. Бўқиртибон отдан ерга урди, бошин кесди, ол қонини ерга тўқди.

Унг тарафда Дундор Қора Такур Маликка қарши келди, қиличлади, ерга туширди. Сўл тарафда Бўғоқжук Маликка Қора Будоқ тўғри келди, санчибон ерга отди, бошин кесди.

Бўйи узун Бурла Хотун ғаюрнинг қора туғин қиличлади, ерга отди. Такур олинди, Малик тутилди, туғ йиқилди, ёғий енгилди, қочди. Дараларда ғаюрга қирғин келди. Ун беш минг ғаюрнинг кими қирилиб, кими тутилди.

Қозон ва Бурла Хотун ўғли ёнига келиб, отдан тушдилар, қўлин чўздилар, қуча-қуча ота ила ўғил кўришдилар.

Уғуздан уч юз йигит шаҳид бўлди. Қозон ўғлини қутқарди, изига қайтди.

Ғазо муборак бўлди. Уғуз беклари тўйди.

Оқ қалъа Сурмалига келиб, Қозон қирқ ўтов тиктирди. Етти кун, етти кеча ейишма-ичишма бўлди. Қирқ уйли кул билан қирқ жорияни ўғли бошига садақа айлаб, озод этди. Жилосун эранларига бир қалъа берди, жубба кийим берди.

Қўрқут Ота келибон созини чалди. Бу ўғузномани Қозон ўғли Урозга бағишлади, тузди, қўшди. Бундай деди: Қани мен айтган бек эранлар, ёлғончини маникидир деганлар? Ажал олди, ер гизлади. Фоний дунё кимга қолди? Келимли дунё, охириги учи ўлимли дунё. Хоним, сенинг қора тоғларинг йиқилмасин. Кўлкаси кенг оғочларинг кесилмасин. Шитоб оққан кўркли сувинг қуримасин. Қанотларинг учи қирқилмасин. Қодир сани номардга муҳтож этмасин. Чопар экан, оқ бўз отинг мункимасин. Сермаганда қора пўлат ўз қиличинг кертилмасин. Туртишганда ола санжонинг синиб кетмасин. Оқ соқолли отанг жойи жаннат бўлсин. Оқ сочли онанг жойи беҳишт бўлсин. Оллоҳ берган умидинг ҳеч узилмасин. Охир сўнги соф имондан айирмасин, Хоним-эй.

Дуҳо Хўжа ўғли Дали Домрул достонин баён этар, Хоним-эй

Энди, Хоним, Уғузда Дуҳо хўжа ўғли Дали Домрул деган бир эр бор эди. У бир қуруқ жойда кўприк қурдирган эди. Бу кўприкдан ўтган одамдан уч ақча, ўтмагандан қирқ ақча оларди.

Нега бундай қиларди? Шунинг учунким, у мандан ҳам далироқ, мандан ҳам кучлироқ эр чиқиб, ман билан саваша олмас, дер эди. Маним эрлигим, баҳодирлигим, даҳрамонлигим, йигитлигим бутун Рум ва Жомга маълум, машҳурдир деб ўйларди.

¹ Гўндор — байроқ дастаси, санжоқ сопи.

² Мардин — Анатолияда бир шаҳар.

¹ Чорҳожилар — илк жангга кирган ёшлар.

Бир куни ўша кўприкнинг ёнида бир ўба¹ чодир курди. Ул ўбада бир яхши йигит хаста бўлиб қолди. Оллоҳ амри ила у йигит ўлди. Биров ўғлим деб йиғлади, биров қариндошим деб йиғлади. Ул йигитга қора мотам тутдилар.

Ногаҳондан Дали Домрул пайдо бўлди. Айтур: Ҳой, ярамаслар, на йиғларсиз, маним кўпригим ёнида бу ғавго надир, мотам тутарсиз?

Айтдилар: Хоним, бир яхши йигитимиз ўлди, шунга йиғлармиз.

Дали Домрул айтур: Йигитни ким ўлдирди?

Айтдилар: Валлоҳи бек йигит, яратганнинг иродаси ила ол қанотли Азроил унинг жонини олмиш, дедилар.

Дали Домрул айтур: Азроил деганингиз ким ўзи, одамнинг жонин олур? Е қодир эгам, бирлигинг ҳаққи, борлигинг ҳаққи Азроилни маним кўзимга кўрсатгил: савашайин, тортишайин, урушайин, яхши йигитнинг жонин қутқарайин, токи у иккинчи марта яхши йигитнинг жонин олмасин, деди.

Дали Домрул уйига келди.

Домрулнинг сўзи яратганга хуш келмади, чамаси. Буни қара, бу ярамас дали манинг бирлигимни билмас, бирлигимга шукр этмас, деди. Маним улуг даргоҳимда юриб манманлик айлар, деди. Азроилга буйруқ айлади: Е Азроил, бор, ўша ярамас далининг кўзига кўрингил, рангини сарғайтгил. Жонини хўрлаб ол, деди.

Дали Домрул қирқ йигити билан еб-ечиб ўтирар экан, ногаҳонда Азроил пайдо бўлди. Азроилни на човуш¹ кўрди, на эшикбон.

Дали Домрулнинг кўрар кўзи кўрмас бўлди, тутар қўли тутмас бўлди. Дунёи олам кўзига қоронғи бўлди.

Зорланиб сўйлар, кўрайлик, Хоним, на сўйлар. Айтур:

**Бунча ҳайбатли хўжасан,
Эшикбонлар сани кўрмади,
Човушлар сани сезмади,
Кўрар кўзим кўрмас бўлди,
Тутар қўлим тутмас бўлди.
Титраб жоним жўшга келди,
Олтин аёқ қўлдан тушди.
Оғзим ичи муз бўлди
Сўнгаларим тўз бўлди,
Соқоллари оқ хўжа,
Кўзлари сўник хўжа.
На ҳайбатли хўжасан, гапир манга,**

деди. Шундай дегач, Азроилнинг аччиги тутди:

**Ҳой, ярамас,
Кўзим сўник эканин на сезмассан!
Кўзи чақноқ қизларнинг, келинларнинг
Жонин кўп олмишам.
Соқолим оқлигин на ёқтирмайсан!
Оқ соқол, қора соқол йигитларнинг
Жонини хўп олмишам —
Соқолим оқарганига шу сабабдир,**

деди. Сан ярамас дали, манманлик қилардинг, ол қанотли Азроил маним қўлимга тушса ўлдирардим, яхши йигитнинг жонин ундан қутқарардим, дер эдинг. Мана энди, Дали, санинг жонингни олмоққа келдим, берурмисан ёки ман билан жанг қилурмисан, деди. Дали Домрул айтур:

**Ол қанотли Азроил санмисан!
Ҳа, манман, деди.
Бу яхши йигитларнинг жонин сан олурмисан, деди.
Ҳа, ман олурман, деди.**

Дали Домрул айтур:

Ҳой, эшикбонлар, эшикни ёпинг, деди. Ҳой, Азроил, ман сани жанг майдонида кўрарман дегандим, тор жойда қўлимга тушдинг, деди. Ман сани ўлдирурман, яхши йигитнинг жонин қутқарурман, деди.

Қора қиличин суғурди, Азроилни чопиш учун ҳамла этди. Азроил ғойиб бўлди, панжарадан учди-кетди. Инсон зоти-

нинг аждари Дали Домрул чапак чалди, қаҳ-қаҳ кулди. Айтур: йигитларим, Азроилнинг кўзини шундай кўрқитдимки, кенг эшикни қўйиб, тор тешикдан чиқди. Маним қўлимдан кўгаржинга¹ айланиб учиб кетди. Ман уни лочинга олдирмагунча қўймайман, деди.

Турди, отига минди. Лочинни қўлига олди. Азроилнинг изига тушди. Бир-икки кўгаржин тутди, ўлдирди. Уйига қайтур экан, Азроил отининг кўзига кўринди. От хўрқиди. Дали Домрулни кўтарди, ерга урди. Қора боши гангиди. Оқ кўксининг устидан Азроил босиб тушди. Дали Домрул аввал ингради, кейин бақира бошлади. Айтур:

**Ҳой, Азроил омон,
Ҳақнинг бирлигига йўқдир гумон,
Ман сани бундай билмас эдим,
Яширинча жон олишинг билмас эдим,
Кўлкаси буюк бизнинг тоғларимиз бор.
Ул тоғларда боғларимиз бор,
Ул боғларда қора сўлқим узумлар бор.
Ул узумни сиқиб, ол шароб қиларлар,
Ул шаробдан ичган маҳмур бўлар,
Шароб ичдим, сезмадим,
На сўйладим билмадим,
Йигитликка тўймадим,
Жоним олма, Азроил, мадад,**

деди.

Азроил айтур: Ҳой ярамас дали, манга нечун ёлворурсан? Манинг қўлимдан на келар? Мен ҳам бир юмуш одамиман, деди.

Дали Домрул айтур: Демак, жон бериб, жон оладиган яратганнинг ўзидир, деди.

Бали, улдир, деди.

Дали Азроилга боқди. Бўлмаса сан на қилиб юрибсан? Сан орадан чиққил, ман эгам билан хабарлашайин, деди.

Дали Домрул тилга кирди, кўрайлик, Хоним, на дер экан. Айтур:

**Юксаклардан юксаксан,
Кимса билмас қандайсан!
Кўркили эгам,
Неча жоҳиллар сани кўқда эмас, ерда истар.
Сан худ мўминлар кўнглидасан
Собит турган жаббор эгам
Маним жоним олур бўлсанг сан олгил
Азроил олгани қўймагил,**

деди.

Яратганга Дали Домрулнинг бу сўзи хуш келди. Азроилга нидо айлади: ярамас дали манинг бирлигим билди, бирлигимга шукр этди, ё Азроил, Дали Домрул энди жон ўрнига жон топсин, унинг жони озод бўлсин, деди.

Азроил айтур: Ҳой Дали Домрул, тангрининг амри шулким, сан жонинг ўрнига жон топсанг, санинг жонинг озод бўлур, деди.

Дали Домрул айтур: Манда кўп жон йўқ, бир кекса отам билан бир қари онам бор. Кел, борайлик, иккисидан бири, эҳтимол, жонин берса, олгил, манинг жонимни қўйгил, деди.

Дали Домрул от суриб, отасининг ёнига келди. Унинг қўлин ўпиб сўйламиш, кўрайлик, Хоним, на сўйламиш. Айтур:

**Оқ соқолли, азиз иззатли жоним отам,
Билурмисан нелар бўлди!
Кўфр сўз сўйладим,
Ҳаққа ҳеч хуш келмади.
Кўқдаги ол қанотли Азроилга амр этди,
Учиб келди,
Оқ кўксимни босиб тушди,
Хириллашиб тотли жоним олур бўлди.
Ота, сандан жон тиларам, берурмисан,
Ёки ўғлим Дали Домрул деб йиғлармисан, ота,**

¹ Ўба — уч-тўрт онладан иборат жамоат.

¹ Човуш — аскарый рутба, катта аскар.

¹ Кўгаржин — қуш.

деди. Отаси айтур:

Ўғил, ўғил, ой ўғил
Жоним парчаси ўғил
Туғилганимда тўққиз буқа сўйдирганим арслон ўғил
Тунлик олтин бон уйимнинг тиргаги ўғил
Қорга менгзар қизим-келинимнинг чечаги ўғил,
Қарши ётган қора тоғлар керак бўлса
Айтгил, келсин, Азроилга яйлов бўлсин.
Совуқ-совуқ булоқларим керак бўлса,
Уни ичсин,
Қатор-қатор шахбоз отларим керак бўлса
Уни минсин,
Қатор-қатор туяларим керак бўлса,
Уни олсин.
Оғилдаги оқ қўйларим керак бўлса,
Қора мудбоқ¹ ичида унга емиш бўлсин.
Олтин, кумуш, пул керак бўлса.
Унга харж бўлсин.
Дунё ширин, жон азиз,
Жонимни қиябилмам, яхши англа
Мандан азиз, мандан севикли онангдир,
Ўғил, унинг ёнига бор,

деди. Дали Домрул отасидан юз бурмади, тезда онасининг ёнига борди. Айтур:

Она, билурмисан нелар бўлди!
Кўк юзидан ол қанотли Азроил учиб тушди.
Оқ кўксимга босиб тушди.
Бақиртириб жоним олар бўлди.
Отамдан жон тиладим, она, бермади.
Сандан жон тилайман, она,
Жонинг манга берурмисан!
Йўқса, ўғлим Дали Домрул, дея йиғлармисан!
Аччиқ тирноқ оқ юзингга тортармисан!
Қарга каби қора сочинг юлармисан, она!

деди. Онаси сўйламиш, кўрайлик, Хоним, на сўйлар экан.
Онаси айтур:

Ўғил, ўғил, ой ўғил
Тўққиз ой тор қорнимда кўтарганим ўғил,
Дўлама бешикларга белаганим ўғил
Ун ой деганда дунё юзига келтирганим ўғил
Дўлаб-дўлаб оқ сутимни эмизганим ўғил,
Оқ чўққили ҳисорларда тутилганим ўғил,
Бўлак динли ғажур элида асир бўлганим ўғил,
Олтин ақчани ишга солиб қўтарганим ўғил,
Емон ерга борибсан, ман борабилмам
Дунё ширин, жон азиз
Жонимни қиябилмам, тўғри англа,

деди. Онаси ҳам жонин бермади. Шу пайт Азроил келди.
Дали Домрулнинг жонин олмоққа. Дали Домрул айтур:

Ҳой, Азроил, омон
Ҳақнинг бирлигига йўқ гумон.

Азроил айтур: Ҳой, ярамас дали, яна нечун омон тиларсан? Оқ соқолли отанг жонини бермади, оқ сочли онанг ёнига бординг: жон бермади. Яна ким бор санга жон берадиган, деди.

Дали Домрул айтур: Мен бир инсонни кўрмоғим керак.
Азроил айтур: Ҳой, дали, у кимдир?
Айтур: Ет эллик ҳалолом бор. Ундан маним икки ўғлим бор.
Омонатим бор, берадиган нарсам бор. Ундан сўнгра маним жонимни оласан, деди.

Сурди, ҳалолои ёнига келди. Айтур:

Билурмисан, нелар бўлди!
Кўк юзидан ол қанотли Азроил учиб тушди,
Оқ кўксимни босиб тушди

¹ Мудбоқ — ошхона. > X

Тотли жоним олур бўлди
Отамга айтдим, жон бермади,
Онамга бордим, жон бермади,
Дунё ширин, жон тотли, дедилар
Энди:

Юксак юксак қора тоғларим
Санга яйлов бўлсин
Совуқ-совуқ сувларим
Санга ичит бўлсин,
Қатор-қатор шаҳбоз отларим
Санга бўлсин,
Тунлик олтин бон уйим
Санга кўлка бўлсин.
Қатор-қатор туяларим
Санга юклат бўлсин,
Оғилдаги оқ қўйларим,
Санга бўлсин
Кўзинг кимда тўхтар бўлса,
Кўнглинг кимни севар бўлса,
Сан унга боргил,
Икки ўғлим ўксук қўймагил,

деди.

Хотин тилга кирмиш, кўрайлик, Хоним, на сўйлар экан.
Айтур:

На дерсан, на сўйларсан!
Кўз очиб кўрганим,
Кўнгили бериб суйганим,
Ғўч йигитим, шоҳ йигитим.
Тотли емак бериб ўпишганим
Бир ёстиқда бош қўйиб эмишганим,
Қарши ётган қора тоғларим
Сандан сўнгра на қиларман!
Яйлов эмас, манинг гўрим бўлсин.
Совуқ-совуқ сувларинг
Ичар бўлсам манинг қоним бўлсин.
Олтин ақчанг харжлаб эсам
Манинг кафаним бўлсин.
Қатор-қатор шаҳбоз отинг
Минар бўлсам, тобутим бўлсин.
Сандан сўнгра бир йигитни
Севиб борсам, бирга ётсам,
Ола илон бўлиб мани чақсин.
Санинг ул қўрқоқ онанг-отанг
Бир жонин аябди, қиябилмабди,
Арш шоҳид бўлсин,
Етти қават осмон шоҳид бўлсин,
Қодир эгам шоҳид бўлсин,
Маним жоним санинг жонингга қурбон бўлсин,

деди, рози бўлди.

Азроил хотиннинг жонин олмоққа келди.
Одамийлар аждари умр йўлдошини қиймади.

Яратган эгамга ёлворди.

**Олур бўлсанг иккимизнинг жонимиз бирга олгил,
Иккимизнинг жонимизни бирга қўйгил,
Карами кўп қодир эгам,**

деб йиғлади.

Яратган Дали Домрулнинг сўзини қабул қилди. Азроилга амр айлади: Дали Домрулнинг ота-онасининг жонини ол, ул икки ҳалолга юз қирқ йил умр бердим, деди.

Азроил Домрулнинг ота-онаси жонини олди. Дали Домрул юз қирқ йил йўлдоши ила умр кўрди.

Қўрқут Ота келиб дoston айтди, шеър сўйлади. Бу дoston Дали Домрулники бўлсин, мандан сўнгра алп ўзанлар сўйла-син, даргоҳи очик жўмард эранлар тингласин, деди.

Тилайманки, Хоним, санинг қора тоғларинг йиқилмасин. Кўланкаси кенг оғочларинг кесилмасин, теран оққан сувларинг қуримасин. Ишқилиб, эгам номардга муҳтож этмасин, Хоним-эй.

Қангли Хўжа ўғли Қон Тўрали дostonин баён этар

Хоним-эй, Уғуз замонида Қангли Хўжа деган бир зийрак эр бор эди. Унинг етишган баҳодир ўғли бор эди. Оти Қон Тўрали эди. Қангли Хўжа айтур: Еронлар, отам ўлди, ман қолдим, ерини қўлда тутдим, бир куни ман ўламан, ўғлим қолар. Бундан яхшироғи, кўзим очиклигида ўғил, кел, сани уйлаб қўяй, деди.

Уғлон сўрар: Ота, мани уйлантирмоқчи экансан, манга лойиқ қиз ким бўлур?

У яна айтур: Ота, ман ўрнимдан турмасам ул қиз тура-диган бўлсин; ман қорабайирни минмасам, ул минадиган бўлсин; ман ғаюр элига боролмасам, ул манга бож келтира-диган бўлсин, деди.

Қангли Хўжа айтур: Уғил, сан қиз истамассан, бир азамат баҳодир истаяпсан, унинг соясида ейсан, ичасан ва роҳатда яшамоқчисан, деди.

Қон Тўрали айтур: Балли, жоним ота, шуни хоҳлай-ман. Энди бориб, бир гўзал қизни топасан. Устига тушаман, ётаман, қорни йртилар, деди.

Қангли Хўжа айтур: Уғил, қиз кўрмак сандан, мол ва ризқ бермак мандан, деди.

Шундай дегач, эранлар эрани Қон Тўрали жойидан турди. Қирқ йигитин ёнига олди. Ич Уғузни кўрди, қиз топмади. Қайтди, уйига келди.

Отаси: Уғил, қиз топмадингми? — деди.

Қон Тўрали: Йиқилсин Уғуз ерлари, манга бўлар қиз тополмадим, ота, деди.

Отаси айтур: Ҳой ўғил, қиз тилаб борган бундай бормас, деди.

Қон Тўрали айтур: Йўқса қандай борур, ота?

Қангли Хўжа айтур: Уғил, сабоҳ бориб, кун ўртада қайтмас, кун ўртада кетиб, оқшом қайтиб келолмас. Уғил, сан мол йиғ, молга бажид бўл, ман санга қиз ахтариб кетай.

Қангли Хўжа севина-севина ўрнидан турди. Оқ соқолли пир қарияларга қўшилди. Ич Уғузга кирди, қиз топмади. Қайтди, Таш Уғузга кирди, топмади. Қайтди, Тирабзонга келди.

Энди Тирабзон тақурининг бир азим кўркли маҳбус қизи бор эди. Унгига-сўлига қараб икки марта ёй тортар эди. Отган ўқи ерга тушмас эди. Ул қизнинг уч жонивор қалинлиги-кафтани бор эди, отаси кимки уч жониворни босса, енгса, ўлдирса, қизимни ўшанга берурман дея ваъда айламиш эди. Енгмаса, ўзининг бошин кесдирарди. Шу аснода ўттиз икки ғаюр бегининг ўғиллари ўз бошидан жудо бўлиб, бошлари осиб қўйилганди.

Ул уч жониворнинг бири қутурган арслон эди, иккинчиси қора буқа эди, учинчиси ҳам қора туя эди. Ҳар бири бир аждарҳо эди.

Ул ўттиз икки бош қалъа кунгураларига осилган эди. Қутурган арслон билан қора бўғро юзин кўриб улгурмаганди-лар. Фақат бир буқа билан олишиб ҳалок бўлган эдилар.

Қангли Хўжа бу бошларни, бу жониворларни кўрди. Бо-шидаги бит оёғига тушди, айтур: Борайин, ўғлимга тўғри хабар берайин, ҳунари бор эса келсин, олсин. Йўқса, уйдаги қизга рози бўлаверсин, деди.

Отнинг оёғи, шоирнинг тили машҳур бўлур. Қангли Хўжа йўлга тушди, Уғузга келди.

Қон Тўралига хабар бўлди, отанг келди, дедилар.

Қирқ йигити ила отасига қарши чиқди, қўлин ўпди, айтур: Жоним ота, манга борар қиз топдингми?

Айтур: Топдим, ўғил, ҳунаринг бор эса, деди.

Қон Тўрали айтур: Ғаюр олтин ақчами истар ёки нор туями истар?

Отаси айтур: Уғил, Ҳунар керак, ҳунар, деди.

Қон Тўрали айтур: Ота, ёли қора қозилик отимга эгар со-лайн. Қонли ғаюр элига тез чопайин, қон тўкайин, ёғийни қон қусдирайин, ҳунар кўрсатайин, деди.

Қангли Хўжа айтур: Ҳай, жоним ўғил, ҳунар деганим бул дегани: қиз учун жонивор сақламишлар. Кимки уч жониворни босса, ул қизни ўшанга берурлар, босиб ўлдирмаса, ўзининг бошин кесурлар, қалъа кунгурасига осарлар, деди.

Қон Тўрали айтур: Ота, бу сўзни сан манга айтмаслигинг керак эди. Айтдингми, албатта боришим керак. Бошимга қар-

ғиш, юзимга тўқмоқ бўлмасин. Хотин она, бек ота, эсон қолинг, деди.

Қангли Хўжа айтур: Кўрдингми, ман нима қилиб қўйдим? Уғлонга кўрқинчли хабар берайин, ўйлаким, кетмагай, раъйдан қайтар, деди.

Қангли Хўжа сўйламиш, кўрайлик, Хоним, на сўйламиш, айтур:

**Уғил,
Сан боражак жойга йўл
Эгри-бугри ёмондир.
Отлиқ ботиб чиқолмас,
Унинг балчиқлари кўп.
Ола илон йўл топмас,
Ўрмонлари қалиндир.
Кўк ила буй ўлчашган
Унинг қалъаси бордир.
Кўз қоқибон кўнгил олган
Унинг кўрклиси бордир.
«Ҳай» дегунча бош кесгучи
Унинг жаллоди бордир.
Яғринида қалқон ўйнар
Унинг аскарлари бордир.
Ёвсиз ерларни майл этдинг, қайта дўнгил,
Оқ соқолли отанг, қари онангни бўзлатмагил,**

деди. Қон Тўрали қизишди. Айтур:

**На сўйларсан, на деюрсан, жоним ота!
Бундай ишдан кўрққан йигит йигитми!
Алп эрни кўрқитмоқ айб бўлур
Унинг эгри-бугри йўлларини
Тангри кўрса, бир тунда йўртаман.
Отли ботиб, чиқолмайдиган
Балчиғига тошлар тўшайман.
Ола илон ўтмас ўрмонига
Чақмоқ чақиб, ўт қўяман.
Кўк ила буй бўйлашган қалъаларин
Тангри кўрса, йиқажақман.
Кўз қоқибон кўнгил олган
Кўрклисининг бўйини ўпаман.
Яғринида қалқон ўйнар аскарининг
Тангри кўрса, бошин кесаман.
Ё етарман ё етмасман,
Ё келарман ё келмасман,
Ёки қора буқа тагида қоларман,
Ё унинг бўйинига илашиб қоларман,
Ва қутурган арслон қийноғида титиларман.
Ё етарман, ё етмасман, ё келарман, ё келмасман,
Яна кўргунча бек ота, хотин она эсон қолинг,**

деди.

Кўрдиларки, номус учун ҳеч нарсадан қайтмас, айтдилар: Уғил, мақсадинга ет, соғ-омон бориб келарсан, дедилар.

Отасининг, онасининг қўлларини ўпди. Қирқ йигитин ёнига олди. Етти кун, етти кеча юрдилар. Ғаюрнинг сарҳадига етдилар. Чодир тикдилар. Юғрук отин югуртиб, Қон Тўрали гурзисин кўкка отар, қайтиб ерга тушмасдан илиб олар.

**Ҳой, қирқ эшим, қирқ йўлдошим
Юғрук бўлса, чопишсам,
Кучли бўлса, курашсам,
Ҳақ менга иноят айласа,
Уч жониворни ўлдирсам,
Салжан Хотунни олсам,
Отам, онам уйига қайтсам,
Ҳай, қирқ эшим, қирқ йўлдошим,
Қирқингизга қурбон бўлсин маннинг бошим,**

дея сўйлар эди.

Булар шундай деб турганда, Хоним, Такурга хабар етди. Уғуздан Қон Тўрали деган бир йигит бор экан, қизингни тилаб келаётир, дедилар.

Ғаюрлар етти фарсаҳ ерда қарши келдилар. Нега келдингиз йигит беклар, дейишди.

Беришмоққа, олишмоққа келдик, дедилар.

Иззат-ҳурмат айладилар. Оқ чодир тикиб, ола ғали тўшадилар. Оқча қўйни сўйдилар, етти йиллик ол шароб ичирдилар. Уларни олиб Такурга келтиришди.

Такур тахт устида ўтирган эди. Юз ғаюр ичдан совут кийиб олган эди.

Етти қат майдонни айланди, келди.

Магар қиз майдонда бир кўшк қурдирган эди. Енида бўлган қизларнинг жаъми қизил киймишлар эди, қизнинг ўзи сариқ кийган эди. Юқоридан томоша қилар эди.

Қон Тўрали келди, қора шапкали такурга салом берди. Такур алиқ олди. Ола ғали тўшадилар, ўтирди.

Такур айтур: Йигит, қай ердан келурсан?

Қон Тўрали ўрнидан турди. Апил-тапил юрди, оқ манглайин очди, оқ билакларин силади, айтдиким:

**Қарши ётган қора тоғинг ошмоққа келмишам,
Оқиндили, кўркли сувингни кечмоққа келмишам,
Тор этагинг, кенг қўлтигинга сиғмоққа келмишам,
Қизингни олмоққа келмишам**

деди.

Такур айтур: Бу йигитнинг сўзи юғрук, агар қўлида ҳунари ҳам бор бўлса, деди. Такур айтур: Бу йигитни ондан туғилгандай қилиб ечинтиринг. Ечинтирдилар. Қон Тўрали нафис тўқилган олтинли безни белига ўради.

Қон Тўралини олиб майдонга чиқдилар.

Қон Тўрали жамол ва камол эгаси эди. Уғузда тўрт йигит ниқобда юрардилар: бири Қон Тўрали, иккинчиси Қора Чакур ва ўғли Қирқ Киник, тўртинчиси бўз айғирли Байрак.

Қон Тўрали никобин олди.

Қиз кўшқдан боқар эди. Тўралини кўриб, оёқ-қўли бўшади, мушуклари мовлади, овсил бўлган бузоқ каби, оғзидан суви оқди. Енидаги қизларга айтур: Яратган эгам отамнинг кўнглига раҳм солса, қалин солиб, мани ул йигитга берса. Шундай бир йигит ҳайф бўлар, жониворлар дастидан ҳалок бўлар, деди.

Шу пайт темир занжир-ла боғланган буқани келтирдилар. Буқа тиз чўқди. Бўйини букиб, мрамар тошни қатиқдай титди.

Ғаюрлар айтур: Энди йигитни отар, йиқар, ағдарар, йиртар. Йиқилсин Уғуз эллари, қирқ йигит бир бек ўғли билан бир қиз учун ўлиб кетса на бўлур, дейишди.

Буни эшитган қирқ йигит йиғладилар.

Қон Тўрали ўнгига боқди, қирқ йигитни йиғлар кўрди. Сўлига боқди, яна кўрди. Айтур: Ҳей, қирқ эшим, қирқ йўлдошим, на йиғлаурсиз? Қўлбола қўбизим келтиринг, овунтиринг мени, деди.

Қирқ йигит Қон Тўралини овунтирдилар, кўрайлик, Хоним, қандай овунтирган эканлар, айтур:

**Султоним Қон Тўрали,
Қалқибон ўрнингдан турмадингми,
Ели қора қозилик отга минмадингми!
Ола тоғнинг қоқ белидан
Ов овлабон, қуш қушлабон ошмадингми!
Отангнинг оқ бон эшигинда
Қорабошлар инак соғар, кўрмадингми!
Буқа, буқа деганлари
Қора инак бузоғича келармикан!
Алп эранлар рақибдан қайғурарми!
Сариқ тўнли Салжан Хотун кўшқдан боқар,
Кимга боқса ишқи билан ўтда ёқар
Қон Тўрали сариқ тўнли қиз ишқига бир худо, де,**

дедилар.

Қон Тўрали, қани буқангизни қўйворинг, келсин деди.

Буқанинг занжирин ечдилар, қўйиб юбордилар. Шоҳлари олмос найза каби буқа Қон Тўралининг ёнига келди.

Қон Тўрали буқанинг манглайига юмруқ билан бир урдиким, уни кети билан ерга ўтиргизиб қўйди. Манглайига юмруғини тиради. Сурди, майдоннинг четида чиқарди. Узоқ олишдилар, на буқа енгар, на Қон Тўрали енгар. Аста-секин буқа сўлий бошлади, оғзи кўпикланди.

Қон Тўрали айтур: Бу дунёни эранлар ақли ила билмишлар. Буқанинг ўнгидан ҳатлаб, ортига ўтайин, на ҳунарим бўлса ортидан кўрсатайин, деди, тиловат келтирди. Буқанинг кўз олтидан ғойиб бўлди.

Буқа шоҳлари ўртасига тикилди.

Қон Тўрали унинг қуйруғидан тортиб уч карра ерга урди. Суяклари парча-парча бўлди. Босди, бўғизлади. Пичоқ чиқариб, терисини шилди, этини майдонда қолдириб, терисини Такурнинг олдига келтириб, айтур: Эрта тонгда қизингни манга берасан, деди.

Такур айтур: Хой, қизни беринглар, шаҳардан чиқсин, кетсин, деди.

Такурнинг қариндоши айтур: Жониворлар сарвари арслондир. Унинг билан ҳам ўйин кўрсатсин, қизни ўшандан кейин берайлик, деди.

Бордилар, арслонни чиқардилар, майдонга олиб келдилар. Арслон бўкирди, майдонда қанча от бўлса, бари қон қақшадди.

Йигитлар айтур: Буқадан қутулди, арслондан қандай қутулур, дедилар, йиғладилар.

Қон Тўрали йигитларни йиғлар кўрди, айтур:

Қани, қўбизни қўлга олинг, мани овутинг, сариқ тўнли қиз ишқи турганда бир арслондан қайтайинми, деди.

Йўлдошлари сўйламиш, кўрайлик-чи, Хоним, на сўйламиш, Айтур:

Султоним Қон Тўрали

**Оқ қамишнинг ичида сариқ бузоқ кўриб
Тойлар босган, юрак томирин тилиб, қонин сўрган,
Қора пўлат ўз қиличидан қайтмаган,
Оқ ипли қаттиқ ёйдан кўрқмаган,
Оқ қўйруқли ўткир ўқдан ҳайиқмаган,
Жониворлар сарвари арслон
Ўзини ола кўппакка талатарми!
Алл йигитлар саваш куни рақибидан қайтарми!**

дедилар.

**Сариқ тўнли Салжан Хотун кўшқдан боқар,
Кимга боқса ишқида ўтда ёқар,
Сариқ тўнли қиз ишқида бир тавба де,**

дедилар.

Қон Тўрали, қани ғаюр, арслонингни қўйиб юбор, келсин, деди. Қора пўлат ўз қиличим йўқким, бир уриб икки бўлак қилардим. Санга сиғиндим, жўмардлар жўмарди ғани эгам, мадад бер, деди.

Арслонни қўйиб юбордилар, сурди, келди.

Қон Тўрали капанагини манглайига боғлаб, арслон панжасига қараб юрди. Арслоннинг пешонасин кўзлаб юмруғи билан бир урдиким, юмруқ арслоннинг жағини ушатиб юборди. Арслоннинг энсасидан тутди, белини узди. Шундан сўнг ерга кўтариб урди, парча-парча этди.

Такурнинг ёнига келди, айтди: Орқадеш қизингни манга бергил, деди.

Такур айтур: Қизни келтиринг, бу йигитни кўзим кўрди, кўнглим севди. Омон турсин, омон кетсин, деди.

Уша қардоши яна айтур: Жониворлар сарҳанги туядир. Туя билан ҳам ўйин кўрсатсин, кейин қизни берамиз, деди. Бекнинг, пошшонинг ҳиммати Қон Тўралига бўлди. Такур туянинг оғзини етти жойидан боғланг, деди. Лекин ҳасадгўй ғаюрлар боғламадилар, юганини ечиб, қўйиб юбордилар.

Қон Тўрали шиддат билан отилиб, туянинг қўлтиғига кирар, отилиб чиқар. Сархуш йигит икки жонивор билан олишиб чарчаган эди, тойинди, йиқилди. Олти жаллод устига келиб, қилич яланғочладилар.

Бун кўриб, йўлдошлари сўйламиш, кўрайлик-чи, на сўйлар экан, Айтур:

**Қалқибон Қон Тўрали ўрнингдан туриб келдинг,
Ели қора Қозилик отинг дарров миндинг,
Олакўз йигитларинг ёнингга олдинг,
Ола тоғнинг қоқ белидан тунда ошдинг,
Оқаётган кўркли сувни тунда кечдинг,
Қонли ғаюр элига тунда кирдинг,
Қора буқа келганида парча-парча қилдинг,
Қутурган арслон келди, белини синдирдинг,
Қора бўғро келганида на бўлди сенга!
Қора-қора тоғлардан хабар ошар,
Қонли-қонли сувлардан хабар кечар,
Қонли Уғуз элига хабар етар.**

Қангли Хўжа ўғли Қон Тўрали на қилди дерлар.

**Қора бўғро келганда қилчатмабди,
Қутурган арслон келганида, белин бўкиб,
Қора бўғро келганда на кечикмиш, дерлар.
Улли кичик қолмағай сўз айтмаган,
Аёл эркак қолмағай ғийбат этмаган,
Оқ соқолли отанг мунгли бўлар,
Қариган онанг қонли ёшлар тўқар,
Хоним, қалқибон ўрнингдан турмас бўлсанг,
Олти жаллод тепанга яланғоч қилич тутар,
Ғофил қолган кўркли бошинг кесар,
Ошоқдан¹ юқорига боқмасмисан,
Қаршинга ола ғоз келди, лочининг қўймасмисан,
Сариқ тўнли Салжан Хотун ишорат етар, кўрмасмисан,
Сани туя дастидан забун бўлар, дейишди, билмасмисан,
Сариқ тўнли Салжан Хотун кўшқдан боқар,
Кимга боқса ишқи-ла ўтда ёқар
Сариқ тўнли қиз ишқида бир тавба де,**

дедилар.

Қонли Тўрали турди, айтур: Агар мен бу туянинг бурнига ёпишсам, бир қиз сўзи ила ёпишди дерлар. Буюк Уғуз элига хабар етар, туядан энгилганди, қиз қутқарди дерлар. Қани, қўбизни чалинг, овунтиринг мени, яратганга сиғиндим, бир бўғродан қайтайинми? Иншооллох, бунинг ҳам бошин кесарман, деди.

Йигитлари Қон Тўралини овунтириб, сўйламиш, кўрайлик, Хоним, на сўйламиш:

**Қоп қоялар бошинда уя қурган,
Қодир улуг эгамга яқин учган,
Манжанағи оғир тошни ғизлатиб отган,
Ори кўлнинг ўрдагин яшиндай олган,
Катта уйга яқин юриб, тортиб узган
Қорни оч бўлганда қалқиб учган,
Жумла қушлар султони чолқора қуш
Қарғанинг қаноти-ла ўзини тозаларми,
Алл йигитлар рақибидан кўрқарми ҳеч,**

дедилар.

**Сариқ тўнли Салжан Хотун кўшқдан боқар,
Кимга боқса ишқи ила ўтга ёқар,
Сариқ тўнли қиз ишқида бир тавба де,**

дедилар.

Қон Тўрали туяни бир тепди, туя бўкирди. Яна бир тепди, туя оёғида турулмади, йиқилди. Босиб икки жойидан бўғизлади. Терисидан икки қайиш¹ кесди ва Такурнинг ёнига келди, Айтур: Қаровчиларинга садоқ боғи бўлсин, узангиси узилса узанги бўлади, деди.

Такур айтур: Валлоҳ, бу йигитни кўзим кўрди, кўнглим суйди, деди. Қирқ жойда ўтов тиктирди, қирқ жойда чодир курдирди.

Қон Тўрали билан қизни чодирга олиб келдилар.

Ўзан келди, қўбиз чалди.

Уғуз йигитнинг ғазаби жўш урди, қиличини чиқарди, ерга урди, ўпирди. Айтдики, ер каби кертिलाин, тупроқ каби соврилаин, қиличимга тўғралаин, ўқимга санчилаин, ўғлим бўлмасин, туғилса ўн кунга етмасин, бек отамнинг, хотин онамнинг юзин кўрмаин, гар бу чодирга кириб қолар бўлсам, деди.

Чодирин йиғди, туясин бўзлатди, отини кишнатди, тун турди, кўчди. Етти кун, етти кеча йўртди. Уғузнинг сарҳадига чиқди, чодир тикди.

Қон Тўрали айтур:

**Ҳей, қирқ эшим, қирқ йўлдошим,
Қурбон бўлсин сизга маннинг бошим,**

Ҳақ таоло йўл берди, бордим, ул уч жониворни ўлдирдим. Сариқ тўнли Салжан Хотунни олдим, келдим. Хабар айланг, отам манга қарши келсин, деди.

¹ Ошоқ — паст, тубан.

¹ Қайиш — тасма.

Қон Тўрали боқди, кўрди, бу қўнға жойда ғозсимон қушлар, турналар, турсоғ'лар, какликлар учарлар. Совуқ-совуқ сувлар, ўтлоқлар, чаманлар. Салжан Хотун бу ерни кўркли кўрди, севинди. Тушдилар, ишратга машғул бўлдилар. Едилар, ичдилар. Ул замонда Уғуз бекларига на қазо келса, уйқудан келар эди. Қон Тўралининг уйқуси келди, уйқуга кетди. У ухлар экан, қиз айтур: Манинг муҳибларим кўпдир, ногоҳ келиб қолишмасин, тутибон йигитимни ўлдирмасинлар. Оқ юзли ман келинини тутиб, отам-энам уйига элтмасинлар, деди. Қон Тўралининг отини яширин тутди, эгарлади. Узи ҳам яширин кийинди. Найзасини қўлига олиб бир баланд жойга чиқди, кўзлади.

Магар, Хоним, Такур ўз ишидан пушаймон бўлди. Уч жониворни ўлдиргани учун бир қизимни олди-кетди, деди. Яширин қора тўнли, кўк совутли олти юз ғаюр танлади. Кечакундуз йўртдилар, ногоҳондан етдилар.

Қиз ҳозир эди. Боқди, кўрди, тезда келди, отин ўйнатди. Қон Тўралининг устига келди. Сўйламиш, кўрайлик-чи, Хоним, на сўйламиш, Айтур:

**Гофил бўлма, бошинг кўтар, йигит,
Ола қийма кўркли кўзинг очгил, йигит,
Ортинга оқ қўлларинг боғланмасдан,
Оқ манглайинг қора ерга тўқинмасдан,
Гофил кўркли бошинг кесилмасдан,
Қизил қонинг ер юзига тўқилмасдан,
Ёғий етди, душман келди.
На ётурсан, қалқи, йигит,
Қоп қоялар ўйнамасдан, ер ўприлди,
Қари беклар ўлмадан эл бўшади,
Ясанибон устинга ёғий келди.
Ётажак ерми бу ер, на бўлди сенга,**

дея сўйлади.

Қон Тўрали уйғонди, ўрнидан турди. Айтур: На деюрсан, кўрклим, деди.

Айтур: Йигитим, устинга ёғий келди. Уйғотмоқ мандан, савашибон хунар кўрсатмоқ сандан, деди.

Қон Тўрали кўзин очди, қабоқларин кўтарди, кўрди: келин от устида, кўлида найза, кийиниб турибди.

Ер ўпди, ори сувдан обдаст олди, оқ манглайин ерга қўйди. Отига минди. Қора тўнли ғаюрга от қўйди, қарши борди.

Салжан Хотун от ўйнатди, Қон Тўралининг ёнига келди. Қон тўрали айтур: Кўрклим, қайга борурсан, деди.

Айтур: Бек йигит, бош эсон бўлса, бўрк топилмасми? Бу келган ёғий кўпдир... Савашайлик, сўқишайлик, ўлган ўлсин, тирлик қолганимиз чорбоққа борсин, деди.

Шундай деб Салжан Хотун от қўйди, душманни босди. Қочганин қувмади, омон деганин ўлдирмади. Тасаввур қилингики, ёғий босилди. Қиличнинг тиғи қон, чорбоққа келди. Қон Тўралини кўрмади.

Ул маҳалда Қон Тўралининг отаси-онаси чиқа келди.

Кўрдиларки, бу келган қиз қиличнинг тиғи қон, ўғли кўринмас, хабар сўрдилар, кўрайлик, нима сўраркан.

Онаси айтур:

**Энам киши, қизим киши,
Эрта тонгда жойингдан туриб келдинг
Елғизгина ўғилни тутирмадингми!
Гофил кўркли бошин кесдирмадингми!
Хотин она, бек ота деб бўзлатмадингми!
Сан келурсан, бўбагим кўринмас, бағрим ёнар,
Оғиз тилдан бир нарса де, айтгил манга
Қора бошим қурбон бўлсин, келин санга,**

деди.

Қиз билдики, булар қайнонаси, қайнотасидир. Қамчиси билан ишорат этиб, чорбоқ томонга борайлик, қай ердан чанг чиқса, қай ерда қарға-қузғун ўйнар бўлса, ўша жойдан ахтарамиз, деди. Отига қамчи урди, бир юксак жойга чиқди, кўзлади. Кўрдикки, бир даранинг ичида чанг гоҳ кўтарилиб, гоҳ тарқар. Яқинига бориб кўрди: Қон Тўралининг отига ўқ

¹ Турож — ов қуши.

отмишлар, кўз қабоғини ўқламишлар. Бекнинг юзин қон қопламиш, оқаётган қонин артар. Фаюрлар қиличин яланғочлаб атрофида тўпланиш, у фаюрни олдига солиб қувар.

Салжан Хотун буни кўриб ичига ўт тушди. Бир шоҳин қуш, лочин каби фаюрга от солди. Бир учидан кириб, бир учига чиқди.

Қон Тўрали боқди, кўрдик, бир кимса ёғийни олдига солиб қувмиш. Салжан Хотун эканин билмади. Сўйламиш, кўрайлик, Хоним, на сўйламиш. Айтур:

**Қалқибон еридан турган
Йигит на йигитсан!
Ели қора қозилик отга минган
Йигит на йигитсан!
Ғофил бошларни кесган
Ижозатсиз манинг ёғийимни қирган
Йигит на йигитсан!
Ижозатсиз ёғийга кирмак
Бизнинг элда айб бўлур.
Қани, лочин қуш бўлибон учайинми,
Соқолингдан, бўғизингдан тутайинми!
Ол қонингни ер юзига тўкайинми!
Қора бошинг эгар қошига осайинми!
Ҳой, қазоси етган йигит,
На йигитсан!
Ортинга қайт,**

деди.

Салжан Хотун ҳам сўйламиш, кўрайлик, Хоним, на сўйламиш. Айтур:

**Ҳой, йигитим, бек йигитим,
Қизил-қизил туялар
Тўримидан кетарми ҳеч!
Қорабайир қозилик отлар
Қулунчиғин тепарми ҳеч!
Оғилдаги оқ қўйлар
Қўзичоғин сузарми ҳеч!
Алп йигитлар, бек йигитлар,
Кўрклисини қиярми ҳеч!**

Йигитим, бек йигитим, бу ёғийнинг бир учи манга, бир учи санга бўлсин, деди.

Қон Тўрали билдики, бу ёғийни босиб, тарқатган Салжан Хотундир. Бир тарафидан яна ўзи кирди, қилич тортиб, югурди. Фаюр бошин кесди. Ёғий босилди, душман синди.

Салжан Хотун Қон Тўралани от ортига олди, чиқди. Кетар экан, Қон Тўрали хаёлига шу келди:

**Қалқибон Салжан Хотун турганида,
Ели қора Қозилик отин минганида,
Отанинг оқ бон эшигинга тушганида,
Уғузинг ола кўзли қизи, келини сўзлаганда
Ҳар киши сўзини айтганида,
Сан орада турасан, мақтанасан.
Қон Тўрали забун бўлди.
От ортига олдим, чиқдим дейсан,
Кўзим тинди, кўнглим кетди,
Улдирарман сани,**

деди.

Салжан Хотун унинг ҳоли не кечганин билиб, сўйламиш, кўрайлик, Хоним, на сўйламиш, айтур:

**Бек йигит,
Мақтанар бўлса, эр мақтансин, арслондир,
Мақтанмоқлик авратварга ёлғондир.
Мақтанмоқ-ла аврат эр бўлмас,
Ола гўшангада сан билан қучишмадим,
Тотли томоқ тутибон сўришмадим,
Ол ўртугим очиб сўйлашмадим,
Тез севдинг, тез совудинг,
Ярамас ўғли ярамас,
Қодир мухтор билур, ман санга
Қоним қайноқ, ярамни тирнама манга,**

деди.

Қон Тўрали айтур: Йўқ, барибир ўлдираман, деди.

Қиз қалқди. Айтур: Ҳой, ярамас ўғли ярамас, ман пастдаги ҳалқага ёпишайин, сан юқори ҳалқага ёпиш. Ярамас ўғли, ун биланми, қилич биланми, кел бери, сўйлашайлик, деди. Отига қамчи урди. Бир юксак ерга чиқди. Садоқдан тўқсон ўкни ерга тўқди. Икки ўқнинг темирин чиқарди, бирини гизлади, бирини қўлига олди. Темирли ўқ билан отишга кўзи қиймади. Айтур:

Йигит, от ўқингни.

Қон Тўрали айтур: Қизларнинг йўли аввалдир, аввал сан от, деди.

Қиз бир ўқни Қон Тўралига отди, ўйлаким, бошинда бўлган бит оёғига тўкилди. Меҳри жўшиб, Салжан Хотун билан қучоқлашиб борурмишлар, ўпишмишлар.

Қон Тўрали сўйламиш, кўрайлик, Хоним, на сўйламиш, айтур:

**Порлаб порлаб, порлабон, инжа тўнлим,
Ер босмайин юрайин, сарв бўйлим,
Қорга томган қон каби ол ёноқлим,
Қўша бодом сиғмаган тор оғизлим,
Қаламчилар чизгандай қора қошлим,
Қурумдай қирқ тутам қора сочлим,
Арслон боласи, султон қизи.
Улдирмакка ман сани қиярмидим,
Ўз жонимни қиярман, сани қиймасман,
Ман сани синадим,**

деди.

Салжан Хотун яна сўйламиш, кўрайлик, Хоним, на сўйламиш, айтур:

**Қалқибон еримдан турар эдим,
Ели қора қозилик отга минар эдим,
Отанинг оқ бон уйдан чиқар эдим,
Ола тоғнинг қоқ белида овлар эдим,
Ола кийик, сигин кийик қувар эдим,
Тортганда бир ўқ ила на этардим,
Темирсиз ўқ-ла йигит сани синар эдим,
Улдирмакка йигитим, ман сани қиярмидим,**

деди.

Йироғидан, яқинидан келишдилар. Гизли ёқа тутибон ҳидлашдилар. Тотли томоқ берибон сўришдилар. Оқ бўз отлар минибон йўртишдилар. Бек отаси ёнига келишдилар.

Отаси ўғлончиғини кўрди, оллоҳга шукрлар айтди. Ўғли билан, келини билан Қангли Хўжа Уғузга кирди. Кўк ола кўркли чаманга чодир тикди. Отдан айғир, туядан-бўғро, қўйдан-қўчқор сўйдирди. Тўй берди, буюк Уғуз бекларини меҳмон этди.

Олтин тунлик уйин тикиб, Қон Тўрали чодирга кириб, мақсадига етди.

Қўрқут Ота келиб, соз чалди. Достон айтди, сўз сўйлади. Сози эранлар бошига на келишин сўйлади:

**Қани, ўша эранлар,
Дунё маники деганлар,
Ажал олди, ер гизлади.
Фоний дунё кимга қолди!
Келимли кетимли дунё,
Сўнг учи ўлимли дунё.**

Ажал келганда ори имондан айирмасин. Қодир санч номардга муҳтож этмасин. Оллоҳ берган умидинг узилмасин, Хоним-эй.

Қозилик Хўжа ўғли Яганак достонин баён этар

Ком Гон ўғли Бойинтур ўрнидан турганди. Қора ернинг устига оқ бон уйин тиккан эди. Ола соябон кўк юзини қоплаган эди. Минг жойда ипак ғалилари тўшалганди. Ич Уғуз беклари суҳбатга йиғилганди. Ейишма-ичишма эди.

Уша замонда Қозилик Хўжа деган бир киши бор эди. Хоннинг вазири эди. Ичган шароби бошига урди. Баҳайбат тизини

букиб ерга чўқди, ўтирди. Бойинтур хондан оқин¹ тилади. Бойинтур ҳам ижозат берди, қаерга хоҳласанг боравер, деди.

Қозилик Хўжа тажрибали, ишга яроқли одам эди. Яроқли эрларни ёнига жам айлади. Йўл ҳозирлигини кўриб, йўлга тушди. Кўп тоғлардан, дара ва тепалардан кечди. Кунлардан бир кун Дўзмурт қалъасига келди. У Қора денгиз канориди эди. Унга етибон кўндилар.

Ул қалъанинг бир тақури бор эди, уни Аршун ўғли Дирак Такур дер эдилар. Ул ғаюрнинг олтимиш аршин қомати бор эди. Олтимиш ботмон гурзи кўтарарди. Ипи маҳкам ёй тортар эди.

Қозилик Хўжа қалъага етган заҳоти жанг бошлади. У билан баробар Такур ҳам қалъадан чиқди, майдонга чиқди, эр тилади.

Қозилик Хўжа уни кўрган замон қалқиб турди, қорабайир отга сувор бўлди, ғаюрга ел каби етди, елим каби ёпишди. Унинг энасига бир қилич урди, аммо зарра қадар кесолмади.

Навбат ғаюрга келди. Ул олтимиш ботмон гурзисин қўлига олди. Қозилик Хўжанинг бошига урди. Елғоғчи дунё бошига тор бўлди, оғзидан-бурнидан қон кетди, дудук² дан оққандай қон шариллади.

Қозилик Хўжа ўраб олинди, қалъага тутқун бўлди, кетди. Йигитлари уни кўриб, синдилар, турмай қочдилар.

Қозилик Хўжа жами ўн олти йил қалъада тутқун бўлди. Эмон деган бир паҳлавон киши олти карра бориб ҳисорни олди, аммо Қозилик Хўжани халос этолмади.

Хоним, Қозилик Хўжа Бойинтур хоннинг қўлини ўпиб, оқинга кетган пайтида бир ўғлончиғи бор эди, у ўн беш ёшга кирди, йигит бўлди. Отасини ўлди деб биларди. Ясоқ этган эдиларки, ўғли унинг тутқун эканин билмасин.

Ул ўғлонни Яганак дерлар эди. Кунлардан бир кун Яганак ўтириб, беклар ила суҳбат этар экан, Кўна ўғли Будоқ билан сўзи қовушмади, айтишиб қолдилар.

Будоқ айтур: Бунда лоф уриб нетасан, на гуриллайсан? Олишмоққа эр тиларсан, унгача бориб, отангни ғаюр қўлидан қутқарсанг-чи, ўн олти йилдирки, тутқундир, деди.

Яганак бу хабарни эшитарак дим юраги ўйнади, қора бағри сарсилди. Қалқди, Бойинтур хоннинг назарига борди, юзини ерга қўйди ва Яганак бир сўз сўйламиш, кўрайлик, Хоним, на сўйламиш, айтур:

Эрта тонгда сафо ерда тикилганда,
Оқ бон уйли —
Атлас ила ёпилганда
Кўк соябонли —
Қатор-қатор тизилганда,
Шахбоз отли —
Чақирибон сас берганда
Йўл човушли —
Чайқалганда ёғ тўкилган,
Дастурхони мўл неъматли,
Ожиз йигит таянчи,
Мискинларнинг умиди.
Туркистоннинг тиргаги,
Патдор қушнинг жужуғи,
Амит сувининг арслони,
Қорақичнинг қоплони,
Давлатли Хоним маним.

Ман отамни ўлди, деб санардим, билмас эдим, энди билдимки, ул ғаюрда тутқун эмиш, давлатли бошинг ҳаққи мадад бер, манга лашкар қўшиб, отам тутқун бўлган қалъага юбор, деди. Бойинтур хон буюрди: Йигирма тўрт санжоқ беги келсин, деди.

Аввал Темир Қопи Дарбандида бек бўлган, найзаси учига эр бўқиртирган, душманга етганида кимсан, деб сўрамаган Қиён Салжук ўғли Дали Дундор санинг ила борсин, деди.

Айғир кўзлар сувидан от суздирган, эллик етти қалъанинг калитин олган Эйлик Хўжа ўғли Дўнабилмас Тўлак Эвран санинг ила борсин, деди.

Кўша бурчакда қайин ўқи ҳаялламаган Яғринчи ўғли Аломиш санинг ила борсин, деди.

Аждарҳолар оғзидан одам олган Дали Эврон санинг ила бирга борсин, деди.

Ернинг бир учидан иккинчи учига етаман деган Сўғон Сари санинг ила бирга борсин, деди.

Санамоқ ила Уғуз эранларитугамас. Бойинтур хон йигирма тўрт Санжоқ бегини Яганакка йўлдошликка қўшди.

Беклар жам бўлиб, яроқларин кўрдилар, йўлга тушдила Магар ул кеча Яганак туш кўрди. Тушни йўлдошлари сўйлади. Кўрайлик, Хоним, на сўйламиш, айтур:

Беклар, йўлдошларим, ғофил қора бошим, кўзим уйқу экан, туш кўрдим. Ола кўзим очибон дунё кўрди. Оқ бўз отли чопдирғучи алплар кўрдим. Оқ дубулғали алпларни ёним олдим. Оқ соқолли Кўркут Отадан ўгит эшитдим. Кўндала ётган қора тоғларни ошдим. Қарши ётган денгизни тилди. Кечдим. Узоқда кўринган қора тоғ бир ёнида бошдан-оёқ полаб турган бир эр кўрдим. Қалқибон ўрнимдан турдим, ўтки учли ўз найзамни олдим, қаршилаб ўша эрнинг ёнига борди.

Порлаб турган бу одамга найзани санчмоқ бўлиб, яқин борса, ул манинг дойим Эмон эмиш. Уни танидим, унга салом бердим. Уғуз эллариди кимсан? дедим. Қабоқларин кўтари юзимга боқди. Уғил, Яганак, қайга борурсан? деди. Сўйлад Ман айтдим: Дузмурт қалъасида отам тутқун эмиш, уни ёнига кетяпман, дедим.

Дойим манга сўйламиш, кўрайлик, Хоним, на сўйламиш Эмон айтур:

Етганимда ел етмасди етти юргуним¹,
Кўриқ ернинг бўрисига ўшарди йигитларим.
Етти киши букар эди манинг ёйимни,
Қайин долидан, сўм² олтинли эди ўқим,
Ел эсди, ёмғур ёғди, қадар қўпди,
Етти қатла бордим,
Ул қалъани ололмадим, изга қайтдим,
Мандан баттар ер қўпмагайсан,
Яганагим, қайт,

деди.

Яганак тушида дойсига сўйламиш, кўрайлик, Хоним, на сўйламиш, айтур:

Қалқибон, дойи, ўрнингдан турганимда,
Ола кўзли бек йигитларни ёнингга сан олмадинг,
Оти машҳур беклар ила сан йўртмадинг,
Бек оқчали улуфажи³ларни йўлдош этдинг,
Шуниг учун ул қалъани ололмадинг,

демиш. Яганак яна айтур:

Кесиб-кесиб емакка яхна яхши,
Кесар кунда сарчашма югрук сув яхши,
Дойим, келганимда турган давлат яхши,
Билганин унутмайдиган ақл яхши.
Душмандан қочмасе, эрлик яхши,

деди.

Бу тушни Яганак йўлдошларига ҳикоят айлади. Магар дойим Эмоннинг ўзи ҳам шу ерга келди. Жумла беклар билан қўш либ, бирга кетишди. Кўп йўл юрдилар. Кунлардан бир кун Дўзмурт қалъасига етдилар. Давра қилиб кўндилар.

Ғаюрлар уларни кўришди. Аршун ўғли Дирак Такурга хабар етказишди. Ул малъун ҳам буни эшитиб олоти ҳарб ила қалъадан ташқари чиқиб, уларга муқобил бўлди. Майдонга чиқи олишмоққа эр тилади.

Қиён Салжук ўғли Дали Дундор ўрнидан туриб келди. Олтимиш тутам ўткир найзасин қўлтиққа қистириб, ул ғаюрга етди ул ғаюрнинг қаршисидан урмоқ бўлди, уролмади.

Ғаюр айланиб уни зарб этди. Найзасини тортди, қўлидан олди. Ва олтимиш ботмон гурзиси ила Дали Дундорнинг боши урди. Кенг дунё Дундорнинг кўзига қоронғи бўлди. Қозилик отини буриб, аскарига келди.

¹ Оқин — бойлик орттириш учун қилинган ҳарбий юриш.

² Дудук — тол новдасидан ясаладиган ҳуштак.

¹ Юргун — ҳарбий юриш, боққин.

² Сўм — яхлит.

³ Улуфажи — мунтазам юриш суворийлари.

Кечмиш

Ҳикоя

Дилмурод
Қурунов

Расми Б. Тўхтабоев ишлаган

— Ҳеч ким дунёга устун бўлган эмас! Ҳаммаям ўлади — яратганнинг иродаси шу...

Бу гапни эшитиб, таъзияга айтиб келган набира шамдай қотди. Уни ҳайрон қолдирган Халил бобо айтган ҳақиқат эмас, балки гап оҳангидаги беҳурматлик эди. Биродари ўлимни эшитиб чол ҳатто қилт этмади, ҳеч вақо бўлмагандек, юмушини қилаверди. Набира бу чол билан бобосининг гапи қочганлигини билар, лекин шунга шунча қаҳр қилар деб ўйламаган эди. Бир хаёл чолнинг обрўини тўксам—башарасига туширсамми деди: «Биров ўлганда лоақал сесканиб қўймаслик учун қанчалар тошбағир бўлиши керак одам...» Набира яна ўзини босди...

Халил бува муюлишдан ўтибоқ таниш дарвоза олдида белини боғлаб қатор турган ёш-ялангни кўрди. Ичкарида гўё киёмат кўпган — аёллар ноласи юракни эзди. Бирдан ҳамма унга қараётгандай, «ана, ниятингга етдинг, чапак чалмайсанми энди...» деяётгандай туюлди. Унғайсиз ҳолга тушди, келганига пушаймон бўлди. Хайрият, эсли-ҳушли экан, марҳумнинг тўнғичи унинг жонига ора кирди: ўкраб йиғланганча келиб, кўксига бош қўйди. Шунда у йигитнинг елкасига қоқиб овутган бўлди. Тўнғич ўғил «отам»лаганча уни бошлаб ичкари томон юрди...

Тахта қўйилган кароват... оқ чойшаб... ҳаёт нишонаси қолмаган таниш чеҳра... дунё билан заррача иши йўқ, унга энди барибир...

Кечагина дунёни тутиб тургандай вағир солиб юрган кимсанинг ҳозирги аҳволи ҳар қандай юракни ҳам ўртаб юборар эди, лекин Халил бобонинг дийдаси юмшамади. У марҳумга совуқ тикилиб турар, фақат кўнглида юз бериши муқаррар тўфондан дарак берган каби сирли кечинмалар бошланган эди... Назарида, Асқар қўлларига таяниб тураётгандай, аввал бошдаги каби нафаси бўлина-бўлина «қабргача дўстмиз» дейишга оғиз жуфтлаётгандай эди...

Найман тўқайзори. Ваҳший Раҳмон понсаднинг сўнги паноҳи. «Бўрига бўри ўлими» деб бел боғлаган кўнгилилар. Асқар ва у. Раҳмон понсад ҳам, унинг содиқ йигитлари ҳам тирик қўлга тушишни хаёлларига келтирмас, ётиб қолгунча отиб қол қабилида йўл тутаетган эдилар.

Уларни изма-из таъқиб этиб бориб кўнгилилар пис-тирмага дуч келишди. Уқ ёмғири қамишларни ҳам, буларни ҳам тутдай тўкди...

Халил эмаклай-эмаклай Асқарнинг ёнига борди: дўстининг аҳволи танг, ўқ кўкраги ва елкасига теккан эди. Бош кўтаришнинг имкони йўқ. Халил уни судраб ортига эмаклади. Пичадан сўнг Асқар кўзини очди: «Мени қўй, бекорга иккимиз ҳам нобуд бўламиз...» деди. Халил эшитишни ҳам истамади.

— Жим бўл, ҳозир бир уриб...

Асқар жилмайган бўлди, тушундики, бошқа гап — ўринсиз. ...кейин анчагача ўша гапни эслаб кулиб юришди.

— Ушанда жим бўлмасам нима қилардинг,— дея ҳазиллашди бир куни Асқар.

— Жағингни эзиб кўярдим,— кулди Халил, кейин жиддий қўшиб қўйди,— шошганда лаббай топилмас деганлари шу-да, биродар...

Аравага ётқизаётганида Асқар инграб ўмганини бир оз кўтарди, зўрға:

— Қабргача дўстмиз,— деди-ю, ҳушидан кетди... Видолашгач, Халил бува ташқарига чиқди. Ҳалиги нигоҳга яна дуч келишдан қўрққандай, ерга қараганча бориб, курсига ўтирди. У бирон кишига қарашга ботинолмас, гўё ҳамма «отнинг ўлими — итнинг байрами...»

деяётгандай туюлар, ўнғайсизланар, айна пайтда бу ердан кета олмас ҳам, гўё қандайдир куч банди қилиб олган эди уни...

Одатдагича ваъз айтилди: шундай, шундай... йўқдан бор қилган, икки томчи сувдан яратган ўзи... обориб тупроққа қўшадиган ўзи... қаноатли бўлинг мўминлар, муслимлар... йиғлаб-сиқтаманг...

— Марҳум эл ичида юрган одам, олди-бердисига ким кафил?

Тўнғич ўғил олдинроққа чиқди, иродасини жамлаб одамларга юзланди.

— Отамнинг олди-бердисига мен кафил...

Бу расмиятчиликни бажариш фарзанд учун оғир, шарафли... ҳам қарз, ҳам фарз... Зеро ҳаёт занжири тамомила узилмаганлигини англатувчи бир удум...

Ўғил гапини тугатди, нигоҳлари билан қидириб Халил бобони топди: «Ўртадаги гина-кудуратни унутинг, бува, керак бўлса йўлингизга жонимни тикай, фақат отам гўрида тинч ётсин... Раҳматли сиз билан ярашишни қанчалар истаганиди. Тушунинг унияма!...»

— Оллоҳу акбар...— Сафда турганларнинг қўллари баравар қулоқлари томон кўтарилди: — фоний дунё ишлари ортда қолди, юзимни, хаёлимни яратгучига қаратдим...

...Забардаст қўллар тобутни азот кўтариб кенг елкаларга олдилар; оқсоқолнинг оёғи биринчи бор остонага тегмай чиқди, биринчи бор ундан тепки емаган остона ҳайрон қолаберди...

Ўғиллар, куёвлар, набиралар — бари бўзлаганча олдинга тушдилар, ортда эса у — елкаларда лопиллаган тобут, маънос чехралар...

Кимдир муқаррар ўлишини ўйлаб юрагини ваҳм босганча паришон келади; кимдир Асқар оқсоқол қилган ишлардан гап очади; биров бел оғриғидан, бошқа ўғлидан, яна кимдир келинидан нолиб боради... Бунга ҳеч ажабланмаса ҳам бўлади: «азага келган хотин дардини айтиб йиғлар». Шубҳасиз, бу гапни эркаклар ўйлаб топишган, шундай дейишга чинданам ҳақли эркаклар...

Халил бува ўртароқда маънос борар, кўз олдидан бутун ҳаёт йўли бир-бир ўтарди. Найман тўқайзори, қонга беланган Асқар... «қабргача дўстмиз...» деган узук-юлуқ гап яна эшитилади гўё...

«Қабргача дўстмиз,— ўйлади у,— яна бор-йўғи чорак соатдан мўлроқ йўл... ўтди умрим водариғ... Мени тириклайин гўрга тикқансан, Асқар...»

Уруш! Бундай пайтда эр кишининг жойи жангоҳда! Бировлар қон кечиб юришса-ю, сен уларнинг панасида пусиб ўтирсанг. Халилга ҳам, Асқарга ҳам бу хуш келмасди, ҳарбий комиссариатга бош уришди, лекин иккисини ҳам қайтаришди: «Асқар ярамайди, Халил шу ерда керак...» У ёниб кетди: «Асқар-ку хўп, мени жўнатасан...» — оёқ тираб туриб олди. Ҳеч илож бўлмагач, комиссар у билан эркакчасига, сўзларнинг нафисини танламай гаплашиб кўйди, оқибат — стол шўрлик аёвсиз мушт еди, Халил ака ноилож кўнди. Кейинроқ, чиндан ҳам шу ерда кераклигини ҳис этгач, бутун вужуди билан ишга шўнғиди.

Эрталаб сахармардонда туради, кўприк бошига чиқиб овозини баралла қўяди — аъзоларини чорлайди. Ўғилчасини кўтарган жувону тун бўйи ёстикдан куёвининг исини туйиб тўлғониб чиққан келинчак, ҳамон уйқуси қочмаган бола бирин-кетин кетмонини елкасига ташлаганча чиқиб келишади.

Ҳар бирини айрилиқ дарди тоғ каби эзади, очликдан силлалар қуриган, аранг юришади. Ҳар бирининг кўнглида «ишлар керак, қанча яхши ишласам, шунча тез ёруғ кун кўраман» деган ишонч, ҳар бирининг кўнглида тушлик аталага илинж...

Халил бува ҳаётини барбод қилган ўша кунни унутмайди сира. Шийпонга келиб даставвал кўзи тушган қозон бошида ўралашиб юрган озғингина бола — Хадича отининг ўғли бўлди. Ошпаз қайгадир кетган, бола ерўчоқда қайнаётган аталадан катта бир лаганга ўғринча сузарди. Узини тутолмади у. Бу қанақаси, одамлар далада аранг ишлалса-ю, бу зумраша уларнинг ҳақиқа хиёнат қилса. Шитоб билан борди-да, болани савалай кетди...

У ёғини эслашга сабри етмайди, қайси гўрдан ўчоққа тойиб кетди анови, билмайди, жизғинаги чиққан боланинг аянчли фарёди...

Тергов иши икки ойга чўзилди. Бу вақт ичида Халил бўлиб ўтган фожиани минг бор эслади, ғазабини тиёлмагани учун минг бор ўзини койиди, лекин шунда ҳам қилмишида айблашаётганча жиноят кўрмас, ахир... «Одамларни деб шундай бўлди-ку», дея овунарди. Агар шу тасалли бўлмаган-да, ким билсин, ич-этини еб ташлармиди икки ой ичида...

Шунча вақт ўтди-ю, бирон марта Асқар «ҳолинг не кечди» деб келмади, шу уни ўртар, «раис-да, ташвиши кўп» деб яна унинг мададига кўз тикарди, ҳа, бор умиди ундан эди...

Лекин судда...

Сўз айбланувчига берилди, Халил ўрнидан турди.

—...шундай қил деб унга биров ўргатганми, йўқми, билмайман. Ҳар қалай... ахир, бунақа-да одамларнинг ҳоли нима кечади?

Олдинги қаторда ўтирган Асқар ўрнидан турди. Унинг йўғон томири бўртиб кетган, ҳар доим жаҳли чиққанида бўлганидек кифти тез-тез учиб турарди.

— Фронтда қон кечаётганлар,— ўзини босиб гап бошлади у,— одамлар учун дейди; очликдан шиша бошлаган одам вагонлаб дон юклайди, бирон мисқолига хиёнат қилмайди — одамлар учун дейди. Тушунсанг-чи, Халил, ўлдириб, ёндириб, кунпаякун қилиб келаётган фашист ҳам одамлар учун дейди, лекин иккисининг фарқи еру осмонча, шуни тушунмадингми, гўсхўр! Одамлар учун деб...

Судья кўнғироқ чалиб Асқарни тартибга чақирган бўлди.

— Кечиринглар, қизишиб кетдим...

Асқар бориб жойига ўтирди, бош эгди, қўллари қовоқлари томон йўналди.

Судья Хадича отинни турғазди.

— Айбланувчига даъвоингиз борми?

* Отин анчагача йиғидан тўхтаётган олмади, залда оғир сукут чўкди. Судья саволини қайтарди.

— Қанақа даъвоим бўлсин, тақдир экан!.. Менинг бори-йўғим шу эди, чироғим шу эди, ортимда қолади-ган шу эди, энди...

Одамлар ҳамон йўл босар, демак, шулар қатори у ҳам қабристон томон борарди. Ниҳоят, Халил бобо ўзига келди.

— Раҳматлининг ўғиллари ўзига тортган,— дерди аллаким,— оқсоқолнинг чироғи ўчмайди энди...

Бу гап чолнинг дилини ўртаб юборди, кўзларидан аччиқ ёш думалади: «Дўстингни тириклай кўмдинг, Асқар...»

...Суддан кейин уни бир мунча вақт шаҳар турмасида сақлашди. Кейинги қаро кунларини ёритган нур шў бўлдики, бир куни қараса, туйнукдан Гуласал мўралаб турибди, кўзларида ҳалқа-ҳалқа ёш...

Кейинги ойлари мобайнида шу кўйга тушганми ёки у аввал эътибор бермаганми, ҳар қалай, Гуласалнинг, қишлоқнинг олди гўзалининг кўриниши ачинарли эди...

Гуласал... Кўчиб келишган куни Халил уни бир кўр-

дию ҳуши учди. Қиз хаёлини тамом ўғирлади, ошиқ бўлганларга кулар эди, бошига тушгач, ўзи ҳам типирчилаб қолди... Уртанди, ёнди, ахийри, Асқарга ёрилди, шунда унинг туси ўзгарди, лекин начора, дўстинг учун заҳар ют, дейдилар. Халил барибир сезди, ёқасидан олди; «Ичингдагини айтасан»... Асқар бироз тиҳирлик қилди, бўлмагач, тан олди: «Кўнглим бор...» «Хўп, ўзи ҳал қилсин...»,— шу қарорга келдилар.

Бир куни у... қизнинг йўлини тўсди, Асқар эса яқинлашишга ботинмади, уч-тўрт одим берида қолди. Халил чиройли сўзларни билмасди, у пайтлар бу сўзлар расм ҳам эмасди.

—...Шундай, шундай! — деди, — иккимиздан биримизни танлайсан, иккимиздан биримизга тегасан, тамом...

Гулсасал қотиб қолди, ё кетишини билмади, ё, қоч, йўлимни тўсма, дейишини.

— Халил,— деди секин Асқар, — қўйиб юбор уни, майли, ўйлаб кўрсин...

Халил ноилож бўйсунди, шунда-да қиз уни танлади, шижоати, қатъияти ром этди чоғи...

Гулсасал ўғилчаларининг шўхлиги ҳақида кўзда ёш билан сўйлар, Халил унга қараб тураркан, «уриниб қолмасайди, ҳомиладор» дея ўйларди.

— Қийналиб қолмаяпсанми?

— Эл қатори, сиз ташвишланманг, Асқар ака кеча бир халта ун бериб юборибди, ўғилларингизга жон кириб қолди...

Бу гап унга наштардай ботди: «ана, нима учун дўстинг душман бўлди! Шайтон йўлига кирди, аблаҳ...»

— Асқар акангни ўзиям келиб турибдими?

Гулсасал қочиримни тушунди, бир лаҳза киприкда ёш, қотиб қолди, сўнг деди:

— Қандай тилингиз борди, наҳотки мени...

— Унни нега олдинг?

— Олмай нима, очдан ўлайликми? Сизнинг...

— Бугундан бошинг очиқ. Уч талоқ кўйдим...— Гапини тугатдию терс ўгирилиб кетди. Ноҳақ ҳақоратга чидай олмаган шекилли, Гулсасал қишлоқдан бош олиб кетибди, шундан бери дарак йўқ ундан...

Ким билади, эҳтимол ростдир, Халил бувани увол тутгандир, фарзанд кўрмади бошқа. «Узим аҳмоқман,— алам билан ўйлади ў, — Исанинг ўчинчи Мусадан олиб ўтирибман-а... Гулсасал, фаришта эди-ку, билмадим, қадрига етмадим. Кечир... Ҳолинг нима кечди, Гулсасал, болаларинг омонми ишқилиб?»

Хаёл яна уни эза бошлади. Бир кун келиб, у ҳам кўз юмади, у ҳам ўтиб кетади, шунда... тобут олдида борадиган ҳеч кими йўқ, орқадан ҳалигидай гап қилмайди биров... Кўзларидан ёш эмас қон оқарди гўё...

Қабристонга кираркан, норғул йигит тутиб турган жомдан у бир кафт тупроқ олди, бориб қайрағоч тўнкасига ўтирди.

Тўнғич ўғил лаҳадга тушди, жасадни авайлаб қўлига олди, ўзига ҳаёт ато қилган зот олдидаги қарзини бажо этиб, марҳумни ерга қўйди. Қайтиб чиқди, гўр лабида хиёл энгашганча қотиб турди, тўйнуқдан кўз узмади.

Гўрков чол гувалани олиб гўр тўйнуғига қўя бошлади: биринчи гувала... иккинчи... учинчи... ҳар бир гуваланинг қўйилиши марҳумни ёруғ нёдан узоқлаштиради, қад кўтара бошлаган деворнинг бу тарафи — торилбақо, у тарафи — дорилфано...

— Раҳматли валломат одам эдилар,— таассуф билан гапирарди кимдир,— маҳалла ташвиши, маҳалла дарди билан яшардилар...

Тиловат сўнгидея юрт мўйсафидларидан бири ўрнидан турди.

— Жамоа, Асқар оқсоқол қандай одам эди?

— Раҳматли яхши одам эди...

Якдил бу жавоб оқсоқол умрининг ўзига хос якуни, ўзига хос баҳоси эди...

Халил бува қабристон оралаган пайт эътибор берманган экан, қайтишида сезди: анча ичкарилаб кетишибди. «Эҳ-ҳе, қанчадан-қанча одам ўтиб кетди-е...»

— Анави кимнинг қабри? — сўради Эрмамат кўса ҳамроҳидан,— қаровсиз қоптику-а?

— Хадича отинники,— деди ҳамроҳи, кейин вазминлик билан кўшиб қўйди,— отам раҳматли ортимда қол деб дуо қилар эди, бежиз эмас экан-да шу, ҳикмат кўп бу гапда, Эрмамат бува.

Халил буванинг хаёллари айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Жизғинаги чиққан бола, ёниб айблаган Асқар, «ортимда қоладиган шу эди» дея ўнсиз йиғлаган Хадича отин, киприкда ёш билан қотиб турган Гулсасал... бир-бир кўз олдидан ўтди, ўтдию дарди-дунёси остин-устун бўлиб кетди. Гирдибод... ерга қараса қабр, осмонга қараса қабр...

Хайрият, биз номус деб атайдиган бир куч бор, ўша чолни тутиб қолди, йиқилмади...

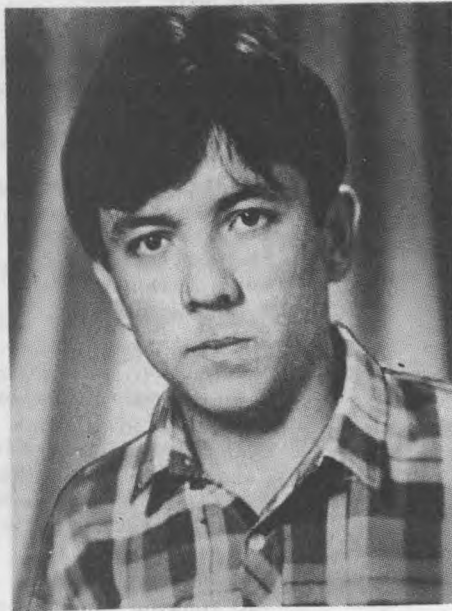
Қишлоқ оқсоқоллари кечқурун йиғилишганида марҳумнинг тўнғичи Халил бобони дараклади: у йўқ эди. Кимдир уни қўлида кетмон билан Хадича отин қабри ёнида кўрганлигини айтди...

Халил бобо янги қабри қучганча ўкраб йиғлаганидан, «кечир, гумроҳ дўстингни кечир!..» дея тавалло қилганидан ҳеч ким оғиз очмади. Зеро, бунинг ёлғиз унинг ўзию... биларди, холос.

Куз ёмғири

Ҳикоя

Шухрат
Мусаев

Биринчи куз ёмғири эзиб ёғмоқда. Кимнингдир хашаги, кимнингдир усти ёпилмаган уйи, қайсидир аёлнинг эрталаб ёйган кирлари ёмғирда қолди. Ҳамма ўз дарди билан. Юракларга мубҳам ғашлик инган.

Касалхонанинг очиқ деразасидан ташқарини кузатаётган икки бемор негадир жуда хурсанд кўринади. Улар энтикиб-энтикиб нафас олишяпти. Буй-бастлари бир хил — ўрта, озгин, рангларида қон йўқ. Фарқи — бирининг сочиغا оқ оралаган, бошқасиники эса қоп-қора.

— Эҳ, тўйиб-тўйиб нафас ол, Раҳимжон, эртага жавоб беришади, — деди улардан бири иккинчисини туртиб.

— Бир ой интизор қилдинг-а, ёмғиржон, ҳаҳ-ҳаҳ-ҳа!

— Ҳа, бормисан, ёмғир! Бизга сенсиз уйга кетиш қаёқда!

— Ҳарна-да, Маматнозим, ҳарна. Уйга борсак болачақага нафимиз тегади.

Шеригининг гапидан Маматнозимнинг жаҳли чиқди.

— Уша катталарингдан қолган гапни ҳалиям ташламадингми, тўнка? «Ҳарна-ҳарна», эмиш. Умрингга зомин бўлган ҳам ҳарна-ку?!

— Нега зомин бўларкан? — деди Раҳим деразадан кўлини чиқариб ёмғирга тутаркан, пинак бузмай. — Қайтанга зўр бўлди. Нима қиласан ўлиб кетган раиснинг, бригадирнинг гўрига ғишт қалаб.

— Ҳали бу-ердан чиқай, қабристонга бориб уларнинг гўрини тепкилаб алаимдан чиқиб келмасам...

— Э, жинни бўлибсан. Бригадир яхши одам эди. Биринчи синфда, эсингда борми, йўлга тўкилган пахта-ларни тергани борганимизда? Ушанда у шийпон олдига тол тагида роса қизиқ латифалар айтиб берганди.

Ёмғир савалаган сайин чанг-ғуборли атроф-жавонни тобора мусаффолашмоқда, файзиёб бўлмоқда эди.

— Уша толингдан ҳам, бригадирингу раисингдан ҳам ўргилдим. Кўрдингми, тол қуриб қолибди? Уша, сен тагида ўтирган толни негадир раис бувангга ўхшатгим келади. Унинг соясида бутун умрини ҳордиқ чиқариб ўтказганлар бор. Бригадиринг ҳам ўшалардан. Толнинг шохи бўлиқлигидан шийпон олдига бутунлай кун тушмасди. Йиллар ўтиб, унга шира тушди. Қуриб кетди. Энди тагида ҳеч ким ўтирмайди.

— Бунинг нимасини раисга ўхшатасан? Қўйсанг-чи, ҳадеб уларни ёзғираверасанми? Ушанда ҳаммасига Абдунаби айбдор эди.

— Йўқ-йўқ, раис айбдор. Агар у синфимизга кириб домламызга: «Ука, етти ёшдан етмиш ёшгача ҳамма пахтага!» деган шиорни эшитдингизми? Қани, қўзичоқлар ҳам пахтага! Ҳарна-да, ҳарна, беш кило терсангиз ҳам» демаганда...

— Тўғри-да, ҳарна ўша кун фойдамиз тегдими?

— Қандай фойда? Шуни деб ҳаммамиз мажруҳ бўлиб қолдик-ку.

— Барибир мен айб Абдунабида деб биламан.

Раҳимнинг гапидан Маматнозим яна туюқиб кетди.

— Биз унда ёш бола эдик, — деди у. — Катталарга тақлид қилардик. Уқитувчимиз билан биргадир бизни эгатларга солиб ўзлари сигарет чекишди. Сўнг қаёққадир кетишди. Агар ўшалар ёнимизда бўлишганда Абдунаби ғўза баргини сигарет қилиб чекмасди. Ариқдаги сувдан тўйиб ичмасдик.

— Йўқ, энди топдим. Барига пахта териш машинаси сабабчи. У онангни эмгур, ғўзага дори сепмасанг, пахта термайди. Абдунаби дориланган баргини сигарет қилиб чекди. Биз сув ичдик.

— Барибир ҳаммасига ўшалар айбдор. Ёш синфдошимиз ўлиб кетаверди. Қолган ҳаммамиз сариқ бўлиб касалхонага тушдик.

— Эсингдами, Нозим, ўшанда биринчи марта иккаламизнинг шахмат ўйнаганимиз? Қара-я, шунгаям неча йиллар бўлибди. Ке, яна бир суришайлик.

— Э, қўйсанг-чи, мен нималар ҳақида гапиряпману...

— Бўпти, қўй энди, ҳар иш худодан. Уша сабаб ҳеч оғир иш қилмаймиз. Унингчини битиргандан буён қорор бўлмиз.

— Биз тенгилар ишлашяпти. Ҳам ўзига, ҳам давлатга фойда.

— Ҳаҳ-ҳаҳ-ҳа! Фойда эмиш. Эсингдами, армияга бораман деб дунёни бошинга кўтарганинг? Икки йил қурилишда қоровулчилик қилиб қайтдилар-ку, ўзлари.

— Нега куласан, — Маматнозим шеригининг ўқасига ёпишди, — ўзинг далоллик қилиб ҳаммани алдайсан, Алдаркўса!

— Қўйвор, қўйвор деяпман!

Беморлар полга йиқилишди. Тўполон залдагиларга ҳам эшитилиб хонага ҳамшира кирди.

— Ие, бугун сизлар учун байрам-ку, нега уришасизлар? — деди ҳамшира уларни муросага келтирмоқчи бўлиб. Бироқ улар ҳадеганда ажрашмади. Ҳамшира катта докторни чақириб келди.

— Маматнозим бошлади, — деди Раҳим муросага келишгач.

— Ҳай майли, ёмғирни кўриб хурсандчиликдан ҳовлиқиб кетибсизлар-да. Шунча йил касалхонада бирга ётиб ҳеч уришмасдинглар-ку, — деди доктор. — Тинчлик бўлса янаги йил ҳам бирга бўласизлар.

— Янаги йил бу билан бир палатада турмайман.

— Нега турмас экансиз? Турасиз. Биринчи ёмғиргача сизлар ётган хонанинг ойнасини очиш мумкин эмас, ҳавода дори бўлади.

Доктор чиқиб кетди. Беморлар дераза томонга қарашди. Иккисининг ҳам кўзларида қувонч учқунлари чақнади.

Ёмғир, куз ёмғири майдалаб ёғмоқда. Ҳали бери тинмайди.

— Асосийси ёмғир тинса жавоб беришади, — деди Раҳим худди орадан ҳеч гап ўтмагандай. — Энди бундан кейин самолёт дори сепмайди, хурсанд бўл!

— Самолёт ғув этса, юрагинг шув этади. Сен ўлимдан кўрқасан-у, курашишга йўл бўлсин.

— У, сиз ҳали курашасиз ҳамми? Унда боринг, дорисиз ҳам пахта терадиган машина ясанг. Ҳаққингизга одамлар дуо қилади. Бизга ўхшаган тузалмас касаллар камаяди. Боринг, кўрқасиз-да!

— Кўрқмайман, фақат бу менинг ишим эмас.

— Менинг ишим эса зўр. Эртага жавоб деса бозорга чиқиб далоллик қиламан. Участковой бирор нима деса, «ука, бизнинг жигар чатоқ» деб духтурнинг испарапкасини кўрсатаман.

— Э, бор-э, сен билан тортишиб аҳмоқ бўлгандан...

— Ҳо, энди бизни аҳмоққа чиқардиларми? Узинг аҳмоқ, миясини еган...

— Ким миясини?.. — Маматнозим Раҳимнинг биқинига турди.

...Ёмғир ҳамон майдалаб ёғмоқда. Кимнингдир пичани, кимнингдир усти ёпилмаган уйи... ёмғирда қолди. Икки бемор яна жиғиллашяпти. Бироқ улар қанча жанжаллашмасинлар, бари бир юракларида қувонч. Ёмғир тинса жавоб тегади.

НЕВАРАКУЛЧА ◆ НЕВАРАКУЛЧА ◆ НЕВАРАКУЛЧА ◆ НЕВАРАКУЛЧА ◆ НЕВАРАКУЛЧА ◆ НЕВАРАКУЛЧА ◆ НЕВАРАКУЛЧА ◆ НЕВАРАКУЛЧА ◆ НЕВАРАКУЛЧА ◆ НЕВАРАКУЛЧА ◆ НЕВАРАКУЛЧА

Неъмат Душаев

Болалар

Янги йилда Қорбобо
Тарқатди совға.
Ҳаммани севинтирди
Туғади ғовға.
Эртаси гупиллатиб
Қор ёққан маҳал,
Қорбобого қўйишди
Болалар ҳайкал.

Сигаретга

Астойдил ёнолмайсан.
Тутайсан нуқул.
Сендан қолган нарса ҳам
Фақатгина кул.
Соғлиққа зарарлисан,
Ниятинг ёмон.
Бекорга тикишмаган
Терингга сомон.

Кулча нон

Кулча ноним, кулча нон,
Азизликда йўқ баҳонг.
Онам сени ёпсалар
Севинчларим бир жаҳон.
Кўксимга босганимча
Югураман кўчага.
Оқизоқ қилиб ейман,
Отмайман кучукчага.
Гар ушоғинг тўкилса
Дейман кўзимга суртсам.
...Аммо тортни кўрганда
Ўкинаман, унутсам.

«Боғбон»

Қишлоққа бориб Салим
Ўрикка роса тўйди.
Сўнгра унинг данагин
Экай деб олиб қўйди.
Бобоси айтди, эксанг,
Ўғлим савоб бўлар, деб,
Дастурхонинг меваю
Туршакларга тўлар деб.
Салим, данакни экай,
Боғбон бўлай деб қўйди.
Лек шаҳарга кетгунча
Уни чақиб еб қўйди.

Жонибек
Сувонкулов

НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ
◆
НАЗМ

Бу ўлка таърифини китоблардан излама,
Овозини ҳавойи хитоблардан излама,
Ўтган йўлини мубҳам гирдоблардан излама,
Қалблардаги буйсунмас қалъадир Ўзбекистон.

Ўзим демай аввало ўзгалар эгнин ёпган,
Қадру насиба-ризқин фақат еридан топган,
Онаси барин тутиб пахтазор ичра чопган
Рангпар ва руҳи синиқ боладир Ўзбекистон.

Эли шамойилини буюқларидан сўра,
Ҳақ деб не ўтдан бағри куюқларидан сўра,
Гоҳо ўз қўли бўғган суюқларидан сўра,
Шу важ виждон этгувчи ноладир Ўзбекистон.

Денгизи ҳолдан тойиб, дарёси чанқаётган
Ўзи анвои гул-да, сезмасдан чангда ётган,
Зомин қирларидаги ол дурра танғиётган —
Тонгга қони сачраган лоладир Ўзбекистон.

Шоирлик — келажакка садолик деб куйлатиб,
Фидойилигим ҳаққи фидолик деб ўйлатиб,
«Заминсизлик — ўзликдан жудолик!» — деб сўйлатиб,
Рухимизни қондирган алладир Ўзбекистон!

Оғиш бурчаги

Қутб юлдузининг (само қонуни)
Оғиш бурчаги бор ерга нисбатан.
Ўз ҳолига қўймай одамлар уни
Узларига мослаб олишган зотан.

Шундан оған жойи бўлар тақдирнинг,
Шундан нур ҳам оғар гоҳида кўзда.
Ошкорликка оғиш майли бор сирнинг,
Қалблар оғар маҳзун ҳисларга кузда.

Шу важ яшар кимлар оғиб қадамда,
Виждон чизиғидан, дўстидан, ёрдан.
Қимдир оғади-да энг қалтис дамда,
Палид бошин сақлаб қолади дордан.

Енг ичида зимдан оғар қай бир қўл,
Сўнгра мутеълижка ундар имонни.

Ўз домига уни торта бошлар сўл,
«Сўллик»жа тиз чўк, дер, сўнгра замонни.

Миянинг бирон-бир тўқимасида
Мабодо бошланса оғиш иллати
Касри иснод ётар эл зиммасида,
Оғриқдан ўртанар бутун миллати.

Сизни-ку, билмадим, мен эса жами
Оғиш бурчакларин йўқотинг, дейман.
Қанчаларни ютди оғишнинг доми,
Мен оғмай қолганлар ғамини ейман.

Ўтар

Умр — дунё олдидан йилт этгандай шам, ўтар,
Аср — йилдай, йил эса мисоли бир дам ўтар.

Ҳар қандай умр титрар вақтдай ҳакам қошида,
Унинг чизиғи бўйлаб шоҳ ҳам, гадо ҳам ўтар.

Ҳаёт — виждон кўчаси, ким ундан ўтса мағрур,
Киприги ерни чизиб кимдир боши ҳам ўтар.

Бир умр солса ғулу, бири ёзғуриш кули,
Ким эса тўлиб-тошиб, кимдир бири кам ўтар.

Ўтар-кетар жафоси зуғмидан эмас, менинг
Кўзларим намдур магар дўстим кўзи нам ўтар.

Қим башарти: Жонибек ўтди, деса, ишонманг,
Ўтса виждон кўчасин у хотири жам ўтар!

Гоҳ танамга сиғмай қоламан ўзим,
Торлик қилар гўё менга бу олам,
Беихтиёр қўлдан юлқинар изм,
Ялтоқланиб турса қаршимда одам.

Нафратимга торлик қилади кўзим
Сохталиқ жойлашса кўз-қароқларга.
Насиб этса ҳалол одам нон-тузи
Лошга ташланмоққа шайдек зоғларга.

Тилимга чиқмасдан қотади сўзим
Ожиз кўксин эса ноҳақлик тоши.
Ҳаёт, юракларга ато эт тўзим,
Тошларни енгмоққа етсин бардоши.

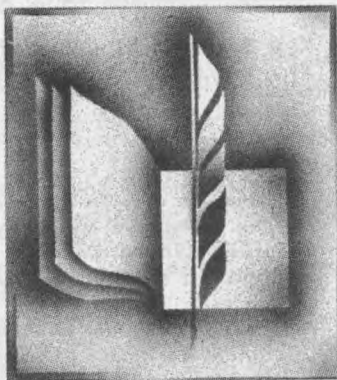
Табассумни қувар бехосдан юзим
Афтларда кўрган чоқ кибр тўрини.
Келгандай туюлар захилранг кузим,
Юрагим йўқотиб қўяр қўрини.

Ўлчовли эмасман мисоли назм,
Менга зиддир сиғим қонунияти.
Ҳаёт дер: «Ўзингга сиғмай юр, кўзим!
Инсондан юксакда яшар нияти!»

Тўра Мирзо

Ўзбекистон Ленин комсомоли
XXIII съезди делегатиАгитпоезд
манзаралари

Ҳар йили «Ўзбекистон комсомоли» агитпоезди бир неча марта республикамиз бўйлаб сафарга чиқади. Турфа хил давраларда учрашувлар ўтказилади; шоирлар шеър ўқийдилар, созандаю хонандалар дилрабо куй-қўшиқ ижро этадилар, лекторлар долзарб мавзуда маъруза қиладилар. Хуллас, меҳнаткашларнинг руҳи кўтарилади. Кейин кимнингки кўнглида гапи бўлса агитпоезднинг «Жамоатчилик қабулхонаси»га ташриф буюради — арзи ҳолини баён этади, расмий қоғозлар тўлдирилади. Кейин-чи?..

1987 йил май ойида «Ўзбекистон агитпоезди»нинг «Жамоатчилик қабулхонаси»га мурожаат этган ўртоқлар! Хўш, Сизларнинг шикоятларингиз, таклифларингиз жойларда инobatга олиними? Утган бир йил ичида қандай ўзгаришлар рўй берди? Еки «сув ичмаган гаплар» қоғозда қолиб кетдими?.. Хуллас, жавобларингизни кутамиз.

Узун гудок чалинғунча

Дастлаб уйда телефон жириглади. Маълум қилишлари-ча, Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг «Ўзбекистон комсомоли» агитпоезди Фарғона водийси бўйлаб сафарга отланаётган экан. Агар менинг имкониятим бўлса, сафар тадоригини кўришимни илтимос қилишди. Рози бўлдим.

Уша куни тушдан кейин Тошкент вокзалида тўпланишдик. 55 кишидан иборат агитпоезд составида олимлар, шифокорлар, инженерлар, лекторлар, ёзувчилар, санъаткорлар, хуллас, турли касб эгалари бор эди.

Шу куни ўнта группа тузилди. Адабиёт ва санъат аҳлидан ташкил топган «Баҳс» группасига камина раҳбар этиб тайинланди. Сафаримиз давомида Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг жамоатчилик қабулхонаси ишлайдиган бўлди.

Ниҳоят, узун гудок чалиндию поездимиз Фарғона томон йўл олди.

Фарғона манзаралари

Кўм-кўк,
кўм-кўк,
кўм-кўк...

Мен юқоридаги ҳаммага ёд бўлиб кетган мисраларни беркорга эсламадим. Фарғона водийсига борган одам сафардан шоир бўлиб қайтади. Лекин мен табиат манзараларини эмас, инсон манзараларини қоғозга кўчирмоқчиман. Айни чоқда агитпоезд тўхтаган ҳар бир жойни, биз билан учрашган ҳар бир одамни батафсил таърифлаш ниятим йўқ.

...Риштон районининг Сўх қишлоғида бўлдик. Бизга пионерлар ёввойи гуллар тақдим этишди. Бутун сафар давомида ўнлаб, балки юзлаб марта гул тақдим этилган бўлса, энг хушбўй гуллар, энг табиий гуллар шулар эди. Гарчи қуриб қолган бўлса ҳам, улар ҳозир ёзув столимда турибди. Бу гулларни ҳеч ким атайлаб экмаган. Ёмғирнинг сувидан қувват олиб, тошларни ёриб чиққан.

Сўхда сув омбори қурилишида бўлдик. Ишчилар билан учрашдик. Аҳолининг кўпчилигини тожиклар ташкил қилар экан. Бухоролик шоир Исроил Субҳон тожикча шеърлар ўқиб берди. Кейин жамоатчилик қабулхонасига илтимослар ёғилиб кетди. Айтишлари-ча, қишлоқ аҳолисининг ярмидан кўпроғи иш билан таъминланмаган, ишчиларнинг ойлик иш ҳақи жуда кам экан... Нера?

Чунки қурилишга бетон Андижон областидан келтириларкан. Баъзан қорихма фарғоналикларга етмас, ишчилар бир неча кунлаб ишсиз қолишар, лекин ҳар куни ишга чиқишиб, йўлга кўз тикиб маҳтал бўлиб ўтиришар экан.

Ишнинг кўзини биладиган раҳбар бўлса, мақоланинг шу еригача ўқиб, кўтарилётган масалаларга ечим топади. Майли, ўзим айта қолай.

Сўхда ишчи кучи кўп экан, бетон қорадиган бирор корхона шу ерда барло этилса ҳам транспорт харажатлари, ҳам оворгарчилик чекланади, муҳими — ишчилар қўлларидаги доминиони қўйиб, белкуракни олишади. Албатта, белкуракдан кўра, домино енгилроқ. Аммо доминиони кўтариб зарб билан столга ургани учун ҳеч ким ҳақ тўламайди-да.

Риштон район комсомол комитетининг ташкилий бўлими мударининг гапига қараганда, Сўх атрофидаги тоғ тошлари Андижонга олиб кетилиб ишлов берилар экан. Шу ернинг ўзида ишчи кучи бўла туриб, хомашёни бошқа жойга олиб бориш шартмикин?

Хуллас, поездимизнинг фидираги бир айланиб-айланмай хўжасизликка, тартибсизликка, режасизликка дуч келдик.

Лирик чекиниш

Сафаримизнинг учинчи куни Фарғона область музыкал драма ва комедия театрининг етакчи актёри, Ўзбекистон ССХалқ артисти Солижон Аҳмедовнинг 80 ёшлик юбилейи бўлишидан хабар топдик.

Мен бу санъаткорни бир неча йилдан буён биламан. Унинг ижросида спектакллар кўрганман. Бир оқшом Фарғонадан 100 чақирим олисда курсатиладиган кўчма спектаклни томоша қилиш учун атайлаб борганману хокисор, ниҳоятда нуроний

санъаткорни республикамиз аҳли яхши танимаслигини билиб, халқимиз жуда катта бахтдан бебахра қолаётганини ўйлаб изтироб чекканман.

Агар Солижон Аҳмедов Тошкент театрларидан бирида ишлаганида, «СССР халқ артисти» бўлармиди...

Нега телевидение область артистлари фаолиятини яхши ёритмайди? Нега телевизорда икки-учта раққосани ҳадеб кўрсатишаверади? Мен раққ санъатига қарши эмасман, бироқ нега кўлини сал кўтаришни билган қизларни ҳамма танийди-ю, сахнанинг чангини ютиб, улардан 60—70 кўйлакни кўп-оқ йиртган драматик актёрни ҳеч ким танймайди?!

Кейин билсам, Солижон Аҳмедовни Ўзбекистон тугул, Фарғонанинг ўзида ҳам яхши билишмас экан.

Юбилей арафасида Қувасой шаҳрида учрашувлар ўтказдик. Афсуски, томошабинларнинг бирортаси ҳам Солижон Аҳмедовни танимади.

Мен Ҳамид Олимжон номидаги колхознинг раҳбарларидан ўпкаладим:

— Ҳей, азизларим, қачонгача ғўзадан бошқа нарсани тан олмайсизлар?! Пахта, кетмон ва ўғитдан ташқари, руҳий дунё ҳам бор, ахир! Ҳадеб пахтакорман деб кўкрагингизга ураверасизми? Сизнинг юртдан қачон буюк санъаткорлар, шоирлар, мусавирлар чиқади?..

82 ёшли Солижон ака шу куни деярли бир соат мобайнида спектакллардан парчалар ижро этди. Саҳнада йигитлардек ирғилаб юрди.

Топган гул келтирар, топмаган тиёз дегандек, мен юбилей кечасида улкан санъаткорга бўлган ҳурматимни арзиманган шеър билан ифодалашга ҳаракат қилдим.

**Фарғонада тоғлар ҳоқисор,
Чўкиб борар кўннинг нуридан.
Тоғ кўксига изтироб бедор,
Тошлар кўчар оҳнинг зўридан.
Бу тоғларда улғаяр оҳлар,
Ҳар бир тошнинг кўнглида бор мунг.
Бобур изин сақлайди тоғлар,
Кўксин эзар тошдай оғир тун.
Талаб кетди ёғий тупроқни,
Юмалади майдонда бошлар.
Кесолмади қиличлар тоғни —
Элнинг собит сабридир тошлар.
Фарғонада улғаяр армон,
Маъмуржоннинг хуш нафасидан.
Бу тоғларда уйғонар имкон,
Соли Аҳмад қаҳқаҳасидан.
Фарғона бу шундай диёрки,
Юрт юзида унар табассум,
Фарғона бу кундай диёрки,
Тўрт фаслида аския мавсум.
Фарғонада ўқ отишинмас,
Кулишни машқ қилар йигитлар,
Кулмаган кун — ухлай олмас,
Қаҳқаҳ уриб уйғонар сахар.
Танглайин кўтарган сўз билан.
Сўз кўксига ўзи бор вазмин.
Фарғонанинг кундай юзидан
Кўчмас отамерос табассум!**

«Андижон томонларда»

Марҳамат районининг «ВЛКСМ 30 йиллиги» колхозида бўлди. Хўжалик нисбатан ўзига тўқ экан. Қорақўрғон қишлоғини айланиб, қабристон ёнидан ўтиб қолдик.

Қабристоннинг кираверишига осилган лавҳа мени ҳайратга солди.

— Бу ерга фақат эркакларни дафн этасизларми? — деб сўрадим колхоз партия ташкилоти секретари муовинидан.

— Йўқ, аёлларни ҳам қўямиз.

Мен ўзбек тилини билишимга шубҳа қилиб қолдим. Тошкентга қайтган кунимиз ўзимни тафтиш қилиш учун «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»ни варақладим.

Йўқ, янглишмабман. «Биродар» сифати фақат эркак кишига нисбатан айтилар экан. Қабристон дарвозасига бундай лавҳа осилган эди: «Марҳум биродарларимиз оромгоҳи».

Олтинқўлда ҳам шундай лавҳага кўзим тушди. Лекин бу гал ортиқча тортишиб ўтирмадим.

Сув «ичмаган» гаплар

Сафаримизнинг юқори нуқтаси Пахтаобод районидаги Ёқубов номидаги колхоз бўлди.

Биз учрашувни кўтаринки руҳда бошлаб, Ватан ва севги ҳақидаги шеърларни баралла ўқидик.

Жамоат жим... Жамоатчилик қабулхонасига ҳеч ким мурожаат этмаяпти, охири менинг сабрим тугаб, куйиниб гапира бошладим:

— Ҳурматли отахонлар, сингиллар, албатта Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг жамоатчилик қабулхонаси эртага колхозингизда коммунизм қуриб беролмайди. Лекин биз жамоатчилик фикрини кўзготамиз. Қолаверса, бугун кечқурун район раҳбарлари билан учрашиб, илтимосингизни уларга етказамиз.

— Э-э, бизнинг гаплар районда сув ичмайди, ўғлим, — деди бир отахон.

— Районда қулоқ солишмаса, область бор.

— Э-э, областда ҳам бу гаплар сув ичмайди.

— Республика бор...

Бирдан жамоат жонланди. Жамоатчилик қабулхонасининг махсус қоғози етмай қолди. Шуларнинг баъзиларидан намуналар келтираман.

Усмонова Шаҳзодахон:

«Колхозимиз маҳаллалари қачон газлаштирилади? Ўзбекистон газлари мамлакатимизнинг турли жойларига юборилади-ю бизга нега етиб келмайди? Биз битта ҳовлида 11 жон яшаймиз. Колхоздан таг-жой беришни илтимос қилган эдик. Колхоз бермади. Сизлардан шу масалани ҳал қилиб беришларингни илтимос қиламан. Биз ҳозир 3 хўжалик бирга яшаймиз. Уйланадиган укам бор. Лекин келин олиш учун бўш хона йўқ...»

Турсунова Муяссар:

«Мен 5 болаликман, уйим йўқ. Бировнинг уйида ижарага тураман. Колхоз менга участка беришини сўрайман».

Жумабоева Гулбахор:

«Бизнинг Кўприкбоши қишлоғида водопровод деган нарса йўқ. Автобус қатнамайди. Ёшлар учун маданият ўчоғи, стадион, клуб, кексалар учун чойхона йўқ. Бизнинг маҳалламизда 10-синфни битирган қизларни ўзи орзу қилган ўқишга киритишмайди. Шахсан мен ҳам ўқишмоқчи эдим. Лекин дадам рухсат бермадилар. Мажбуран колхозда ишлаяпман. Агар ҳақиқат бор бўлса, мени ўқишга киришимга ёрдам беринглар. Хотин-қизлар ишлайдиган бирорта корхона бўлмагани учун кўпчилик қизлар уйда ўтиришибди».

Умиров Ҳурали:

«Спорт инвентарлари йўқ, шийпонларда аптекалар йўқ. Касалхона йўқ. Болаларнинг нафақа пули вақтида берилмайди. Утган йилги иш ҳақимизни ҳалигача ололмадик. Водопровод ва асфальт тўғрисида область комитетига ҳам мурожаат қилганмиз. Лекин ҳеч қанақа ўзгариш бўлмапти».

Бундай илтимосномалар талайгина.

Уша кунни тушдан кейин Бобур номидаги мактабда учрашув ўтказдик.

Учрашув давомида мактаб директоридан сўрадим:

— Утган йили ўқувчилар қанча вақтни далада ўтказишди?

— Бир ойдан сал зиёдроқ.

— Ёлғон. Уч ой далада бўлди-ку! — деди кимдир.

Ноқулай жимликни бузиш учун яна директорнинг ўзи жони-мизга оро кирди:

— Утган йили бир ўқувчимиз Артек пионер лагерига борган эди. Уша ерда ўрганиб келган янги қўшиғини дўстларига ўргатди. Ҳозир шу қўшиқни сизларга айтиб беришади.

Қўшиқ ниҳоясига етгач, мен:

— Яхши. «Сайдинг қўя бер сайёд» қўшиғини биласизларми?

Жимлик.

— Усмон Носирни биласизларми?

Яна жимлик.

Учрашув сўнгига ўқувчиларнинг қандай илтимоси борлигини сўрадим.

Бир жажжи қизалоқ ўрнидан турди:

— Бу йил колхозимизда «пудрат» деб пахта экилган жойларни айрим хўжаликлар бўлиб олишди. Бизга ер тегмади. Оиламизда энди ҳеч ким далада ишламаяпти. Бизга иш керак.

Маълум бўлдики, колхознинг 900 гектар ери бўлиб, қишлоқ-

да 9,5 минг аҳоли яшар экан. Шулардан 25 фоизи колхозчи. Баъзилар кўшни Қирғизистон республикасига, айриллар эса районга қатнаб ишлар, қишлоқнинг қолган аҳолиси ишсиз экан.

Албатта, оила пудрати яхши. Лекин аҳолини ёппасига иш билан таъминлаш керак-ку!

Колхозчиларнинг ўртача иш ҳақи жуда паст. Езишга уяласиз. Сал ошириброқ айтсак, ойига 30—40 сўмдан иш ҳақи олишади. Бунинг устига, колхозчиларнинг 1986 йилги 120 минг сўм иш ҳақи 1987 йилнинг дастлабки кварталда ҳам берилмаган эди. Сабаби — колхознинг ўзи давлатдан қарздор экан. Яна бир фактни айтсам, наҳотки Совет Иттифоқида шундай жой бор деб ёқангизни ушлайсиз: кўпчилик серфарзанд оила болалар учун 9 ойлик нафақа пулини олишмабди. Ҳозир-чи, ҳозир аҳвол ўзгардимикан?..

Кечкурун бизни Пахтаобод район партия комитетининг биринчи котиби қабул қилди. Мен ўз кўзимиз билан кўрган манзараларни айтиб бердим. Биринчи котиб гапларимга эътироз билдиролмади. Лекин кўксига «ВЛКСМ XX съезди делегати» нишонини тақдан район комсомол комитетининг биринчи котибаси бундай деди:

— Тўғри, камчиликларимиз кўп. Лекин ишсизлар сони сиз айтганчалик эмас...

Мен «ВЛКСМ XX съезди делегати» нишонига бекорга урғу бермаяпман. Демак, комсомол ҳаётидаги йирик форумда қатнашиб, эсдалик нишонини тақиб олиш билан иш битмас экан.

Қизлар «очлик» эълон қилишди

Эртасига Олтинкўл районида бўлди.

Агитпоездимиз группаларидан бири бўлмиш «Қизлар давраси» сафаримиз чоғида фаол иш олиб борди. «Қизлар давраси» ўтказётган учрашувда бир колхозчи қиз бундай деди:

— Ҳа, ўзи ойига бор-йўғи 30—35 сўм иш ҳақи оламиз. Шунини ҳам бир сўмини ушлаб қолишади. Нега-деб сўрасак, «Тошкент ва Андижондан келган меҳмонларни боқшимиз керак», дейишади.

Учрашув давом этди. Хотин-қизлар учун шароит мутлақо йўқ ҳисобида эди. Кун бўйи чанг ютиб ишлаган қиз ёки жувлонлар ювинмасдан ишдан қайтишар экан...

Учрашув тугагач, қизларни дастурхонга таклиф қилишди. «Қизлар давраси»нинг барча аъзолари колхозчилар ҳисобига овқатланишдан бош тортишди.

Наманган манзаралари

Область бўйлаб сафаримизни Учқўрғон район партия комитетидан бошладик. Бизни иккинчи котиб қабул қилди. У киши бу ерга қандай ишга тайинланганини айтди. Бироқ кўп нарса билишини кўрсатиб қўймоқчи бўлгандек, бир соатдан кўпроқ маъруза қилди. Сўхбат жуда зерикарлик кечарди. Улик рақамлар, қоғоздаги тadbирлар хонадаги ҳавони сиқиб чиқариб юборгандай эди.

Мен шартта ўрнимдан туриб, қиқиб кетдим. Бу ишим учун Тошкентга келгач, Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг масъул ходимларидан бири танбеҳ берди:

«Не красиво сделали, что вы покинули зал, где выступал секретарь райкома партии».

Масъул ходимнинг ўз она тилида сўзлай олмаслиги ҳам чиройли эмас, дегим келди-ю, нафасимни ичимга ютдим.

...Учқўрғон райони далаларини айландик. Албатта шартшароит пахтакор учун, деҳқон учун ҳамма ердагидек ёмон. Колхозчилар тирикчилик ғамда томорқасида ишлайди, бир чимдим ўт, печак топиб қўй ёки сигирининг биқинини чиқаришга ҳаракат қилади. Ахир хонадондаги қорақўзларнинг ризики ана шу уй ҳайвонлари, паррандалар ва кетмон бетидан сал каттароқ томорқа туфайли бут. Ахир иш ҳақи баъзан носвой пулига ҳам етмайди-да! Гапимни исботлаш учун бир факт келтирай. Менинг Чортоқ район «Ленинизм» совхозида ишловчи синглим Зулфия бир неча йил бурун бир ойлик иш ҳақи учун 2 сўм пул олган.

Қўй, сигир боқадиган ўтлоқлар деярли йўқ. Деҳқон кафтидан бошқа ҳамма жойга чигит экилган.

Мен, наманганлик шоир Усмон Носир ҳақида эшитганмисизлар, деб ҳар бир учрашувда сўраб-суриштирдим. Бироқ ижобий жавоб ололмадим.

Моддий дунё ташвишлари уларни маънавиятдан деярли

махрум қилиб қўйган. Яқин-яқингача саводсиз, принципсиз, эътиқодсиз одамлар мансаб курсиларига тез кўтариларди. Аммо мен ҳали газетада бирорта мансабдор шахсни саводсизлиги, лаёқатсизлиги учун вазифасидан олиб ташланди деган хабарни ўқиганимча йўқ.

Ваҳоланки, ўшандай раҳбарлар йўқ эмас.

Наманганда 2—3 йил бурун динга қарши оммавий кураш бошланди. Лекин бу кураш туфайли дин кучайса кучайдики, сира сусайгани йўқ.

Утган йилнинг ёзида Намангандан онам Тошкентга келди-лар. У кишини театрга олиб тушмоқчи бўлдим. Онам зангор рўмолини бошга ташладилар. Мен эътироз билдирдим.

— Ахир кун иссиқ-ку! Ундан кўра, анави оқ рўмолингизни бошга ташлаб олинг.

— Ҳов, йиртиб ташлайди!

— Ким йиртиб ташлайди?

— Мелиса!

— Ураб олинг дедим-ку.

— Нима, Тошкентда оқ рўмол ўраганларни мелиса ушламайди?

— Наманганда ҳозир ҳам рўмол ўраб юриш мумкин эмасми?

— Ҳа.

Мен бу мақолани ёзаётган пайтимда ҳам Наманганда ғалати воқеалар рўй бериб турган экан.

Икки-уч йил аввал ота-онамни кўргани бориб, қизиқ манзарага дуч келган эдим: колхоз бозорига кираверишда ўспирин болалар бозорга кираётган, бозордан чиқаётган хотин-халажнинг бошидан рўмолларни тортиб олишарди.

Раста айланаётганимда қулоғимга қуйидаги гаплар чалинди:

— Укажон, анави қоғоз қандингиздан бир кило беринг.

— Ёпинчиқли хотинга ҳеч нарса сотмаймиз!

Кечкурун бир журналист ўртоғимга ҳалиги савол-жавобни айтиб бердим. У кулиб юборди:

— Ҳатто баъзи магазинларга: «Бизнинг магазинимиз ёпинчиқли аёлга хизмат кўрсатмайди», деб ёзиб қўйилган.

Областни кезиб яна ажаб гаплар эшитдим. Мактаб ўқитувчилари ўқувчиларга: «Кимнинг ота-онаси номоз ўқиса, жойномози олиб қочинглари!» деб сабоқ беришар экан.

Агитпоезд аъзолари Наманган шаҳар партия комитетининг иккинчи ва учинчи қоғиблари билан учрашишди.

Мен уларга мурожаат қилдим:

— Шаҳар автовокзалида ва соҳилдаги бекатларда «Ёпинчиқ — соғлиққа зарардир», деб ёзилган лавҳаларга кўзим тушди. Ахир ёпинчиқ, яъни оқ рўмол ёзда салқин, қишда иссиқ бўлсин учун ўралади. Бундан ташқари, иссиқдан аёлларнинг юзи қорайиб кетмаслиги учун фойдаси катта. Ёпинчиқнинг динга нима алоқаси бор?

Залда бир неча дақиқа сукунат ҳукм сурди. Анчадан кейин учинчи котиба бундай деди:

— Албатта, сизнинг таклифингизни қўллаб-қувватлаймиз. Зарур чораларни кўраимиз.

Мақола ёзишдан бир неча кун бурун бир дўстимга телефон қилдим:

— Шаҳар автовокзали ва соҳилдаги бекатлардаги лавҳалар турибдими ёки йўқ?

— Иккала лавҳа ҳам ўз жойида мустаҳкам осилиб турибди. Ёнида эса мелиса. Ҳойнаҳой, ўша ёзувларни кўриқлаётган бўлса керак.

Шўрақўрғоннинг шўри борми!

Чуст шаҳри яқинида жойлашган Энгельс номидаги колхозда бўлди. Фарғона водийсининг биз кўрган хўжаликларининг ичида «ҳамёнимизда пулимиз бор» деган колхоз шу бўлди. Колхозчиларнинг даромади ҳам унча паст эмас экан. Бироқ Ўзбекистоннинг барча қишлоқлари пешонасига бир хил ёзув битилган шекилли, 7,5 минг аҳоли яшайдиган Шўрақўрғон қишлоғида касалхона йўқ экан. Бир неча йил бурун колхозчиларнинг талабига биноан хўжаликнинг ўзи 149 минг сўм маблағ сарфлаб касалхона қурдирибди. Касалхона битгач, район раҳбарлари, Чуст шаҳар касалхонасининг юқумли касалликлар бўлими бир неча ойга кўчиб борсин, деб колхоз раҳбарларидан илтимос қилишади.

Мана ойлар, йиллар ўтди. Юқумли касалликлар бўлими бу касалхонага илдиэ отиб, мустаҳкам ўрнашиб олди.

Яна бир таъкидлаб ўтаман, касалхона давлат ҳисобига эмас, колхозчиларнинг пулига қурилган. Бугунги кунда эса колхозчилар 20—30 чақирим наридаги касалхоналарга қатнаб давланишяпти. Болалар ўлими бўйича бу қишлоқ районда биринчи ўринда турар экан. Баъзан касалхоналарда бўш ўрин бўлмагани учун беморлар сарсон-саргардон бўлиб қолишмоқда. Ҳатто бир ҳомиладор келини тўлғоқ тутганида қўшни қишлоқлардаги касалхоналарга олиб боришибди. Лекин ҳамма туғруқхоналардан жой йўқ, деб қайтаришибди. Келин энгил машинада кўпайишибди.

Қишлоқдаги магазин урушда бомба тушгандек бир томонга майишиб ётибди.

Тут барги муаммолари

Колхозчилар билан бўлган учрашувимизда эркак кишилар кам қатнашди. Мен ҳазиллашдим:

— Эркаклар фронтга кетишдими?

— Ҳа, фронтга!

— Қандай фронтга?

— Барг фронтга. Қўртга барг етмай қолгани учун қишлоқ-ма-қишлоқ кезиб, барг излаб юришибди.

1987 йили баҳор кечикиб келгани учун тутлар кеч барг ёза бошлабди. Қўртни эса ҳар йилгидан 3—4 кун бурун беришибди. Натижада пишмаган тут барги тезда тугаб, қўрт оч қолибди. Ўзим Чортоқ районидаги Пешқўрғон қишлоғида туғилиб ўганим учун бу масалалар мен учун янгилик эмас эди. Эсимни танибманки, бизнинг қишлоқ одамлари ҳар йили барг излаб қишлоқма-қишлоқ, шаҳарма-шаҳар изғиб юришади.

Чустга келишдан икки кун бурун Пешқўрғонда бўлдим. Қош қорайган заҳоти 8-синфда ўқийдиган укам Шавкат кўрпани кўтариб уйдан чиқди.

— Ҳа, йўл бўлсин?

— Барг пойлагани.

— Қанақа барг?

— Тут баргини пойламаса, кечаси кесиб кетишади.

Бурун дарвозасига илгак илмайдиган, мол-ҳоллини далада бемалол қолдирадиган ўзбеклар колхознинг қўртини боқиб бериш учун «ўғри»га айланишибди.

Бундан ташқари, ҳар йили пилла тайёрлаш плани муттасил ошириб белгиланади.

Сўнгсўз

Агитпоезд 13 кунлик сафардан Тошкентга қайтиб келди. Поездимиз тўхтаган ҳар бир бекатда одамлар қалбида ишонч уйғотиб келдик. Улар бизга ишонишди, бор дардларини тўкиб солишди.

Ўйлайманки, номлари юқорида зикр этилган одамларни партия, совет ва комсомол ташкилотлари сиқувга олишмайди.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети адресига айтадиган гапларим бор:

биринчидан, комсомол деган номнинг обрўсини кўтариш керак; бунинг учун унинг фаолиятини яхшилаш, қуруқ гапни камроқ айтиб, амалий иш қилиш лозим. Биз сафаримиз давомида учрашган партия ва комсомол ходимлари чиройли гапиришни шунчалик яхши кўришарканки, уларни тинглаб, ҳафсаланг пир бўлади;

иккинчидан, агитпоезддаги жамоатчилик қабулхонасини ё янада яхшилаш керак ёки бутунлай қулф-калитлаб ёпиб қўйиш лозим. Жамоатчилик қабулхонасига тушган ҳар бир илтимос, таклифни то Ўзбекистон КП Марказий Комитетигача чиқиб, ижобий ҳал қилиш зарур. Чунки жуда кўп муаммолар район раҳбарларига айтиляпти-ю, ўша ерда қоғозда қолиб кетяпти; учинчидан, агитпоездда сафарга чиқиш учун ёшига ёки унвонига қараб эмас, қандай фикрлашига қараб одамларни танлаш керак. Бўлмаса, тескари таъсир ҳам бўлиши мумкин. Пахтабод райком партиясида бўлган қабулда агитпоезд аъзоси, ВЛКСМ XX съездининг фахрий делегати, 80 ёшдан ошган бир кампир менга танбех берди: «Агитпоездимизнинг вазифаси комсомол форуми қарорларини тарғиб этиш. Хўжаликдаги ишларга аралашиб нима қиласиз! Одамлар иш ҳақи олган-олмагани билан нима ишингиз бор?!» Мен ёзувчи сифатида аралашяпман деб зўрға кутулдим.

Ва сўнгиси, ҳар бир ишга комсомол дахлдор бўлиши керак. Агар Наманганда барг етишмаса, бунга комсомол айбдор;

ўқувчилар ўқиш даврида пахта даласида бўлиб, мактабни ўлда-жўлда битиришса, унга ҳам комсомол айбдор; Хуллас, ҳамма-ҳамма ишга комсомол ўзини масъул ҳис қилиб, нуқсонларни бартараф қилишда ташаббус кўрсатмас экан, комсомолнинг обрўси ҳеч қачон баланд бўлмайди.

«Ўзбекистон комсомоли» агитпоезднинг кучи, тиши амалий ишга ўтмас экан, бу поезд темир изни банд қилиб турмагани маъқул.

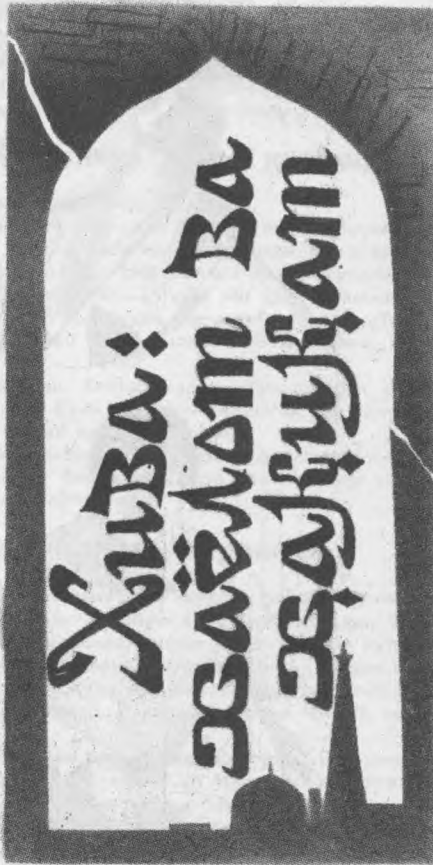

«Фарғоначи — 87» студент қурилиш отряди ўтган йили Тюмень областида зарбдорларча меҳнат қилди.

Суратларда: шу отряд аъзолари Н. Усмандиков, А. Ҳафизов.

Рассом Б. Штин.

Рўзимбой Ҳасанов

Мана, «Ёшлик»нинг буюртмаси бўйича ёзмоққа ният қилганим — туркум мақолалар бир нави тайёр бўлди. Бу иш кўп вақтимни олди, асабни эгавлаб ташлади десам, лоф бўлмас. Камида юзга яқин одам билан суҳбатда бўлдим, шаҳар-қўриқхонанинг неки раҳбарлари бор — учрашдим. Музей ишчи-хизматчиларининг «дард»ларини ҳам ўргандим, балки шу боис мақолаларда чўзилиб кетилган ўринлар кўпдир. Ночора, бугунги реал воқелик шундан иборат. Хива музей-қўриқхонасида ҳам, шу ишга алоқадор масъул ташкилотларда ҳам фақат бир нарса муҳим эканини англадим: пул ва план. Қадимий обидалар кўпчиликини қизиқтирмас экан. Хуллас, маданий меросимизга бефарқ қарайдиган тошбағирлар истаганча топилади.

Манбалар, тарихий маълумотлар — энциклопедиядан олинди. Ҳамза билан боғлиқ эпизодлар ҳақиқат (бу ҳақда «Совет Ўзбекистони санъати» журнали ҳам ёзган). Прокурорнинг кўргазмалари ҳужжатлар асосида тасдиқланган; у ҳатто альбом тайёрлаб республика Маданият министрлигига жўнатган. Гарчи ҳар бир суҳбатдошдан тушунча, тилхат сўрамаган бўлсам-да, улар айтаётган гаплар бирор жойда хатлаштирилганига эътибор бердим.

Музей фондидаги барча экспонатлар жойида бор-йўқлигини солиштириб, биладиган мутахассис Хоразмда йўқ экан. Ишонманки, бу ердаги кўп буюмлар қалбаки ёки талон-тарож қилинган.

Мақола ҳажман катта, аммо мазмунан қашшоқроқ бўлди. Бадий томонига ҳеч нарса даво қилмайман. Уқиб, бир ёқлик қилгунча муҳаррир росаям хуноб бўлишига кўзим етиб турибди. Илож не, ҳар ким қобилиятига яраша... деган гап бор.

Яна бир нозик томони: мақолада жуда кўп масъул кишилар, раҳбарларнинг адресларига аччиқроқ гаплар айтилган. Булар кимгадир ёқмас, балки... Яна қайдам. Музей-қўриқхонанинг директори аслида тарих фанлари доктори, профессор (илмий ишининг мавзуси тиббиёт тарихидан), олдинлари жуда катта лавозимларда ишлаган, катта давраларни кўрган одам...

Ҳозирча бошқа гапим йўқ.

Рўзимбой (Имзо)
1988 йил 12 январь

Муқаддима

Оиз Хива шаҳрида бўлганмисиз? Унинг етти иқлимга машҳур мўъжизакор қасрлари, мадрасаю мақбаралари, осмонўпар минораларини кўрганмисиз? Агар ҳозирча Сизга бундай бахт насиб этмаган бўлса, кўҳна Хивага таклиф этиш — каминанинг меҳмондўстлик бурчи, албатта. Хивага марҳамат, Ичан қалъа дарвозалари ҳар доим очик!

Ушбу мақолаларда Сизни Хива шаҳрининг «саёҳатчи кўзи» билан кўриб бўлмайдиган гўшаларига, ташландиқ обидаларига, ечимини топа олмай ётган муаммолари билан ошно этамиз. Баъзиларга ошкоралик, тиксўзлик ёқмас, «оғриқ тишлар»га озор етказиш нимага керак бўлиб қолди, деб бурун жийиришар, «тирноқ остидан кир изламоқда», деган синалган усул паноҳида маломат қилишар...

Барчасига чидаймиз, оқ қоғозга туширилган неки сўз бор — ҳаммаси учун бутун масъулиятни ўз зиммамизга оламиз: бу нарсалар ҳақида ёзиш, ёзишгина эмас, бонг уриш бурчимиз. Эрта-индин кеч бўлиши мумкин — бугун қад ростлаб турган ёки мададга муҳтож бўлган ёдгорликлар эрта-индин ер юзидан йўқ бўлиб кетиши ҳеч гап эмас; буларнинг ҳаммаси бизнинг кўз ўнгимизда содир бўлаётганини кўра туриб, била туриб индамаслик, тилни тишлаш, андишага бориш — сўқирликдан бошқа нарса эмаслигини ҳис қиламиз.

Хива кўпчиликининг хаёлида афсонавий шаҳар, унинг бетимсол обидалари виқорли, нафис. Бугун ўша хаёлот билан ҳақиқатни ёнма-ён қўйиш, уларни бир-бирига яқинлаштириш, вақт тарозида тортиш, қайта қуриш мезони билан ўлчаш зарур. Вақт тарозиси — қайта қуриш тома-тома тўпланиб қолган иллатни ипга тизиб, кўриқдан ўтказмоқда. Бу тарозининг қайси палласи оғир келмоқда? Одил ҳакамлар кимлар?..

Келинг, бугун 2500 ёшга кираётган нуроний бобомиз — Хивани ўша тарозига қўйиб кўрайлик.

Тарихга бир назар

— Хива, болалар, қадимги ўзбек тилида (?) «хивак», яъни қудуқ дегани. Хива шаҳри ўрнида бир вақтлар каттақон қудуқ бўлган ва кейин навқирон шаҳар пайдо бўлган.

— Хиванинг миноралари-чи?

— Минораларми? Ҳм-м. Боболаримиз жуда тадбиркор бўлишган, улар қудуқларни тескари тўнкариб, минорага айлан-тиришган, вассалом.

— Хивада миноралар битта эмас-ку?

— Қудуқ биттагина эди деб ким айтди сенга?

— Калтаминор-чи?

— Уни сенга ўхшаган дангаса, лапашанг чала қолдирган қудуқдан яшаган.

[Тарих дарсидаги сўхбатдан]

Каминага бу ажабтовур сўхбатдан баҳраманд бўлиш насиб этмаган. Лекин, «Қудуқни тўнкариб, минорага айлантирган» аждодлар ҳақида ўқувчиларга қизиқ латифа сўзлаб бераётган тарихчилар орамизда йўқ дейсизми?

Бор, битта эмас, иккита эмас, жуда кўп!

Тарих «билимдон»ларининг яна бир тури борки, улар сизга Римнинг биринчи ғиштини ким қўйганини, Спартакнинг жазма-ни бўлмиш Валериянинг сочи қанақа рангда эканини, Юлий Цезарь Шарқнинг тенгсиз малаги Клеопатра (аслида, исми Клубатра бўлиб, унинг момолари осиелик бўлишган) билан неча тун ишрат қилганини, Бобилнинг осма боғларини бунёд этишда неча бош қул нобуд бўлиб кетганини ва бошқа маълумотларни тугилмай айтиб беришлари мумкин. Лекин биринчи глобусни ким, қачон, қаерда ихтиро қилган, Маъмур Академиясининг асосчиси ким эди, Култегин авлодларига нималарни васият қилган, ўзбекнинг ilk генералларидан кимларни биласиз, деб сўраб боқинг, елка қисшади, билишмайди. Лоқал Хива сўзининг маъносини биласизми?

Археологик қазималар натижасида топилган ашёвий асори атиқаларга қараб хулоса чиқаргудек бўлсак, у милоддан аввалги биринчи аср охирида барпо этилган шаҳар. Унинг номини «хейвак» деб юритилган қудуқ (олимлар мазкур қудуқ номи «хей-вах» — мамнуният хитоби — ёхуд «хайва», «хавак», яъни холи, қуруқ, ориқ сўзларидан олинган бўлса керак, деб тахмин қиладилар) билан боғлашади. Бу афсона минг йиллардан буён тилдан-тилга ўтиб келади. Уша қадим замонларда Хива маданият ва илм маркази бўлган; қалъа турли томонларга кетган савдо йўлларини бирлаштириб турган.

Милодий ҳисобдан IV асрда Хива сосонийлар давлати таркибига кирган. Асрлар давомида бу инжа диёр ноёб безак сифатида қудратли султонлару ҳоқонларнинг кўзини ўйнатган. Гўзаллик тўфайли Хива тарихда не бир босқинларни, не бир савашларни кўрмаган, не алпқомат ўғлонларини қурбон қилмаган!.. Қутайба 712 йилда қалъани ўз илкига ўтказиш учун мислсиз қурбонлар берган.

Хива узоқ вақт хоразмийлар давлатининг маркази, таянчи бўлиб келади. Чингизхон босқинлари, Темур тазйиқлари гарчи унинг работлари, мадрасалари, кўкўпар минораларини ер билан яқсон қилган бўлса-да, Хива ўзлигича қолди, у ер юзидан йўқ бўлиб кетмади. Нодиршоҳ юришлари, ёвмут қабила-лари босқинларидан талофат кўрган Хивани 1770 йил Мухаммад Амин Иноқ қайтадан тиклашга муваффақ бўлади. Уша пайтдан бошлаб бир аср мобайнида шаҳар гўё янгитдан барпо этилади. Қисқа фурсатда бир-бирдан гўзал мадрасалар, мас-жидлар, мақбаралар курилади. Хон тахтига даъвогарларнинг кўплиги, хонларнинг тез-тез алмашиб туриши шаҳарнинг равнақ топишига йўл очиб беради. Хонлар гўё бир-бири билан мусобақалашгандай, баҳслашгандай — аслида эса номларини Ер юзиде абадий қолдириш учун обидалар қурдиришга кири-шиб кетадилар.

Хива аянчли ва мустабид тарихга эга бўлибгина қолмасдан (унинг минораларидан кишилар ерга ташлаб ўлдирилган, Арда кунора жаллод кундасида кимдир жонидан жудо этилган), бетакрор шаҳар саналади. Бу қадар уйғун, яхлит қурилган шаҳар Урта Осиеда учрамайди. У билан ҳатто «турки жонон-нинг қора холига бахш» этилган Самарқанду Бухоро ҳам белла-да олмайди.

Ҳикоямиз бошида тарихчи-ўқитувчиларни чаласаводликда эбладик, маълум маънода уларнинг нафсониятига тегдик. Нар бошдан дўппини олиб, ўйлаб кўрадиган бўлсак, айб улар-да ҳам эмас-да! Урта мактабда қадимги Рим империясининг тарихи бутун бир ўқув йили давомида ўргатилгани ҳолда Рим шаҳрининг деярли тенгдоши бўлган Хива учун номига икки-уч

соат ажратилган, холос. Бизга бу ҳам баҳона бўлмайди. Та-рихни, ўз юртининг тарихини билмаслик — нодонликдан бошқа нарса эмас.

Қум устига қурилган шаҳар

— Ҳаётсан, бунчалар фарёд айлама,
Мен ўзим мададга зорман-ку, болам.

Абдулла Орипов

Хива — минг йиллик тарихимизнинг тирик сатрлари. Хива — боболаримиз қадоқ қўлларининг заминда қолган ўчмас изла-ри. Хива — ўтмишдошларимизнинг маданий даражасио гўзаллик оламининг ўлчови. У мисрама-мисра тизилган сўлим фазал, сийрат ила суратнинг илоҳий уйғунлигидир.

Хива — қум устида бунёд этилган шаҳристон.

Хива хонлигида кимки бевафо тахтга ўтиришга улгурган бўлса, албатта номини боқийликка қолдиришни азм этган, исмини мадраса, масжид, карвонсарой, минора равоқларига ўйиб ёздирган: Шерғозихон, Саид Мухаммадхон, Мухаммад Аминхон, Мухаммад Раҳимхон (шеъриятда тахаллуси — Феруз), Араб Мухаммадхон, Мухаммад Амин Иноқ, Ануша-хон, Оллоқулихон, Қутлуғ Мурод Иноқ, Абдуллахон...

Сарой аҳллари — боёнлар ҳам, Умар Хайём байлар оғоҳ этгандек, ўткинчи дунё ҳақида фақат уч сўздан иборат ҳақи-қатни билган қози калон, вазир, девон беги ва бошқалар-да баҳоли қудрат ёдгорлик орқали номларини тарихда қолдириш илинжида бўлганлар: Исломуҳжа, Матниёз Девонбеги, Амир тўра, Мусо тўра, Матпанобой, Қози Калон, Нуруллабой, Саид Аловидин...

Шундай ўлмас сиймолар ҳам бўлганки, авлодлари уларга атаб ёдгорлик қурганлар, мазорларига сиғинганлар. Шулардан бири — Паҳлавон Маҳмуд мақбараси. Шу зотнинг ҳурматиға қурилган Полвондарвоза. Дунёнинг қайси бурчагида паҳлавон шоирга атаб улкан қошона бунёд этилган?

Қонхўр хон ҳам, шафқатсиз бек ҳам, бечораҳол шоир ҳам Хива обидаларининг ғиштини терган эмас. Обидалар — зах-маткаш боболаримизнинг дорилфанодаги бирдан бир таскини. Обидаларнинг ҳар бир ғиштида қайсидир бир бечоранинг томчи қони, кўзининг нури муҳрланган. Шу боис ҳам улар бизга шу қадар яқин, мўътабар, ардоқли, азиз. Шу боис оби-далар тупроғини пешонасига суртаётган кишиларни кўрсак таажжубланмаймиз.

Хива қум устида қурилган. Аммо Ичан қалъадаги 54 та, Дишан қалъадаги 26 та тарихий иморатлар ҳамон қад ростлаб

турибди. Улар вақтнинг шафқатсиз бўронларидан омон-эсон ўтиб, дориломон кунларга етганлар, келажакка умид билан боқиб туришибди.

Урта асрлардаги ўзроқ қирғинбарот урушларда, тахт талашларда ер билан тенг қилинган не-не обидаларни ҳисобдан ўчириб ташлаш мумкинми? Асримизнинг биринчи ярмида Хивадаги юздан кўпроқ обида бузиб, йўқ қилиб юборилганини лоқайд эслаш мумкинми? Тўғри, биз янги дунё қурдик. Хивалик кексалар яхши эслашади: Кўнабозорда ҳатто Исломуҳжа минорасидан ҳам баланд, сервиқор минора бўлгучи эди. У «қудуқ»қа айлантирилди... Дишан қалъанинг бир-бирига ўхшамайдиган, бир-биридан мухташам ўнта дарвозаси бор эди. Улар «таназулга» юз тутди, фақат иккитаси табиат мўъжизаси туфайли сақланиб қолди. Ичан ва Дишан қалъаларида ҳашаматли иморатлар бўларди. Уларнинг ўрнида бир қоллипдан чиққандек пастак-пастак кулбалар қад ростлади... Хиваликлар «Тозабоғ» деб атайдиган чорбоғнинг номигина одамлар хотирасида қолди, холос.

Бу воқеаларнинг барчаси узоқ ўтмишда эмас, яқин йилларда содир бўлди. Тозабоғни музей ихтиёрига олиш учун не-не диёнатли кишилар идорама-идора югуриб-елишмади. Бари беҳуда кетди!

Азиз журналхон! Узр, Сизни қадимий Хиванинг «туристик маршрутлари» бўйлаб сайёҳат қилдиrolмайман. Ёхуд чироили откриткалари рангли журналларнинг ҳошияларида рангбаранг товланиб турадиган гўшаларига олиб киролмайман. Бу менинг вазифам эмас. Мен Сизни одатда туристлардан, ҳар турли меҳмонлардан «ихота» қилинган, бу ҳақда матбуотда лом-мим дейилмайдиган жойларга, «оғриқ нуқта»ларга етаклаб, асори атиқаларнинг қадрсиз, ташландиқ бинога айлантирилганини кўрсатаман.

1874 йилда Хива хонлиги билан чор Россияси ўртасида Ота тўра мадрасасида битим имзоланган (бу битим тарихда «Гандимиён шартномаси» деб юритилади). Бу жой узоқ йиллар шу ердаги колхознинг минерал ўғит сақланадиган омбори вазифасини бажарди. Эътиборсизликдан авария ҳолатига келиб қолган иморатни одамлар кеч бўлса-да пайқашди — уни ўтган йили «ўлим чангали»дан олиб қолишди. Бу мадрасада ҳозир таъмирлаш ишлари олиб бориляпти. Россия билан Хива алоқасига оид музей очиб мўлжалланмоқда.

Иброҳимхўжа мадрасаси эса Дзержинский номидаги колхоз ихтиёрида бўлиб, колхоз раҳбарлари ундан иложи борича тўлиқ фойдаланишга интилишган; эскичасига айтадиган бўлсак, этини еб, суягини қолдиришган. Кўни кеча у музей-қўриқхона ихтиёрига берилди.

Исломуҳжанинг ҳам шарқча, ҳам оврупоча услубда қурилган иморатлари қишлоқ хўжалиги техникуми талабаларининг севимли «қароргоҳи».

Хиванинг 14 та дарвозасидан Ичан қалъадаги тўрт дарвоза баҳоли қудрат тикланган.

Дишан қалъанинг Хазорасп (Қўй дарвоза ҳам дейилган) ҳамда Қўша дарвозаси сақланган. Гадоилар, Гандимиён, Пишканик, Ангариқ, Шихлар, Тозабоғ, Шоҳимардон, Жалол — булар ер юзидан абадий йўқ бўлиб кетган ҳайбатли дарвозаларнинг сарғайган қоғозларда қолган номлари...

Шаҳар ва район матлубот жамияти, умумий овқатланиш қорхонаси тарихий обидалардан 27 тасини ижарага олишган. Агар Оллоқулихон мадрасасида жойлашган «Карвонсарой» универмагини айтмасак, бу ташкилотлар обидаларнинг сақланиши ҳақида бош қотиришмаяпти. Маълум бўлдики, қорхоналар учун план тўлдириш ҳар қандай маданият, тарихий ёдгорликдан юқори турар экан.

ОПД идораси, устакхона жойлашган «Тўрт Шаббоз» комплекси авария ҳолатида. Музей-қўриқхона бу ҳақда бир неча марта тегишли ташкилотларга мурожаат этган. Лекин...

Ижарачи (пулхўр идора) билан ижарагўй (музей-қўриқхона, яъни «қўли калта»), қашшоқ ташкилот) ўртасида тузилган «Ижара сақлаш» шартномасида шундай махсус бандлар бор:

«III БЎЛИМ. Ижарачининг мажбуриятлари:

...сақлаш, реставрация қилиш мажбуриятларини бўйнига олади.

V БЎЛИМ.

12-пункт:

Агар ижарачи юқоридаги шартларни (сақланиши, санитария аҳволи) бузса, 2 минг сўм жарима тўлайди.

13-пункт:

...агар юқоридаги каби ҳол такрорланса, СССР Министрлар Советининг 1948 йил 14 октябрдаги кўрсатмасига асосан ижарачи жойни бўшатиб қўйиши керак!»

Хўш, бу пунктлар нимага эслатилмоқда, деган савол туғилиши табиий. Музей-қўриқхона маъмурияти яқин йиллар ичида шартноманинг юқоридаги пунктларига мурожаат қилганми? «Ижарачилик»нинг азалий қонунларини бузган ташкилотларга бирор марта «Қани, жойни бўшатиб қўйинглар, етар, бас!» деб айтилганми?

«Эҳ-ҳе, оғайни, сиз қаерда улғайгансиз ўзи! Бир жойда яшаб туриб, кунда бўлмаса, кунора ишингиз тушиб турадиган кишиларга қаттиқ гап қилиб бўладими! Юз иссиқлиги дейлими, мусулмончилики, одамийлики, ишқилиб, андишага баримиз-да. Устига устак, ижарачиларнинг деярли кўпчилиги озиқ-овқат, кийим-кечак, майда-чуйда билан савдо қиладиган тижорат аҳли бўлишса! Нима қил, дейсиз! Очлик эълон қилишга тоқатим йўқ, кийимсиз юриш расм бўлмаган. Дўконсиз бирор ишимиз битмайди. Иш методимиз бундай: «Мен сенга, сен менга озор берма, қолганини ер ютиб кетмайдими!»

(Музей-қўриқхонанинг масъул кишиларидан бири қулоғимизга шивирлаб айтган гап.)

...Қайсидир бир Каттанинг кўрсатмаси билан Утмишу бугунги кунни уйғунлаштириш ғояси туғилди, яъни Муҳаммад Аминхон мадрасасида меҳмонхона очиб планлаштирилди. Меҳмонхонага бундан яхши жойни топиб бўладими? Икки қаватли, 125 хонага эга бўлган, архитектура жиҳатдан яхши сақланган бино — қайси бир замонавий иморатдан қолишади?! Ишқилиб, ўша ғоя тезда амалга ошди. Зудлик билан керакли ремонт ишлари бажарилди. Меҳмонхона дастлабки меҳмонларни қабул қилди.

— Экзотика! Кичкина жаннат! Шарқ эртаги! О, кей!..

Дунёнинг нариги чеккасида келган туристлар уни шундай деб улуғлашади, боболаримиз санъатига таҳсин ўқишади.

...Меҳмонхонада яшаётган одам душда чўмилишни истаydi. Агар у ажнабий бўлса, овқатни ҳам ўрнида ҳам ётган кўйи егани маъқул. Буларнинг ҳаммаси афсуски, сув билан боғлиқ. Ана шу томонлари ҳам хомчўт қилинган, албатта. Қайта жиҳозланган мадрасага водопровод, ташлама қувурлари ўтказиш зарур эди. 125 та хўжранинг ҳар бирига алоҳида ҳожатхона, душ, қўл ювадиган жой қилинди. Туристлар хурсанд, меҳмонхона маъмурияти икки қарра хурсанд. Бу ҳам камлик қилгандай, область туризм идораси шу мадраса билан ёндош Матниёз Девонбеги мадрасасида «Хива» ресторани очди. Абдураасулбой мадрасаси эса омборхонага айлантирилди. Шу тариқа Қалтаминор теварагида ўзига хос бир комплекс — «иктисодий фойда берадиган» ташкилот барпо этилди.

Пул оқиб келяпти — хурсандчилик!

Туристлар олқиш ўқишмоқда — яна хурсандчилик!

Бу тўғрида ҳамма ерда ёзишмоқда, айтишмоқда, ҳатто устакмон кишилар кино яратишга улгуришди!

Бир кун келиб, хурсандчиликлар устига совуқ сув тўкилгандек бўлди. Аслида эса сув иморатларнинг остига кета бошлаган эди. Қўл учиде бажарилган ишлар чок-чокидан сўкилди, инженерлик коммуникациялари издан чиқди, қувурлар ёрилиб, сув тупроққа сингаверди. Маъмурият гўё эҳтиёт чоралари кўргандек бўлди, лекин ишлар яна қўл учиде бажарилди, юқорига рапорт берилди. Лекин сув дегани жимгани оқиб ётавермайди, бир кунни ўзининг қудратини кўрсатади. Сал фурсатда бинонинг бир қисми авария ҳолатига келди. «Хива» ресторани жойлашган Матниёз Девонбеги мадрасаси ҳам «қўшнис» билан «мусобақалаша» бошлади. Шундагина виждонли кишилар турли ташкилотларга ёзишмалар юборишди. «Тарихий обидага болта кўтарган идора», деб ёзди УзТАГ мухбири Ю. Иброҳимов. Афсуски, ҳеч ким бу ҳайқириққа қулоқ солгани йўқ. Вақт бой бериляпти...

Бу ўртада ижарачи ҳам қўл қовуштириб ўтирмади, шартнома пунктларини бажаришга киришди. Хўжралар навбат билан такрор-такрор ремонт қилинди, айрим таъмирлаш ишлари ҳам бажарилди. Қувурларнинг уст қисми алмаштирилди, душ, ҳожатхона жойлашган хоналардаги кафел плиталар чет элникига алмаштирилди... Қисқаси, сўнгги ўн йил ичида бетўхтов давом этиб турган ремонт-таъмирлаш ишларига 3 миллион сўм сарфланди. «Эскини тузатгунча эсинг кетар», деган нақл бу ерда ўз умрини янада узайтирди.

Ваҳоланки, мадрасанинг майда-чуйда ремонтга сарф қилинган 3 миллион маблағ эвазига 300 ўринли замонавий типдаги меҳмонхона қуриш мумкин эди!

Жорий ремонтлар бионинг умрини узайтираётгани йўқ. Аксинча, Урта Осиёдаги энг йирик мадрасалардан бири деб эътироф этилган ноёб обида тобора ўзлигини йўқотиб бормоқда.

Кунига 300-400 хўрандага хизмат кўрсатадиган «Хива» ресторанининг ошхона жойлашган қисми чўкиб бормоқда. Ҳозир йиқилиш арафасида.

Бу ҳалокатни кўпчилик кўриб турибди, лекин улар «пиёдалар», «Отликлар» ҳануз сукут сақлашни маъқул кўришмоқда. Музей-қўриқхона маъмурияти юқорида эслатиб ўтган шартноманинг керакли пунктларини кучга киритишга журъат этлмаяпти...

Ичан қалъадаги тарихий обидаларнинг том қисмини таъмирлаш ишлари сифатсиз бажарилган — ёмғир сувларини оқизиб юборадиган тарновлар нотўғри ўрнатилгани туфайли кўпгина биноларнинг ташқи қисмига шикаст етмоқда: тарновларни эскичасига ўрнатиш ҳеч кимнинг хаёлига келмаяпти.

Кўҳна Аркнинг ёзги мачитида шифтдан оққан ёмғир сувлари бетакорор нақшларни ювиб юборган. Шу ерда жойлашган музейнинг «Қадимги Хоразм тарихи» бўлими залларида деворни ёмғир сувлари нуратиб юбормоқда.

Паҳлавон Маҳмуд мақбарасидаги «1353 йил 6 апрелда ясалган» деган сўзлар ёзилган қадимий эшик ҳамда Оллақулихон қабри қаровсиз ётибди.

Йирик обида — Муҳаммад Раҳимхон мадрасаси авария ҳолатида. Унинг ҳовлисига волейбол майдони қуриб, маданий ҳордиқ чиқараётган ўртоқлар бунга «кўришмайди».

«Гап қувурларда ҳам, сувда ҳам эмас, — дейди меҳмонхонанинг масъул кишиларидан бири бионинг чўқаётгани тўғрисидаги «ёлғон гапимизни эшитгач. — Ана, умрида сув яқинлаштирилмаган обидаларни кўринг, зах уларнинг ҳам «белига чикай» деб турибди-ку!»

Ҳар ким ўзини ҳақ деб билади.

Хива қум устига қурилган.

Огоҳ бўлинг, дўстлар, Хива қум устига қурилган!

Фонднинг хўжайини ким?

Арабхона мадрасаси. Кичкина эшикдан ичкарига — мадраса ҳовлисига кирасиз. Йўлакда бир-бирига мингаштириб ташланган нақшндор эшиклар ётибди. Атроф тартибсиз... Бир хил манзара: эшик, қулф, эшик, қулф; эшик, эшик, эшик, эшик... қулф, қулф, қулф... Чап томондаги эшиклардан бирини очиб, пастаккина ҳужрага бош суқасиз. Урта яшар киши (у столга мук тушиб, нималардир ёзаётган бўлади) сизни қарши олади. У боғлам-боғлам папкалару жавонлар, сейфу стол ва яна алламбалоларни зўрға айланиб ўтиб, тавозе билан қўлингизни сиқади. Утиришга жой кўрсатади. Ҳол-аҳвол сўрашилади. Уйдагилар, ота-онангиз, бола-чақалар. Ниҳоят, ўзбекча муло-

замат тугаб, мулоқотнинг расмий бўлимига кўчасиз. Узингизни таништиришдан кўзланган асосий мақсад айтилади, у ёқда — «каттакон» ҳузурида бўлганингизни ҳам эслатиб ўтасиз. Сухбатдошингиз ўзини танитади: «Ичан қалъа музей-қўриқхонаси фондининг бошлиғи Комил Назаров».

Ручка, ёзув дафтари столга қўйилади. Хизмат тақозосига кўра, савол-жавоб бошланади:

— Фондда қанча экспонат бор?

— 26500 дона.

— Ҳаммаси шу ерда сақланадими?

— Йўқ, нега? Бир қисми музейларда. Айтайми, майли ёзиб олинг: «Қолиграфия»да — 56 та, Зарбхонада — 131 та, Жума мачитида — 378 та, Паҳлавон Маҳмудда — 10 та, Хунармандчилик музейида (Тош ҳовлида жойлашган) — 463 та, Табиат музейида — 462 та, амалий санъат музейида — 394 та, Зиндонда — 10 та, Комил Хоразмий музейида — 48 та, Кўҳна Хоразм экспозициясида — 336 та, Аваз Утар уй-музейида — 113 та, Наримонов номидаги колхоз музейида — 56 та...

— Кечирасиз, ўша колхоз Хивадан эллик чақирим узоқдаги Богот районида жойлашган. Нима, Хива хонлиги даврида ҳам Наримонов номидаги колхоз бўлганмикан?

— ?!

— Давом этаверинг, мен шунчаки айтдим-да.

— Хўш, қаерга келгандик? Авазни айтдим, Комил... ҳа, Ал-Хоразмий музейида... ҳозир, ҳозир... Совет даври — 148... Инкилобдан олдинги давр — 143... жами 291 та. Гарчи бу музей очилмаган бўлса-да, ўша ерда турибди. Қолганлари фондда. Мана, ҳар бир экспонатга картотека очиб, расмини ишлабди, елимлаб, ёпиштириб қўйганмиз. Ҳаммаси шу ерда яхлит!

— Экспонатларнинг умумий қиймати қанча?

— Қиймати? Инструкцияда бу нарса кўрсатилмаган. Масалан, VII асрда зарб этилган танганинг ягона нусхаси бор. Мутахассислар унинг баҳосини 200000 сўм деб айтишган. Янги пулга!

— Унда, айтайлик, бирорта экспонат йўқолса, қандай қилиб ундириб олиш мумкин?

— Бизда тартиб шу: музей бошлиқлари экспонат учун тўла жавобгар бўлади. Агар экспонатлардан биронтаси йўқолиб қолса, моддий манбаларга жавобгар шахс сифатида жазага тортилади, ўша нарса ундириб олинади.

— Қандай қилиб?

— Шу нарсанинг қийматига тенг бўлган бошқа нарса беради-да.

— Қизиқ. Айтайлик, музей ходимларидан бири — аёл киши Хоразм хонининг суюқлиси кийган нафис либосни ёки чиройли тақинчонини ўзиники қилгиси келиб қолади ва шу мақсадда...

— Тушундим. Биринчидан, бизда бундай воқеа бўлган эмас. Йўқолган тақдирда жавобгар одам қаердан бўлса-да шундай нарса келтириши шарт.

Справка учун: музей-қўриқхона маъмуриятининг «Заповедник» деворий газетасида «Халқ контроли саҳифаси» берилган. Унда шундай ёзувга кўзимиз тушди: «Кўҳна арк биносида музейнинг учта бўлими бор... Бу бўлим ходимларининг ўз жойларида бўлмаслиги натижасида экспонат йўқолиш, деворларга чизилган ҳоллари учрайди...»

— Демокчисизки, у ўша хонбиканинг либоси ўрнига кекса момосидан қолган кийим-кечакни келтириб беради...

Справка учун: қўриқхона директорининг изоҳига кўра, хоннинг ва саноксиз хотинларининг кийим-кечақлари, безаклари, шахсий буюмлари йўқ ҳисоби. Ҳаммаси ўша «алғов-далгов» йилларда талон-тарож бўлиб кетган.

— Эсимга тушди, амалий санъат музейида бир дона аёллар безаги йўқолган эди. Жавобгар хизматчи йўқолган буюм қиймати тенг бўлган безак топширди, сўнг ишдан бўшатилди. Бизда тартиб жуда қаттиқ.

— Фондда сақланаётган экспонатларнинг ҳаммаси асл нусхами?

— Йўқ, ҳаммаси эмас — 80 фоизи. Қолганлари иккинчи нусхалари. Биласизми, ҳозирда шундай кўрсатма бор: музейга фақт иккинчи нусхаларини қўйиш керак, асли эса фондда авайлаб-асраб сақланиши шарт! Фондда...

— Агар мумкин бўлса, фонддаги экспонатларнинг сақланишини кўрайлик.

...Мадрасанинг ҳужралари омборхоналарга айлантирилган. 22 та ҳужрадаги турли-туман экспонатлар тури, даврига қараб сараланган ҳолда сақланмоқда. Биринчи эшикни очиб кира-

сиз: суратлар, фотосуратлар, негативлар... Каттакон матога ишланган суратлардан бирини кўздан кечирасиз. Фонд бошлиғи суратдаги қиёфани аниқлаш учун чангини артишга мажбур бўлади. Суратда Хоразмнинг сўнги хони бўлмиш Асфандиёрхоннинг эрка ўғли виқор билан қараб турибди. Бу чиройли, келишган шахзода ўн уч яшарлигида тахт талабгорлари томонидан заҳарлаб ўлдирилган.

Навбатдаги хужрага кирасиз. Бу ерда чинни ва биллур идишлар жавонларга терилган. Хитой чиннилари нигоҳни тортади. Чанги яқин кунларда артилган эмас. Хона шифтига, деворларига кўз югуртирасиз; қандайдир ўлик ранг: сап-сарик, чангданми-заҳданми ажратиш қийин.

Яна бир хужрадан куя дорининг димоқни ачитадиған ҳиди бурқуради. Кийим-кечаклар тартибсиз равишда осилиб, сочилиб ётибди. Узоқ қолгингиз келмайди, соғлиқни ўйлайсиз.

Шу тарақа хужраларга бирма-бир бош суқасиз. Икки одам кирса ноқулай аҳволга тушиб қоладиган даражада тор, совуқ, зах. Оёгингиз совкотади, лабингиз қовушмайди. Тезроқ ўша иссиқ кабинетга — хўжайиннинг хужрасига қайтингиз келиб қолади.

Оз-моз исиниб, ўзингизга келиб олгач, суҳбат узилган жойдан яна уланиб кетади.

— Сақланиш ёмон-ку! Айрим хужраларга яқин орада одам қадами текканмас. Экспонатлар тартибсиз, чанг босиб ётибди.

— Тўғри, тан оламиз. Лекин айбнинг ҳаммасини менинг елкамга юклайверман-да. Фондда ишлайдиган ходимаизнинг, бир ойдан ошди, боласи касал бўлиб, «больничний»да ўтирибди. Не чора, тирик жон...

— Фондда неча киши ишлайсизлар ўзи?

— Мен — бошлиқ. Тўрт нафар реставратор, битта хизматчи ходима. Олти киши камлик қилади. «Советский музей» журналида бир мақола ўқиб қолдим. Олти минг экспонати бор бўлган тасвирий санъат музейида 6 нафар ходим ишларкан. Самарқанд музейлари фондида эса 12 ходим ишлайди. Яна иккита ходим штати белгилаш ҳақида юқори ташкилотларга, ҳатто министрликка ёзишма юборганман. Жавоб йўқ.

— Борига барака деган гап бор...

— Хўш, хўш... Тўрт нафар реставратор бор дедим. Лекин устахона йўқ. Фонд штатида сураткаш бўлиши кўрсатилган, ammo фотоматериаллар олишга рухсат берилмайди. Ахир ҳар бир экспонатнинг расмини ишлаш керак. Фондда Хоразм Халқ Республикасининг 10 та байроғи бор. Қўл теккизиб бўлмайдиған ҳолга келган, титилиб кетади. Шу байроқларнинг нусхаларини ишлаш иложимиз йўқ. Бир ходим йигирма мингдан зиёд экспонатни қанча кунда айланиб, артиб чиқади?! Яна шундай нарсалар борки, биттасини соатлаб артишга тўғри келади. Айтаверсак, гап кўп, бу ёқда яна қадимий одатимиз бор, ҳашар деган: яғана, ўтоқ, пахта...

— Бу ҳамма жойда тарқалган «касал», ҳали унга бирор чора топишдан ожизмиз. Фонд масаласига қайтайлик. Шунча нодир экспонатлар беҳуда ётибди, уларни музейларга чиқариш, халққа кўрсатиш керак-ку. Одамлар кўрмайдиган нарса — агар миллион йиллик тарих бўлса — ўлик, бир чақага қиммат-ку!

— Яшанг! Музейлар ташкил этиш керак. Тўрт йил бўлди, бирорта музей очилгани йўқ. Қайтанга, Тош ҳовлидаги ишлаб турган музейни таъмирлаш баҳонасида беркитиб қўйишди. Экспонатлар етарли, уларни тўлиқ ўрганиш, турли тармоқ музейлари очиш керак. Масалан, адабиёт музейи. Тарихда икки юздан ошиқ Хоразмий тахаллусли шоир, санъаткор, мусаввир, тарихчи ўтган. Ёки Хоразм мусиқа тарихи музейи... Қўриқхонада 33 нафар илмий ходим ишлайди. Юқоридаги айтганларим ўшаларнинг вазифаси. Улар эса ҳамма вақт ўз вазифаларини бажаравермайдилар. Керак-керасиз ишлар билан юришади. Юқоридан келган турли тоифадаги меҳмонларга йўл кўрсатувчилик қилишади. Бундай меҳмонлар ҳар кун, ҳар соат бор.

Шундагина виждоним қийналди. Чунки музей-қўриқхона директори мени Ичан қалъа билан батафсил таништириш учун битта йигитни қўшиб берган эди. Кейин билсам, у ҳам илмий ходим экан. Кун бўйи у мен билан қалъа айланди, экскурсоводлик қилди.

— Октябрь байрамининг 70 йиллиги тантаналарида шаҳар майдонидан Сиз Миркомил Миршаропов қиёфасида қатнашибсиз...

— Тонмайман, ўшанда елкамдаги кийимларнинг ҳаммаси

фондни ки эди. Нима қилай, шундай кўрсатма беришди. Хайрият, ўша кун ёмғир ёғмади, акс ҳолда кийимлар вайрон бўларди...

— Суҳбат ўз-ўзидан артистлар масаласига келяпти. Хивада кўплаб бадий фильмлар суратга олинади. Киночилар Сизларга тез-тез мурожаат қилишадими?

— Бу одатий ҳол! «Туркменфильм», «Тожикифильм», «Ўзбекфильм» ва бошқа «фильм»лар доимий мижозимиз. Кийим-кечак дейсизми, қилич-қалқонми, милтиқ... ҳаммасини биздан олишади. Ҳар бир экспонат учун белгиланган тариф бўйича пул оламиз. Вақти ва фойдаланиш мақсадига қараб. Ҳозир ўз-ўзини таъминлаш, хўжалик ҳисоби деган гаплар чиқиб турибди...

— Бу инструкцияда кўрсатилганми?

— Йўқ! Лекин... Юқоридан буйруқ беришади. Министрликдан Ашрафий имзоси билан хат келтиришади. Бермай кўр-чи! Мен-ку бирорта экспонатни ҳам бермайман деб онт ичганман...

— Фонднинг хўжайини ким ўзи?

— ...

— Фонд учун янги бино қуриш ҳақида сўз бўлганми?

— Бино қурилган, бор. Ал Хоразмий музейининг орқа томонидаги бино фонд учун-ку. У ерда эса «аёллар консультацияси» жойлашган. Уша бинога кўчиш тўғрисида сўз юритсам, мутахассислардан бириси: «Экспонатлар кўп йиллардан буён шу ердаги шароитга мослашиб, кўникиб кетди. Еруғ, ҳарорати бўлагча янги бинога кўчирилса, бузилиши мумкин», деди.

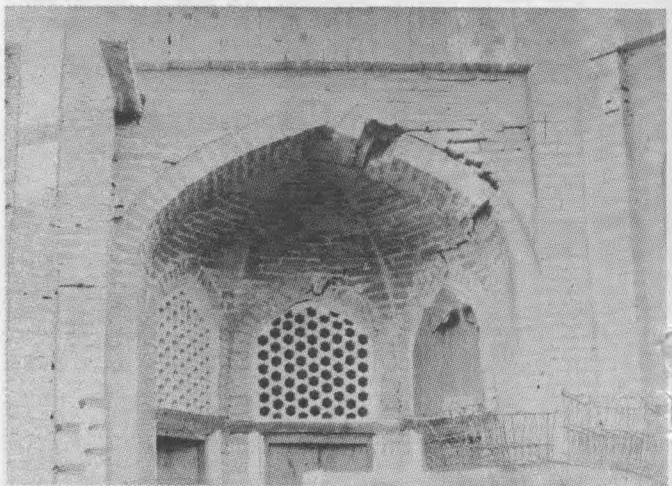
Суҳбат узоқ чўзилмади. Фонднинг бечора «хўжайини»нинг кўнглида кўпдан йигилиб қолган «дард»лари, ҳасратлари бор экан. Айни пайтда у айрим сўровларга беозоргина елка қисди. Билса-да, ўзини билмаганга солди. Утмишининг — ўша турғунлик, кўзбўямачилик, адолатсизлик даврининг онгимизда қолдирган маънавий таъсири кўпчиликини узоқ вақт ўз домида ушлаб туриши аниқ. Қобигини ёриб чиқолмайдиган баъзи кишилар теварақда бўлаётган воқеа-ҳодисаларга бефарқ бўлишади. Яхшиси — кузатиб турай, охири нима бўларкин, деб кутишади. Бор ҳақиқатни айта олмайди.

Комил Назаровичга самимий суҳбати учун ташаккур билдириб, гарчи туғилиш гувоҳномамида ҳам, паспортимизда ҳам «жинси» деган белги олдига ҳар икки тилда «эркак» дейилган ёзув битилган бўлса-да, «аёллар консультацияси»га...

Очилик-сочилмаган музей

... томон йўл олдик.

Ичан қалъанинги ҳамон яхши сақланган Баҳча дарвозасидан чиқиб, шимоғ томонга уч юз қадамлар юрсангиз, машҳур Қўша дарвозага етасиз. Қўша дарвозаси қурилиш жиҳатидан Урта Осиёда яғона: барча қалъалардаги катта-кичик дарвозалардан фарқли равишда у қўш қанотли — икки томонлама йўл ҳаракатига мослашган.

Қўша дарвозасининг кунчиқар тарафида ал Хоразмий номидаги музей биноси қад ростлаган. Музей биноси... Яхшиси, аввало, ўша «аёллар консультацияси» ҳақида қисқача тўхталиб ўтайлик.

1987 йилда Хива шаҳри ва райони расман қўшилиш муносабати билан бир талай муассаса, ташкилотлар ҳам бириктирилади. Натижада муқим бир ўринга эга бўлмаган «аёллар консультацияси» бошпанасиз қолади, унга шаҳарнинг бирор бурчидан ўнғай бино топилмайди. Шу тарихқа февраль ойи бошларида музейнинг фонди сақланадиган қўшимча биносига аёллар «бостириб кириб, ишғол қилишади».

Аёллар консультацияси бўлими бошлиғи Оқилжон Рўзиматова: «Олдинги истиқомат жойимизда аҳвол ўта ёмон эди. Бу ер гарчи бир оз қоронғи, совуқроқ бўлса-да [экспонатлар бузилмасдан сақланиши учун мөслаштирилган], ҳар қалай яхши. Чироқ ёқиб ишлайверамиз. Шаҳар ва районда 42 минг нафардан зиёд хотин-қиз бор. Биргина Хива шаҳрининг ўзидан 11 минг нафар аёл рўйхатимизда туради. Йилга тўрт мингдан ошиқ бола туғилмоқда. Аёлларга тиббий маслаҳатлар жуда, жуда зарур. Кунига 200 нафардан ошиқ аёл қабулга келади. Туғруқхона ёнида бизга атаб бино қуришни мўлжаллаганлар. Битказишса, кўчиб ўтамиз. Музейчиларга ёқмаётганимизни биламиз...»

Музей-қўриқхона директори Отаназар Абдуллаев: «Экспонатлар турган мадраса жуда яхши. Ҳар томонлама шароит бор. Тўғри, фонд учун мўлжалланган бинода «аёллар консультацияси» ишлаб турибди. Бу вақтинчалик гап, бир ойларида бўшатиб беришар. Буни ёзиб юрманг...»

Хива район партия комитетининг иккинчи секретари Нодир Ҳасанович Отажонов: «Хотин-қизларга биринчи навбатда шароит яратиб беришимиз шарт! Бу партия сиёсати. Вақти келиб, махсус бинога эга бўлишгач, кўчиб кетишади. «Фонд биноси шундоқ ҳам ташландиқ ҳолда ётган эди. Қуруқ турмасин дедик. Қайтанга, аёллар кўчиб боришгач, ўзига келди. Озодалик, сақланиши...»

Учала масъул ўртоқнинг фикри деярли бир жойдан чиқмоқда. Улар ўзларини ҳақ деб билишади. Улик экспонатлар қайда-ю, дўмбоқ-дўмбоқ болажонлар қайда?

Ҳамма нарсани ўз номи билан аташ замони етди. Бугун дунёга келаётган фарзандларимиз келажакда ўз тарихини яхлит ҳолда кўриши учун, фарзандларимиз биз каби гўмроқ бўлмаслиги учун ҳамма нарсани ўз ўрнига қўйиш шарт. «Аёллар консультацияси» ўз уйда, фонд ўз уйда бўлгани яхши.

Биз ҳам ўз фикримиз ҳақлигига ишонамиз.

Энди музей машмашасига келсак.

...70—80-йилларда катта-катта юбилейлар ўтказиш, дабдабали шодиёналар уюштириш одат тусига кирган эди. Шу орқали ҳақиқатда бўлаётган воқеалардан халқни чалғитишу катта-катта кўламдаги ўпирилишларни хаспўшлаш учун ҳам ўша дабдабозликлар керак бўлган. Тарихнинг қалтис ҳазилини қарангки, Абу Али ибн Сино ва Абу Райҳон Беруний каби

Жумабой Қозоқов суратлари

мутафаккирларнинг минг йиллик тўйлари турғунлик йилларига тўғри келди. Қомусий олим Муҳаммад ибн Мусо ал Хоразмий таваллудининг 1200 йиллик санасини нишонлаш ўша даврда бошлаб юборилди. Республика ҳукумати тантаналарни рисоладагидек ўтказиш учун катта маблағ ажратди, ЮНЕСКО ҳам қўл қовуштириб турмади, албатта. Натижада «айбдор»нинг ватани бўлиши кўхна Хивада байрамга соғва тарихида махсус бино — ал Хоразмий музейи қурилиши бошланди. Бино ташқи кўриниши, архитектура чизмалари жиҳатдан бекаму кўст бўлса-да (лойиҳа ҳатто чет элларда бўлиб ўтган конкурсларда мукофотлар олган), қурилиш ишлари шошилинч муддатларда ўтказилди. «Ура, ура» замонининг ўзига хос томонлари: дабдабозлик остида — сифатни, план остида — масъулиятни, мансабпарастлик остида — социал адолатни кўмиб юбориш принциплари устун келди. «Давай-давай» тинимсиз давом этди. 1983 йилнинг 11 сентябри (аллома туғилган деб қайд этилган сана) тобора яқинлашиб келарди. Бино эса чала-ярим, ҳали иккинчи қаватга ҳам ўтилмаган; фонд учун мўлжалланган қўшимча корпусга пойдевор ҳам қўйилгани йўқ. Вақт тигиз. Юқоридан ҳар кун ишнинг боришини, терилган гишт сонини сўрашади. Қурилиш суръатида шахсан «биринчи» жавобгар эди. Иш фавуқлода жадаллик билан олиб борилди. Бир томондан, мутухассис-қурувчилар етишмасди. Дўппи тор келгач, ҳар доим ўнғай келган усулдан фойдаланишади; «кризис ҳолати»дан ҳар доим қўтқариб келган йўл — халқимизнинг минг йиллик ўлмас удуми бор: ҳашар. Билим юртларининг талабалари, корхона-ташкilotларнинг ишчи-хизматчилари, мактабларнинг ўқувчилари, боғча-ясилларнинг тарбиячилари, хуллас, гишт кўтаришга қодир бўлган жамики одам қурилишга сафарбар этилади. Уша кунлари ким уста, ким ёрдамчи, устоз киму шогирд ким — ажратиб бўлмасди.

Ниҳоят, бинонинг фақат бир қисми — музейга мўлжалланган томони битказилади. Қолган қисми эса... Сир эмаски, катта қирқбарлардан бириси тантанали равишда алвон лентани қирқиб, янги иморатни очиб кетгандан кейин чала қолган «пардозлаш» ишлари йиллаб давом этиши одат тусига кирган эди.

Безакчи расомлар келишиб, қисқа фурсатда ўн саккиз минг сўмлик иш бажаришади, музейнинг икки бўлимини бир амаллашади. Қолган икки қисми эса... Шу тарихқа «катта меҳмонлар» кўрадиган «музей» тайёр бўлади. Нуруллабойда жойлашган музей зудлик билан бу ерга кўчирилади...

Алвон лента қирқилади: қарсақбозлик! Эртасига бутун республика, иттифоқ ва дунёнинг вақтли матбуоти бу ҳақда хабар босади. Шошқалоқ бир мухбир ўша кун ҳақида: «Алломонинг иккинчи марта туғилиши», деб ёзади.

Дабдабозлик, мақтанчоқлик даври ҳафта ичида ўтди-кетди. Музейда ишлаётган қурувчилар ўша юбилей кунлари бошқа иншоотларга юборилдилар.

Юбилей шарафига очилган ёрти музей бир ойча ишлади, холос. Қўққис «ҳаммамиз учун ҳурматли» Рашидов Хивага ташриф буюради. Музейни кўздан кечиради. Бинонинг ташқи кўриниши ҳам, ичкариси ҳам содда кўринишда эди. Рашидовга худди мана шу соддалик ёқмайди. У музейни қайтадан ремонт қилиш, деярли барча қисмига ганч ва мармардан ишлов беришни талаб қилади. Музей экспонатлари қайтадан эски жойига — Нуруллабойга олиб борилади. Афсуски, у ерда ҳам аллақачон таъмирлаш ишлари бошланган эди. Натижада экспонатлар ҳужраларга қамаб қўйилади. Шу таразда яна бир музей барҳам топади. Музей ходимлари ишсиз қолишади. Улар бинонинг баҳайбат деразаларидан (шошилинчда деразаларнинг пастки қисми бетонлаштирилиб юборилганидан, очилмайди) чала қурилишни томоша қилиш билан кун ўтказиш бошлайдилар.

Аста-секин юбилей ҳам, музей ҳам ҳаммининг ёдидан кўтарилади. Олдинда яна «улуғвор» ишлар кутиб турарди.

80-йилларга келиб Хивада қадимий гилам тўқиш санъати қайта тикланади. Фабрика ишлаб чиқарган гиламларнинг харидорлари орта боради. 1986 йилда шаҳарда фабрикада тўқилган гиламларнинг Бутуниттифоқ кўргазмасини ўтказиш мўлжалланади. Таассуфки, гиламларни бор бўйи билан ал Хоразмий музейида номойиш этиш мумкин экан, холос. Шу баҳонада чала ётган қурилиш яна «жонланади», қисқа фурсатда ёрдамчи корпус ҳам битказилади, бинонинг кўрмисиз қисми пардозланади.

Гиламлар кўргазмаси ҳам катта дабдаба билан ўтади. Ва музей яна «кераксиз даҳмаза»га айланади...

— Музей берк турибди деган гап-сўзлардан қочиш учунгина унинг икки бўлими хўжакўрсинга фаолият кўрсатмоқда. 1986 йилдан бошлаб «туристик маршрут»га қўшилди. Кунлик кирим 1—2 сўм атрофида, — дейди музей бўлимининг бошлиғи Комил Худойберганов. — Бино шу қадар сифатсиз қурилганки, беҳудага ҳавога совурилган халқ бойлигига, кетган маблағга ачинасан киши. Томдан чакка ўтиб ётибди. Экспонатлар сақланаётган залларда ҳам аҳвол шу. Бунинг устига, шифтни қандай лой билан сувоқ қилишган экан, билмадим, ходимларимизнинг бутун иш куни шифтдан тўкилган сувоқларни супириб-сидириш билан ўтмоқда. Сувоқ ҳам тўкилиб, адо бўлай демайди. Томдаги тарновлар калта ўрнатилганидан ёмғир деворга уриляб, айрим жойлардаги гишталарни емириб юборган. Бино деярли авария ҳолатига келиб қолди, гиштиям сифатсиз шекилли.

Музей бўлими бошлиғи қизиқ бир гапни ўртага ташлади. «Умуман, бу бино Хивага керакмиди? Ахир қанчадан-қанча мадрасалар бекор ётибди-ку!»

Бу гапда жон бор, Қанчадан-қанча катта-кичик мадрасалар берк тургани ҳолда катта пул эвазига янги музей қуриш кимга ҳам зарур бўлиб қолди? Агар ал Хоразмий тарих музейи Ичан қалъадаги бекор ётган мадрасалардан бирига (Исломухўжа мадрасасидаги музейни кўринг) жойлаштирилганда, ҳақиқий тарих шу ерда уйғунлашар, туристлар чинакамига тарихга «тушиш қолгандай» бўлишмасмиди?!

Хиванинг тимсоли — сариқ гишталар. Жамики обидалар ана шу туфайли яхлит, бутун бир ансамбли ташкил этади. Ал Хоразмий музейи биносига (унга ёндош қурилган маъмурий бинолару универмаг, меҳмонхонага) ишлатилган оқиш рангдаги гишталар яхлитлики бузади, сўзанага тушган «ямоқ»қа ўхшайди. Хивада сариқ гишталар йўқмиди?!

Хивага туристлар одатда область маркази — Урганч шаҳри орқали боришади. Шаҳарга кириб, озгина юрилгач, дастлабки обидага дуч келасиз: йўлнинг икки тарафида бундан саксон йил олдин қурилган почта ва касалхона биноларининг зангори безаклари нигоҳингизни тортади. Кейин Қўша дарвоза. Шу дарвозадан Ичан қалъанинг Баҳча дарвозасига тўппа-тўғри йўл солиш мумкин эди. Афсуски, қайсидир бир калтабиннинг гапи билан Баҳча дарвозаси билан Қўша дарвозасини туташтириб турадиган йўл устига музей қурилган. Музей биноси (у Қўша дарвозанинг бир томонини бутунлай тўсиб қўйган) эллик қадамлар четроққа қурилса, олам гулистон эди, аммо калтабинлик ҳамма нарсадан устун келган. Эндиликда туристларни Ичан қалъага узоқ йўллар билан айлантириб олиб боришади.

Қолаверса, уч қаватли музей биноси олдида Қўша дарвоза ўз кўржини йўқотиб оддий бир «проходной»га айланиб қолган.

Юқорида баён этилган барча воқеа-ҳодисалар осмон остидаги музей-қўриқхонаси — Хивада содир бўлмоқда. Бошбошдоқликка чек қўйиш учун турли орган, ташкилотлар чиқарган қарорнинг саноғи йўқ. Қоғозбозлик ҳамон давом этмоқда.

Давоми келгуси сонда

Менинг фикрим...

Ҳисоб очиш мумкинми?

Хурматли редакция!

Яқинда биз «Ёшлик» журналининг бобомиз Алишер Навоийга бағишланган махсус сонини қўлимизга олдик. Тенгдошларимиз авваллари эътибор беришганми, йўқми — билмадик-ку, аммо «Ёшлик»нинг бу сони ниҳоятда бошқача чиқибди. Муқовасию зарварақларидаги суратлар билан журналда берилган материаллар ҳаммаси бир-бирига мос; шакл ва мазмун уйғун.

Айниқса, шоир Эркин Воҳидовнинг ҳамда республикамиздаги Афғонистон жумҳурияти Бош консули Ҳазрат Ҳамгарнинг редакция ходимлари билан қилган суҳбатлари бизда катта қизиқиш уйғотди. Бир ўринда Ҳазрат Ҳамгар бундай дебди: «Афғонистоннинг иқтисодий-молиявий ҳаёти оғир аҳволга тушиб қолган. Шунинг учун ҳам биз ўзимизга боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра, улғу Навоийнинг қабристонини, мақбарасини, унинг ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ бўлган тарихий иморатларни қайта тиклаш, таъмирлаш ишларига етарлича эътибор беролмайяпмиз. Агар Ўзбекистон ССРнинг партия-ҳукумати махсус комиссия тузсаю Афғонистонга бориб, бу соҳадаги ҳақиқий аҳвол билан атрофлича танишса, Алишер Навоийнинг муборак номига алоқадор бўлган барча тарихий обидаларни, ёдгорликларни таъмирлаш учун, қайта тиклаш учун амалий ёрдам йўллари ишлаб чиқса, нур устига нур бўлур эди».

Халқимиз улғуларни алоҳида лутф ва эҳтиром билан тилга олади, эъзозлайди. «Биз Алишер Навоийни яхши кўрамиз, яхши кўрганда ҳам бошқалардан қизғаниб яхши кўрамиз», дебдилар Эркин ака. Бу гап рост. Шундай экан, Навоий номи ва унинг ишларидан хабар бергучи ҳар бир қўлёзма, ҳар бир қадамжо бизга табаррук, азиз ва мўътабардир!

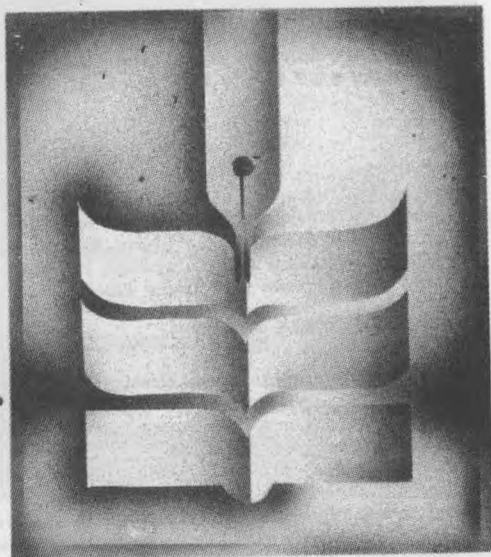
Биз — Тошкент шаҳар, Чилонзор район, В. И. Ленин номидаги 200-ўрта мактабнинг 6 «Б»-синф ўқувчилари устозларимиз Асқар ака Иброҳимов, Ақром ака Рихсиев, Мамлакат опа Азизова, Маҳмуда опа Аббосова, Насиба опа Гиёсова, Тойир ака Ҳайдаровлар билан маслаҳатлашиб, ушбу таклифни кўтариб чиқишга қарор қилдик. Уйлаймизки, бу ташаббусимиз халқларимиз ўртасидаги, жумладан, ўзбек-афғон халқлари ўртасидаги ИНСОНДҮСТЛИКнинг барқарор бўлишига, мустаҳкамланишига хизмат қилади.

Афғонистондаги Алишер Навоий мақбарасини обод қилиш ва таъмирлаш ишларини амалга ошириш учун махсус ҲИСОБ очилса! Бордию ушбу таклифимиз рўёбга чиқса, синфимиз бўйича йиғилган 4 сўму 10 тийин пулни ана шу ҳисобга биринчилар қаторида ўтказиш ниятимиз бор. Ахир, тома-тома кўл бўлур, деган гап бекорга айтилмаган-ку. Қолаверса, бошқа тенгдошларимиз, олий ўқув юртларида таҳсил кўраётган ака-опаларимиз, устозларимиз, олимларимиз бизни чин кўнгилдан қўллаб-қувватлаб, ёлғизлатиб қўймадилар, деб уйлаймиз.

Тошкент шаҳар, В. И. Ленин номидаги 200-ўрта мактаб она тили ва адабиёт фани ўқитувчилари ва 6—«Б» синф ўқувчилари. (Жами 42 имзо)

Дилшод Ражабов
**Мушоира ҳақида
 мулоҳазалар**
 («Ёшлик»нинг сиртки давраси¹⁾)

Биз ёшлар учун «Ёшлик» давраси» ўзаро очиқчасига гаплашиб олишга, бир-биримизнинг ижод устaxonамизга бемалол кириб, тажриба алмашишига, шу тариқа илк машқларимизни эмас, илк шеърларимизни таҳлил этиб, маълум хулосалар чиқариш ва йўналишларга башорат беришга имкон яратаётган майдондир.

Бугунги даврадошларимнинг аксариси республикамизнинг турли районларида яшаётган, шеърят алифбосидан бохабар, айримлари ҳам амалий, ҳам назарий анчагина сабоқ олган, демак, бадий ижодда маҳорат пиллапоясининг дастлабки зиналаридан кўтарилаётган ёш шоирлардир.

Мен уларнинг шеърларини гоҳ суюниб, гоҳ куюниб тингладим. Бу шеърларнинг айримлари ҳақидаги шахсий мулоҳазаларимни айтиб, сиз азиз ўқувчиларни баҳсга тортмоқчиман.

Уктам Абдуллаевнинг «Кимсасиз ҳовли» шеърини сиз ҳам ўқиб кўринг:

**Шамоллар гувиллаб кирару
 увиллаб чиқар бу ҳовлидан.
 Азим олма ёшли кўзга ўхшайди —
 Меваси тўкилар дув-дув кўз ёшдай.
 Қўлу оёқдаги кишанларини
 Узишга уринган бандидек,
 Ўзини тинимсиз ҳар ёнга уриб,
 Қаергадир қочиб кетгиси келар
 Ҳовли четдаги тераклар.
 Ҳовли ўртасидан ўтган ариқча
 Совуқ ялтиллайди,
 Узун бир қиличга айланиб
 Ва кесар
 Ялпизнинг томирларини!**

Шеър бошламасида айтилган «ҳовлига гувиллаб кирган шамолнинг ундан увиллаб чиқишиёқ» кишини сескантиради. Эгасиз, инсонсиз ҳовлининг — Ватаннинг аҳволи ёқавайрон туйғулар чизгисидан ифодаланган. Ҳовлидаги олма, тераклар ва ариқча образлари бу ҳовлининг ҳолатига янада мунглилик кўшган. Олма дарахтининг мевалари дув-дув (тап-тап эмас!) тўкилади, тераклар ўзини ҳар ёнга уриб, қаергадир қочиб кетгиси келади, ҳовли ўртасидан ўтган ариқча узун бир қиличга айланиб, совуқ ялтиллайди (ялтирайди эмас!).

Уктам яхши образлар, ташбеҳлар топади, сўз маъноларининг рангин қирраларини англай олади. Бироқ шу иқтидорни (эҳтимол талабчанлик арқоғини) доим ҳам таранг тортиб турмайди. Сўзларни ҳамиша ҳам тўғри (ёки тўла ҳис қилиб) қўлламайди, натижада образлар хиралашади, баъзан ҳаракат-ҳолат чизишда мантиққа зидлик юзага келади. Уша «Кимсасиз ҳовли» шеърда «Азим олма ёшли кўзга ўхшайди — Меваси тўкилар дув-дув кўз ёшдай» сатрлари бор. Мен йирик-йирик олмаларни кўз ёш томчисига ўхшашини ва улар дув-дув тўкилишини қувонч билан қабул қилдим. Лекин дарахтнинг шакли ва кўринишида кўзга ўхшашлик йўқ-да! Балки «Азим олма дарахтининг мевалари дув-дув тўкилади кўз ёшдай» дейилганда топилма ўзига монанд образлашган бўларди. Менинг бу таклифим ҳам маълум маънода шартли таклиф, мантиққа мослик йўлидаги уринишим, холос. Аслида бу сатр ифодалаган ана шу образни ишлатиш ҳам балки унча ўзини оқламас. Чунки бундан чорак аср муқаддам устоз шоир Асқад Мухтор ўзининг сирен ҳақидаги ҳеч қачон хира тортмас асарини яратиб қўйган: сирен бутасидан унинг гуллари — гулбарглари тўкилишини шоир «Менга ўша гуллар кекса сиреннинг Кўм-кўк ёш томчиси бўлиб кўринди», деб «фарёд чекиб» айтгани қулоғимизга куюлиб қолган.

«Куз оқшомида» шеърда эса, юқорида таъкидланган ҳамма фазилат ва қусурлар ҳатто бир байтда юз кўрсатади:

**Чироқлар ёқилар, деразалардан
 Тун кўксини тилиб(!) сакраб чиқар нур.**

«Нурнинг деразадан сакраб чиқиши» — бир лаҳзалик ҳаракатнинг тирилтирилган тасвири. Бироқ сатрдаги «тилиб» сўзи шахд билан сакраб чиққан нур ҳаракатига мантиқан мос тўшармикан? Сакрашда шиддат бор. Демак сакраб чиққан нур тун кўксини «ти...л...иб» ўтирмасдан, балки шарт ёриб

¹ Редакцияга келган шеърлар таҳлили.

юборади. «Тилиб» ўрнига «ёриб» сўзи қўйилса, жуда тўғри бўларди.

Сўз маъносини тўлиқ ҳис этмай, ўринсиз қўллаш каби нуқсонлар давраимиздаги кўпгина дўстларимизда ҳам учрайди. Масалан:

Т. Алиев:

**Қўлингда бир даста анбарли(!) райҳон,
Уфуриб(!) ишингга ўтиб борасан.**

(«Изтироб»)

Т. Рашидов:

**Озорланиб хатлар битурман,
Аммо жавоб қайтмас тез аро(!)**

(«Бурилиш»)

М. Маҳкамов:

**Кўнгил дафтаримни бир-бир варақлаб,
Чўмаман хаёлга, қалбим майлига(!).**

(«Мени сўроқлаб»)

С. Жўрабоев:

**Қизлар босиб ўтган йўлларнинг
Бегубордир(!) ҳали тупроғи.**

(«Қизлар босиб ўтган йўлларнинг»)

Дўстларим, сиз (эҳтимол ўқувчилар ҳам) «Битта ўринсиз ишлатилган сўзга шунчамми?» деб мендан хафа бўлаётгандирсиз. Ҳамма гап ўша битта сўзда-да. Бир сўз билан бутун бир фикр, гоյ тескарига бурилиб кетиши ёхуд ажойиб бир шеъримиз мажруҳ бўлиб қолиши мумкин.

Мамадиёр Хушматов ҳаётини мушоҳада борасида анча изланувчан. Бу борада унинг ушбу тўртлигини (фақат ўша борадагина) кўпчиликка тақдим қилсак бўлар:

**Иккита синглим бор, иккита янгам
Орамиз яхшидир, қайтмаган райим
Ва лекин, билмайман, нимага
Энам ювиб берар устимни доим.**

Ҳаётини бир нозик ҳақиқат, ширин туйғу, ифтихор ва бу ифтихордан келиб чиқадиган ҳайрат бор бу тўртликда. У содда, равон ифодаланган. Ва... афсуски, ўта жун ифодаланган. Умуман, Мамадиёр шеърларида сўз санъати жуда ночор аҳволдалигидан ташқари, аксар ҳолларда соддалик жўнликка мағлуб бўлади. Шеър — фарзанд, бадий сўз — унинг либоси, Мамадиёрнинг яхши фарзандлари бор, афсуски, уларга жулдур кийимлар кийдириб қўяди. Бу, албатта, унинг тил бойлигининг қашшоқлиги, маҳорат сирларидан ғофиллигининг оқибати. Бу айбномани О. Юсупова (Хоразм), Ж. Рўзиев (Бухоро), Л. Собиржонова (Оққўрғон), Ҳ. Раҳмонқулов (Чироқчи), У. Мадбурҳонов (Фарғона), Э. Сафаров (Яккабоғ), Н. Абдусатторова (Фаллаорол), Ш. Сулаймонов (Пискент) кабиларнинг шеърларига нисбатан ҳам айтиш мумкин.

Шеър бадийликда қурсиз бўлиши керак, айна вақтда унинг КАТТА ҲАЭТИЙ БУРЧИ, ИЖТИМОЙ ВАЗИФАСИ ҲАМ БОРлигини унутмаслигимиз лозим.

Эргаш Мамат (Ашурбоев) шеърларини шундай талаб билан ўқидим. Қувониб эътироф этай: унинг аксар шеърлари силсиласидан бедорликка, курашчанликка даъват этувчи овозлар келади. Уларни ўқиётганимда қўлларни мушт бўлиб тугилган, қўшлари чимирилган ўт-олов бир ўспирин тенгдошим кўз олдимда гавдаланди. У ҳаётдаги ҳақсизлик, адолатсизлик, ёлғончиликларга қарши курашга бутун борлиги билан киришган. Лоқайд ва журъатсизларни уйғотиб яшашга чорлайди ўқувчини.

**Қимирладинг... Кўна ҳолатинг
Асабингга тегдими, наҳот.
У кўрпага оёқ узатмай,
Энди беғам руҳингни уйғот!**

(«Юракнинг айтганлари»)

«Сўкинг мени» деб бошланувчи шеърда доим тилини тишлаб («тийиб» бўлса керак) яшайдиган, керак пайтда ҳақ гапни айтишдан ҳадиксирайдиган одамнинг ногоҳ руҳида уйғонган исён гупиллаб турибди. Мен бундай ўтли шеърлар кўпинча яланғоч мисраларда ва қаттиқ хитобларда берилишидан норозиман, холос. Фикр бўртган жойларда тил ғариблиги шеърни оқсатиб қўяпти:

**Бугун, ахир керак туришинг
Қоматингни тикроқ кўтариб.
Майли, қийин бўлсин юришинг,
Сен ҳам яша дадил йўталиб(!).**

**Бугун ахир керак очишинг
Қия турган(!) кўрқоқ кўзингни
Ва ўзингдан ўзинг қочишинг,
Унутишинг керак ўзингни.**

(«Урганган кўнгилларга»)

Шеър журъатли, дадил бўлишга ундайди. Бироқ у нўноқ таржимоннинг дудуқ таржимаси эмасмикин, деган шубҳа уйғотади кишида. Ахир, ҳар бир тилнинг ўз гап қурилиши, табиий оқими мавжуд-ку! «Бугун ахир керак туришинг», ёки «Бугун ахир керак очишинг» — булар қайси тил ифодасидан? «Керак очишинг қия турган кўрқоқ кўзингни»да лексик маъно лат емаган, деб айта оламизми?

Аксар дўстларимизнинг шеърлари эса равон ўқилади, юқоридаги камчиликлардан холи. Аммо... Яхшиси намуналар кўрайлик.

Б. Файзиев:

**Мадҳинг куйламоқ истаб,
Мен соз олдим қўлимга
Улуғ номингни дилдан жўшиб куйлай элимга.
Ўзбекистоним менин, шарафу шоним менин.
Ўзинг Ватаним менин, сен гул бўстони менин.**

(«Ўзбекистон»)

М. Сидиқова:

**Дунёнинг устун аслида аёл,
Аёлга ёзингиз дўстлар қасида.
Она бор, болалик топмағай заво,
Онадан азиз зот борми жаҳонда!**

(«Она қалби»)

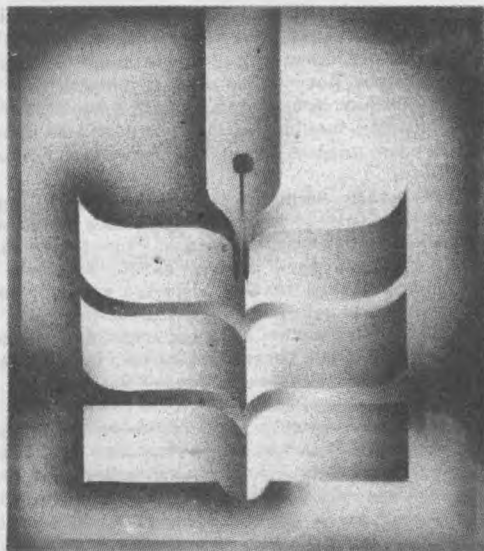
Т. Рўзиев:

**Кимдир қайғурарди(!) сеvimли юртин,
Кимдир қувончини тенг кўрар баҳам.
Шундайлар ҳам борки, дунёда, лекин,
Ҳаттоки дўстини эсламайди ҳам.**

(«Пинҳонан»)

Бу «шеърлар» ҳақида нима дейишимиз мумкин? Уларнинг ўзи ўзи ҳақида бор гапни айтиб турибди.

Давраимиз жуда катта. Ҳали қатор дўстларимиз — Б. Хўжаев (Бухоро), И. Зоҳидов (Андижон), Х. Сафоева (Қашқадарё), Ф. Уринов (Навоий), М. Нуриддинов (Тошкент области), М. Шомуродова (Янгйбозор), М. Собирова (Шовот), К. Шерматов (Ховос) ва яна кўп ҳаваскор қаламкашлар навбат кутиб турибдилар. Ўз шеърлари ҳақида фикримизни эшитиш илинжидалар. Бироқ биз уларнинг ҳаммасига алоҳида-алоҳида тўхталиш имконига эга эмасмиз. Қолаверса, юқоридаги гаплар уларга ҳам бирдай тегишли, ўзлари хулоса чиқариб оладилар, деб уйлаймиз.

МУАММОЛАРНИ ЕЧАДИГАН
ВАҚТ КЕЛДИРОСТ СЎЗНИНГ
ҚАДРИ

Жамиятимизда кечаётган қайта қуриш жараёни барча соҳани бирдай қамраб олди.

Бугунги ҳаёт жумладан ўзбек болалар адабиёти олдига ҳам янги, катта муаммоларни қўйди. Қуйида эълон этилаётган мақолаларда шулар ҳақидаги фикрларни ўқийсиз. Кейинги сонларда ҳам болалар адабиёти хусусида муҳокамани давом эттириш ниятимиз бор.

Болалар адабиётининг вазифаси ҳам шиддат билан тараққий этаётган бугунги кун талабидан келиб чиқади. Кенг маънодаги юксак маданиятли, маънавий дунёси беҳад бой, ақлан камол топган кишиларгина бу мусобақага кириша олади ва ғолиб чиқади. Мамлакатимизнинг ўзини олиб кўрайлик. Иштиёз ва имконият ҳамма республикаларга бир хилда берилган. Лекин болаларимизни ҳар томонлама тарбиялашда биз кўп жиҳатдан орқада қолаётимиз. Болаларнинг маънавий дунёсини бойитишда, эстетик дидини шакллантиришда, уларга етарлича билим беришда, техника маданиятини оширишда, ҳунар-қасбга ўргатиш ва жисмонан соғлом авлод етиштириб чиқариш масалаларида биз бошқалардан ўтиб кета олдик деб, 2000-йилларнинг чинакам камолга етган граждандарини тарбиялаш борасида ишларимиз беш деб мақтана олмаймиз. Республикамиз мактабларини битириб чиқаётган йигит-қизларнинг билим савияси паст. Ун йил давомида 24 та фан ўқитилади. Шу йиллар давомида ўқувчи фан ва илмга оид ўртача 10000 тушунчани ўзлаштириши керак. Афсуски, 1987 йил ҳисоб-китобга қараганда, ўқувчиларимиз ўртача 7—8 минг тушунчани ўзлаштираётган экан, холос. Демак, ўқувчиларимиз ўнинчини битираётганда тахминан 7—8-синф маълумоти билан чиқиб кетишмоқда. Бу ҳол, чуқурроқ қарасак, жамият учун катта фожиадир; умумий маданиятнинг пасайишига сабаб бўладиган ҳолдир. Биз ёзувчилар бу муаммога катта эътибор беришимиз керак эди. Афсуски, бундай бўлмади, ҳозир ҳам ундай бўлмаётир. Болалар ёзувчисининг олдида турган муҳим масалалардан бири ана шудир.

Яна бир муаммо — болаларнинг техника маданияти масаласи. Давримиз илм-фанни, техникани чуқур эгаллашни, ҳисоблаш машиналарини ҳар жиҳатдан эгаллашни, умуман олганда, кенг маънодаги математик тафаккурни талаб қиляпти. Ривожланган мамлакатларнинг тараққиёти асосида ана шу математик тафаккур ётибди. Мен биронта ўзбек болалар ёзувчисининг шу мавзуда асар ёзганини эслай олмайман. Адабиётнинг бу тури, хусусан, Болтиқбўйи республикаларида авж олганини алоҳида қайд қилиш керак. Масалан, «Оила арифметикаси», «Қизиқарли физика», «Қизиқарли химия», «Сен билган, билмаган дунё сирлари» сингари мавзуларда йилига ўнлаб китоблар чиқади. Яна бир афсусланарли факт. Республика ҳунар-техника таълими билим юртларида 280000—300000 га яқин ўқувчи ҳунар ва касб ўрганмоқда, тўғрироғи ўрганишга тўпланган. Битириб чиқаётганлардан 20-25 фоизгина ихтисоси бўйича ишляпти. Қолгани ё ишсиз, ёки бошқа соҳаларга ўтиб кетган. Сабаби — ҳунар-ихтисос савиясининг пастлиги. Мен боланинг келажаги учун масъул бўлган ёзувчиларимизни бу ўринда ҳам айбли деб ўйлайман. Ўзбекистон ССР Ҳунар-техника давлат комитети бир неча йиллардан буён касб-ҳунарга оид бадий асарларга конкурс эълон қилиб келади. Афсуски, беш йилдан буён конкурс жюрига 3-4 тадан ортиқ асар тушмади, конкурсни яқунлаш имконияти ёмон бўлди. Демак, шу кеча-кундузда республикамиз мактаб ва ҳунар-техника билим юртларида таълим олаётган салкам 7 миллион ёш авлоднинг техника маданияти, ихтисос маданияти иттифоқ даражасидан паст бўлиб қолаётганида маълум маънода биз болалар ёзувчилари айбдоримиз. Умуман олганда, адабиётнинг шу жанри ривожланмади ҳисоб. Ваҳоланки, келажак техника асри, ихтисосилар асри эканини ҳаммамиз ҳам биламиз-у, кўп гапириб оз ишлашга ўрганиб қолганмиз.

Болаларимизнинг маданий савияси, эстетик диди пастлигига бизда бадий адабиётнинг кам нашр этилиши муаммоларининг ҳануз ижобий ҳал этилмаётгани ва кам китоб ўқилаётгани ҳам сабаб бўлмоқда. Бутун-бутун хонадонларга йил давомида биронта ҳам бадий асар кирмаганига мисоллар кўп. Марҳамат. Киров районида 153 минг аҳоли яшар экан. Бор-йўғи 2 та китоб магазини мавжуд. Йилига 80 минг сўмликка яқин кенг маънодаги адабиёт сотилади. Яъни ўртача киши бошига 55—60 тийинлик китоб тўғри келади. Бу иттифоқ миқёсидан 5 мартаба кам демакдир. Шу районда болаларнинг китоб ўқиши билан ҳам қизиқиб кўрдим. Урганганимиз

20 хонадондан 12 тасига йил давомида бадий китоб кирган, 8 хонадон эса биронта ҳам китоб сотиб олмаган. Ота-оналари «Папкаси тўла китоб, ўшани ўқийверсин», дейишди. Папкани очиб кўрганимизда, текинга берилган дарсликдан бошқа ҳеч вақо йўқ эди. Мана шу хонадонларда катта бўлган ўғил-қизларни биз камолотга етади деб айта оламизми? Ҳақиқат адибиётимиз олдида, фақат адибиёт эмас, республикамиз жамоатчилиги олдида турган энг катта муаммолардан яна бири болалар китобхонлиги масаласидир. Масала ялпи саводхонликда эмас экан-да, масала замон талаб қилаётган даражада маънавияти юксак, билимдон, ўқимишли, маданиятли авлодни тарбиялашдан иборат экан-да! Ҳамонки кўп жиҳатдан бошқа қардошларимизга қараганда орқада қолаётган эканмиз, ҳамонки ўша «негатив ҳолат» деган нарса бизда бошқаларга нисбатан кўпроқ юз берган экан, бу нарсаларнинг тўш моҳиятини биз болаларга катта маданият беришда оқсаятганимиздан ахтариш лозим. Ҳатто болаларнинг эртаги, бувиларнинг маталидан ҳам ўзирилиб қолмадими болаларимиз?! Биз бу кемтикни тезда тўлдиришимиз, болалар шахсиятини бадий адибиёт, муסיқа санъати, техника маданияти ёрдамида, математик тафаккур ёрдамида шакллантиришимиз керак бўлиб қолди. Мен шу ўринда ўзбек болалар адибиётида бир неча йиллардан буён жанр қашшоқлиги ҳукм суриб келаётганини ҳам айтиб ўтмоқчиман. Шеъримизда янгилик, замон нафаси, шиддатли тараққиёт таъсирида психика ва онга юз бераётган ўзгаришлар, умуман, болаликнинг руҳий кайфияти чуқур акс эттирилмаяпти. Прозамизда эса нурсиз, таъсирсиз, бир-бирини тақрорлайдиган образлар шундай кўпайиб кетганки, сўнги йилларда болалар адибиёти обрўйининг тушиб кетишига эҳтимол шулар ҳам сабаб бўлаётгандир. Эндигина туғилиб келаётган илмий фантастикамиз яхши ривож олмаяпти, минг йиллардан буён бола маънавий тарбиясининг виситаларидан бири бўлиб келган эртақ жанри аста-секин ўлиб борапти, тўғрироғи, бу жанр замонга ўзини мослай олмаяпти, бола ва ўсмирнинг қалби ва руҳини ўзига тезгина ром қилиб олиши мумкин бўлган саргушт-детектив жанри бизнинг адибиётимизда ҳозирча ўз ўрнини топа олгани йўқ. Тарихий ва инқилобий мавзударга деярли қўл урмаймиз. Яратаётган асарларимиз ҳам жуда оз бўлишига қарамадан бўш ва суст бўлиб қолмоқда. Хуллас, айтаман десангиз гап кўп, лекин бу муаммоларимизни четдан биров келиб бизга мақбул тарзда ҳал этиб бермайди, ҳаммасини ўзимиз ҳал қилишимиз керак. Мен ҳамкасбларимни белни маҳкам боғлашга қақираман.

Анвар ОБИДЖОН

ҲАММА ЯХШИ НАРСАЛАР БОЛАЛАРДАМИ!

Ўзбекистонда бўлиб ўтган Бутуниттифоқ болалар ва ўсмирлар китоб ҳафталигида Фарғонага келган адиблар билан юриб, бир қисмини Олтиариққа олиб бордим. Қишлоғимиздаги «Ленинобод» совхози болалар боғчасида маҳалла ахли Наврўзни нишонлаётган экан, бир соатча меҳмон бўлдик. Куй ва қўшиқ бир-бирига уланиб турибди, сайлчилар тўп-тўп бўлиб ўйин тушишмоқда, даврадагиларнинг ярмидан кўпи болалар.

Бир пайт эстониялик ёзувчи Харри Егисалу: «Шунча болага ўйин тушишни қаерда ўргатишган?» деб сўради. «Қаерда бўларди, уйда-да», дедим мен. У ҳайрат билан бош тебратиб: «Биздаги болалар миллий рақс ўрганиш учун махсус мактабларга боришади», деди. Буни эшитиб, миллий анъаналаримизга издош болаларимиздан фахрлилик кетдим, бирдан кўнглим кўтарилди. Боғчадан чиқаётганимизда Харри дилкаш ва тиришқоқ болакайларимизга яна бирпас тикилиб туриб: «Буларни эҳтиёт қилинглр», дея менга юзланди. «Уларни худонинг ўзи асрайди», деб ҳазиллашган бўлдим, аммо юрагим зирқираб кетди.

Ҳа, бизда болалар ўлими кўп, чунки биз уларни турли баболардан сақлашга ҳалиям анча ожизлик қиялғимиз, сақлаб қолганларини ҳам эъзозлай олмаяпмиз.

Борлиги меҳрга тўла Владимири Ильич Ленин «Ҳамма яхши нарсалар — болаларга», деганида фақат чиройли ўйинчоқлару шинам боғча ва мактабларнигина кўзда тутмаган. Ҳар бир областда, ҳатто районда уларнинг ўз театрлари, кинохо-

налари бўлиши керак. Бизда эса Тошкентда ҳам энг яхши театр болаларники эмас, аксинча, улар томоша кўриш учун эски бинода тикилишиб ўтиради.

Ҳозирга келиб, ҳар қайси қишлоқда стадионлар, бассейнлар қурилиши, спорт тўғараклари ташкил этилиши жуда зарур бўлиб қолди. Армия ёшига етган ўсмирларимизнинг анчагиниси нимжон ва ўқувсиз деб жар солаётган эканмиз, бунга энг аввало ўзимиз айбдормиз. Агарда бунга сабаб қилиб оила-лардаги кўпболалилик ва дастурхонларнинг етарли тўкин эмаслигини кўрсатадиган бўлсак, янглишамиз. Мамлакатимиздаги граждандар уруши даврида очарчиликдан зўрга омон чиққан болалар Улуғ Ватан уруши йилларида мислсиз чидам ва матонат кўрсатиб жанг қилишди, ўн чандон кучли душманни янчишга қодир бўлишди. Кўриниб турибдики, болаларимизнинг касалга мойил ва ноқобиллигига асосий сабаб кўп жойларда табиий муҳитнинг ёмонлиги, ўзларини чиниқтириш учун шароитнинг йўқлигидир. Ваҳоланки, спорт ишлари яхши йўлга қўйилган жойлардаги болаларимизнинг ҳеч бир республикадаги тенгдошларидан камлик жойи йўқ. Биргина «Кўвнок стартлар» Бутуниттифоқ мусобақаси қатнашчиларини оладиган бўлсак, асосан қишлоқ мактабларида тузилган командаларимиз турмуш тарзи юксакроқ Болтиқбўйи республикалари, чапдаст кавказликлар, бир неча қўшни ўлкалар билан бўлган ўйинларда деярли мағлубиятсиз қатнашишди, ҳатто Москванинг ўзидан ғолиб қайтишди.

Соғ танда — соғ ақл, деб бежиз айтишмаган. Болаларимиз нўноқ улғаяётганидан, таажжубланавермагунча, жойлардаги партия-совет ташкилотлари, колхоз-совхоз раҳбарлари билан биргаликда уларни чайир ва чаққон қилиб ўстириш устида астойдил бош қотирсак фойдалироқ бўларди.

Болаларга китоб кам, деймиз. Аммо ўша болаларнинг китоб ўқишга вақти борми деб ўйлаймиз, ҳатто дарсликларининг савияси пастлигидан ҳам беҳабармиз. Боламизни, нега кўпроқ китоб ўқимайсан, деб тергаб турамыз. Китоб ўқишга нима учун хафсаласи сустигини чуқурроқ фикрлаб кўрмаймиз.

Қани, айтинг-чи, ўзимиз ишдан, рўзғор ташвишларидан, улфатчиликлардан ортиб, болаларимизга эртақ сўзлаб беришга андаккина фурсат ажратялғимизми? Уларни театр томошаларига, ҳайвонот боғларига, табиат қўйнига етаклаб борапмизми? На спортда, на мутолаада уларга ўрнатилган кўрсатялғимизми?

Афсуслар, кўпинча оддийгина инсоний муомалада, мардона хулқ-атворда, ростгўйлик ва ҳақгўйликда ҳам уларга намуна бўлмаймиз. Улар китоблардаги олижанобликларни биздан топа олмагач, бизга ҳам, китобга ҳам ишонмай қўйишапти. Кейин, қарабсизки, уларни ўзимизга эргаштириш қўлимиздан келмай хунобмиз.

Қўлимиздан келадигани — жим ўтириб бирга телевизор кўриш. Кўрамиз-у, лекин ҳеч бўлмаса боламизни телеэкран ёрдамида дурустроқ тарбиялаш йўлини ҳам излай олмаймиз. Яхши кўрсатув учун раҳмат айтиб, ёмонини танқид қилиб ёки бирорта янги таклифи ўртага ташлаб, телевидение ходимларига хат юборишга одатланмаганмиз.

Бир пайт кўрсангиз, экранда мураббий пайдо бўлиб, боламизга рус тилини ўргата бошлайди. Бу аҳволда у нима мақсадга эришмоқчи эканига баъзан ўзимиз ҳам тушунмаймиз, «ҳар қалай кичкиналарга фойдаси тегар, бир одам бекорга вақт ўтказмаётгандир», деб кўнглимизни овутамиз. Болалар, эса «Это что? Это красная звезда. Это кто? Это моя бабушка, она идет на базар», деган сўзларга бир зум қўлоқ солиб тургач, кўрпага қараб юришади. Уларни яна тилга қизикмасликда, ўқувсизликда айблаб кетамиз. Қўлоғига тез-тез чалиниб турадиган иккинчи бир тилга доимо ички иштиёқ билан интилувчи болалар эса биздан сўраб ўтирмай аллақачон ўзбекчарусча термалар тўқиб олишганини билмай юраверамиз. Уларнинг бири кўрпага кириб: «Еб қочади майиз, ну погади, заең»ни бошласа, иккинчиси: «Чўлни чўпи ингичка, кичкина қиз — девочка», деб сайрашга тушади. Буларни эшитамиз-у, ўзбек боласи рус тилини пухта ўрганиши учун аввало ўз тилида бурро сўзлай олиши, фикри бой бўлиши, қолаверса, уларга бошқа тилни уларнинг ўз хоҳиши ва тушунчаси, диди ва қизиқув доирасига мос тарзда ўргатмоғимиз даркор эканини фаҳмлаб етолмаймиз. Чунончи, буни телевидениедаги ўша мураббийлар англаб етмаган экан, бизга йўл бўлсин. Улар русча мультфильм кўрсатиш билан рус тилини ўргатмоқчи бўлишади. Агар бу усул тўғри бўлса, ўзбеклар юзлаб йиллар

ёппасига арабчалаб намоз ва тиловатлар ўқиб юрган даврларда тўлиқ арабча гапиришга ўтиб кетарди. Ўзбек боласи ўзбекча мультфильмдаги сўзларнигина тез ёдлаб олади, кейин худди ўша мультфильмни марказий телевидениедан кўрганида, тайёр сўзларни қисман русчага чоғиштириши осон кўчади, хотирасига мустаҳкамлаб олади.

Бу ҳақда илгари ҳам ёзган эдим, аммо телевидение раҳбарлари ҳамон эскирган усулга ёпишиб юришибди. Эшитишимизча, республика кинопрокатига ўзбекчага ўгирилган кўплаб мультфильмлар, «Ералаш» киножурналлари бор экан-у, уларни сотиб олишнинг «ўзига хос муаммолари» мавжуд эмиш. Шуям баҳонами? Телевидениенинг ўзида таржима қилиш қийинми?

Шунчаки хўжақўрсинга ўргатиб юриш билан иш битмайди. Аввало ўргатишни ўрганишимиз керак.

Оламда ношуд бола йўқ. Ношуд ота-она, ношуд тарбиячилар бор. Кўпгина йирик маҳаллаларда болаларники у ёнда турсин, ҳатто аралаш кутубхоналар очилмаган. Биз уни кўра туриб жим юраверамиз. Мактаблардаги кутубхоналар фонди ўта ғариб. Бизнинг бундан хабаримиз йўқ. Куним кутубхоналарга қилибдими дейдиган бўлсам, болалар адабиёти савдода ҳам танқис. Болаларимга китоб ахтариб қачонгача дўконма-дўкон изғишим керак?

Арзу дод қилавергунча, болаларни ўйлаброқ кўпайтирсанг бўлмасмиди, дерсиз. Шу гапни болаларимнинг ўзига айтиб қўринг-чи. Айтолмайсиз. Айтганингизда ҳам, улар узоққа бориб ўтирмай, суюкли Ленин болалари Ульяновлар оиласидаги нечанчи фарзанд эканини эслатиб сизни дарров хижолат қилишади.

Мен эсам, болани камайтиришдан кўра китобни кўпайтириш яхшироқ деб ўйлайман. Уларга китоблардан ташқари озиқ-овқат, кийим-кечак, уй-жойлар ҳам зарур бўлишини унутаётганим йўқ. Бу улкан муаммо. Лекин биз янада тўқин-сочинликни, фаровон келажакни, поёнсиз юртимизни кимларга қолдирмоқчимиз? Бир ҳовуч арзандалимизгами? Ахир кимларни ўйлаб бунчалар куйиб-пишиб меҳнат қиляпмиз? Нима учун курашяпмиз ўзи? Инсонпарварлик деган туйғу болага муҳаббатдан, жамики болаларга ғамхўру меҳрибонликдан бошланмайдами?!

Бугунги болалар ер юзининг олтидан бир қисмини ишғол этувчи қўдратли мамлакатимизнинг эртанги хўжайинлари, мудофаачиларидир. Уларни соғлом, ҳар томонлама билимдон қилиб тарбиялаш биринчи галдаги бурчимиз. Кўп ва яхши китобларсиз эса унисига ҳам, бунисига ҳам тўлиқ эришолмаймиз.

Миразиз АЪЗАМ

РЕАЛИЗМ КЕРАК

Йигирма-ўттиз йилдан бери бир ҳрдисани кузатиб келаман: баъзи бировлар болалар адабиётига адабиётнинг иккинчи даражали бир соҳаси, гўё катталар адабиётига ўтиш учун бир босқич, синов майдони деб қарашади; гўё унинг вазифаси маърифий ёки дидактик ғоялар атрофида тугайди, кундалик тарғибот ишларини амалга оширишда айнан шу адабиёт хизмат қилиш керак, вассалом. Мухим ижтимоий-сиёсий ҳаёт воқеаларига унинг ҳеч қандай алоқаси йўқдай, жиддий муаммоларга муносабати бўлиши шарт эмасдай. Гўё у кўзларини чирт юмиб, ҳеч қаёққа қарамай, «бир, икки, уч!» деган марш билан ўтиб кетавериши зарурдай... Акс ҳолда неча йиллар давомида болалар газета-журналлари ва китобларида ижтимоий ҳаёт тадқиқиға жуда оз аҳамият берилганини нима деб изоҳлаш мумкин?

Болалар адабиётига қўйилган талаб билан катталар адабиётига қўйиладиган талаб ўртасида аслида ҳеч қандай фарқ йўқ. Болалар адабиёти ҳам умумреалистик адабиётнинг ажралмас бир қисмидир. Ундан ҳам ҳақиқат талаб қилинади. Ундан ҳам реалистик тасвир талаб қилинади. Ундан ҳам ҳаётий бутунлик талаб қилинади. Яъни, бола катталар билан бирга бир ҳаёт ичида қайнайди, уни катталар ҳаётидан, уларнинг оламидан узиб олиб, фақат чўчмал, сохта мақсадлар теварағида банд қилиб туриш фойда бермайди. Болалар адабиёти ёш ватан-дошларимизни яшашга ҳозирлаши, уларга жамият ҳақида

тўғри тасаввур бериши, ватан, халқ, адолат, кураш ва одамийлик тушунчаларини сингдириб бориши керак деб ўйлайман.

Шу йилнинг 23—30 март кунлари Ўзбекистонда Бутуниттифоқ болалар ва ўсмирлар китоби ҳафталиги бўлиб ўтди. Иттифоқдош республикалар, Москвадан, Ленинграддан, автоном республикалар ва қардош социалистик мамлакатлардан келган меҳмонлар ҳам болалар адабиётининг шу муҳим жиҳати тўғрисида гапирдилар. «Юлдузча» нашриётидаги фикр алмашувлар хотирамга маҳкам ўрнашиб қолди. Москвалик таржимон ва шоир Юрий Кушак (каминанинг шеърларини рус тилига шу киши таржима қилган.—М. А.) поляк адбаси Эва Новацкаяни нашриёт ходимларига таништириб: «Эва Новацкая—халқро Андерсен мукофоти лауреати. Бу болалар адабиёти вакиллариға бериладиган жаҳондаги энг юксак мукофот ҳисобланади. Катталар адабиётида Нобель мукофоти қандай обрўга эга бўлса, бу ҳам шундай. Совет Иттифоқида ҳали ҳеч ким Андерсен мукофоти олмаган. Ҳатто Сергей Михалков ҳам...» деб айтди ва бу мукофот асарнинг реализми ва жаҳон сўз санъатида тутган ўрниға қараб берилишини маълум қилди.

Бу гапни келтиришдан мақсадим шулки, фақат бизнинг Ўзбекистонда эмас, умуман Совет Иттифоқида ҳам болалар адабиёти реализми ҳали жаҳон ўлчовлар даражасиға кўтарилмаган—бундан тан олганимни ҳаммага билдиргим келадди. Дарҳақиқат, мундоқ ўйлаб кўриб, ҳар қанча ҳаракат қилсам ҳам, масалан, жамият ҳаётини тўла ва бепардоз кўрсатишда «Том Сойер»ға тенг келадиган бирон асаримизни эслай олмаймиз... Албатта, бундан совет болалар адабиётининг шон-шуҳрати етарли эмас экан, деган фикр келиб чиқмайди. Бизнинг йигирмага яқин ёзувчимиз Андерсен дипломини олишға мушарраф бўлган. С. Маршак, К. Чуковский, А. Гайдар, С. Михалков, А. Барто, В. Катаев, А. Лиханов, А. Алексин сингари шоир ва адбларимиз жаҳондаги кўплаб мамлакатларда тан олинган ва китоблари қайта-қайта нашр этилиб турибди. Ўзбекистонда ҳам болалар учун реалистик адабиёт намуналари яратилган ва уларни ҳеч ким камситмоқчи эмас. Х. Тўхтабоев, Ф. Мусажонов, Э. Раимов, А. Обиджон сингари ёзувчи ва шоирларнинг номларини тилға олгандаёқ ўқувчиларнинг юзларида табассум ва эҳтиром ифодаларини кўриш мумкин. Устоз адбимиз Х. Назир эса Андерсен дипломиға сазовор бўлган.

Аммо гап бунда эмас. Холисона ўйлаб кўриб, бизнинг болалар адабиётимизда реализм ҳали ҳам етарли даражада эмаслигини тан олмоқ керак.

Мен бу йил устма-уст бир неча жойда—мактабларда, техникум ва ўқув юртларида учрашувда бўлдим. Еш китобхоналардан тушаётган саволларнинг жиддийлигини кўриб, биз ҳали асарларимиз билан уларнинг саволлариға етарлича жавоб беролмаётганимизни ўйладим.

Уша саволларни берган ўспиринлар ва ўсмир қизларға шуни афсус билан очиқчасиға айтишим керакки, ҳозирги замон совет адабиётининг юксалишиға биз—ўзбек болалар ёзувчилари кўзға кўринарли даражада ҳисса қўшмадик. Биз «Пахта—бахт-а!» (П. Мўмин) деб ёзишгагина ярадик.

Ваҳоланки, пахта Ўзбекистон учун монокультураға айланиб, бугунги кунда турли мураккаб ҳолатлар манбаи бўлиб қолди. Бу нима дегани? Лоақал ана шу ҳақда баъзи фактларни келтириб ўтишни лозим топаман.

Пахта майдонлари деҳқонларнинг ҳовлисиға тақалиб келди. Дарахтзорлар, сазавот, экин ва беда майдонлари камайиб кетди. Мева-чева кундан-кунға қимматлашиб бормоқда, чорвачилик орқаға кетди. Пахта майдонлари ошғач, шунға яраша сув ҳам керак. Амударё билан Сирдарё сувлари пахтазорларда тугаб, Оролга қуйилмай қолди. Бунча пахтани териб олиш ўзи бўлмайди. Бундан теришға техника ҳам керак. Болалар, оналар, чолларни теримға жалб қилган билан барбери яна ё қўл, ё техника зарурлиги сезилиб туради. Техника эса барги тўкилмаган ғўза посядиган пахтани айириб ололмайди. Барғни тўкиш учун ғўзаға дори сепиш лозим. Дори заҳарли, у турли касалликларни келтириб чиқаради. Ернинг шўрини оширади. Хуллас, тупроқ заҳарланди, сув заҳарланди, ҳаво заҳарланди. Оролнинг суви пасайиб кетди. Иқтисодиётимиз миллион-миллион сўмлик зарар кўрди. Фақат Оролбўйи томонларда иқтисодимизға келтирилган зарар 160 миллион сўмдан иборат. Сувнинг коли-индекси 160000 баробар ёмонлашди (1956 йилдан 1986 йилгача бўлган давр ичида.—Бу

маълумот Ўзбекистон Фанлар Академияси СОПСига асосланган ва 1987 йил 11—13 май Москва комиссиясининг хулосасида келтирилган). Сув кранлари қирқ фоиз сувни Сирдарёдан олади. Заҳарланган сувнинг касаллик тарқатиш хусусиятини тозаловчи иншоотлар комплекси ҳам йўқота олмайди, ундаги ДДТ, СПАВ ва бошқа кимёвий дориларни маҳв этолмайди. Шунинг учун 1972 йилдан 1986 йилгача аҳоли ўртасида оммавий равишда 36 марта сувдан касалланиш ҳодисаси рўй берди. 64520 киши сариқ касалига дучор бўлди. 71132 киши ўткир ичбуруғдан ётиб қолди ва ҳоказо. Бу касалликлар туфайли иқтисодиётимизга 44 миллион сўмлик зарар етди. Амударё сувларидаги аҳвол бундан ҳам оғир: ичиш учун мутлақо ярамай қолди. Кимёвий кўрсаткичлари бўйича ҳамда бактериологик кўрсаткичлари бўйича мутлақо ГОСТга тўғри келмайди. Аҳолининг ўлими кейинги йигирма йил ичида икки баравар ортди. 1986 йилда болалар ўлими энг юқори даражага чиқди; тирик туғилган ҳар минг боланинг саксондан ортиғи ўлаётди. Қорақалпоғистонда касалланиш кўрсаткичи Иттифокдаги кўрсаткичга қараганда 23 баравар ортиқроқдир. Аёлларнинг саксон фоиздан кўпроғи камқонлик касалига мубтало бўлган... Пахта монокультураси туфайли мана шундай тахликали воқеалар рўй бериб турган бир пайтда биз уялмай-нетмай, «Пахта — бахт-а!» деб ёзиб ва бунинг учун қалам ҳақи олиб ётибмиз...

Болалар адабиётида реализм масаласи қайта бир бошдан ўрганилиши зарурга ўхшаб қолди, дўстлар.

Турсунбой АДАШБОВ

БОЛАЛАРГА — ЧИН АСАРЛАР

Ўзбек болалар адабиётининг савиясини кўтариш учун катталар адабиётининг истеъдодли вакиллари изчиллик билан жалб этиш керак. Чунки адабиётда ҳамма нарсани фақат тўғма истеъдод ҳал қилади. Масалан Гафур Ғулом, Миртемир ва Асқад Мухтор каби устозларнинг кичкинтойлар учун ёзган куйма шеърларини олиб кўрайлик. Бу борада Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Ҳалима Худойбердиева ва Рауф Парфи каби иқтидорли ижодкорларни кўзда тутяпман.

Катталар адабиётининг вакилларида бири Муҳаммад Раҳмон болаларга атаб иккита китоб нашр этди. Айниқса унинг «Ерга тушган камалак» тўпламини ёш китобхонлар илқ кутиб олди. Шоирнинг бола тилидан ҳикоя қилинган «Дадамнинг машинкаси» шеърисида хотимага эътибор беринг:

...Ўтиб кетар бир соат,
Уч соат ўтар, мана.
Келаман қўрқиб, писиб,
Эшик остига яна
Сабрим етмас, эшикни
Қоқаман мен тиқ-тиқ...
Машинка жим! Машинка
Демас энди: — Чиқ-чиқ!
Демак кирган у ҳориб
Қора ғилоф қўйинга.
Ура! Энди осилсам
Бўлар дадам бўйнига!..

Бироқ, М. Раҳмон билан тенгдош шоирларнинг кичкинтойларга атаб ёзган машқлари кўнгилдагидек жанрланмапти.

Гражданик масъулияти деган табаррук тушунча бор. Минг афсуски, ўзбек болалар адабиётининг бирорта вакили ана шу масъулиятни ҳис қилгани ҳолда маданиятимиз ва тарихимизнинг ёрқин саҳифалари тўғрисида кичкинтойларга бирорта арзигулик асар ёзиб берганлари йўқ.

Болалар адабиётининг инқироз нуқталаридан бири — бой адабий меросимиз бўлмиш халқ оғзаки ижодидан мутлақо узилиб қолганимиз. Эртақларимиз, дostonларимиз асосида ўқишли, серзавқ асарлар яратишимиз керак. Бу борада Усмон Азимовнинг изланишлари диққатга молик...

Ўзбек болалар адабиётининг ривожига тўғаноқ бўлаётган хавfli касаллик — тақлидчиликдир. Бу эпидемияга айланиб, оқибатда кўчирмачиликка олиб келмоқда. Масалан, қўйидаги шеърларни бир-бири билан солиштириб чиқайлик:

Пашша

Урин билан Мираббос
Мураббо ялашарди,
Бир пашша ғашга тегиб
Ширани талашарди.
Хира пашша қувганга
На унади, на кўнди.
Бирдан у Уринбойнинг
Бурнига келиб кўнди.
Мираббос кўзин қисиб,
— Шошма, — деди Уринга.
Қаранг, хаш-паш дегунча
Бир муштлади бурунга.
Пашша-ку, тутқич бермай,
Учиб кетди зинғиллаб.
Уриннинг бурни қонаб,
Йиғлар эди мингиллаб.

1970 йил.

Т. Адашбоев
«Олатоғ-долатоғ»
тўпламидан.

(«Еш гвардия» нашриёти,
1978 йил.)

Қизча

(ҳазил)

Ойисига эркаланиб
Йиғлайди қизча
Елборса ҳам овунайди
Дер: — Тутинг Норни
— Вой эркатой, Нор урдими!
Сўзлагин пича
Торт берайми, ё конфетга —
Иштаҳанг борми!
— Йўқ, ойижон, ўлдирди-ку
Норингиз пашша!
— Яхши бўпти! Пашша — ёмон,
Нечук хархаша!
— Пашша ўлди, мен йиғладим,
У ўзи эса —
Тутқич бермай, қочиб кетди
Отиб шаталоқ.
Йиғлайман-да, ўша пашша
Бурним учига
Қўниб турган эди, Нор-чи,
Солди шапалоқ.

Тўлқин

«Гунчалар» тўпламидан.
(«Еш гвардия» нашриёти,
1986 йил.)

Ўзбек болалар шеърляти айни вақтда қандай савияда эканини англаб олишларингиз учун шу мисолни келтирдим...

Поляк болаларининг севимли шоирлари Юлиан Тувим билан Ян Бжехванинг ижоди олдида таъзим қиламан. Ҳар икки ноёб талант эгасининг ҳаёти ўта ибратли. Еши бир жойга етиб қолган Тувим ҳам, Бжехва ҳам ўзини ўзи такрорлаб қолишини англаган ҳолда ижодий ишни тўхтатиб, тўғрақларга оталик қилишган, нашриётларга жамоатчилик асосида ёрдам беришган. Бизда буқинг тамоман аксини кўраимиз. Чунончи, биримиз боболаримиздан мерос қолган тўрт сатрдан иборат рубоийни қирқ шеър қилиб, кичкинтойларга тушунтирмоқчи бўламиз. Иккинчимиз шеърни эртакка, эртакни эса драмага айлантириб, фирт халтурадан иборат китобларимизни ҳар йили қайта нашр қилдириб, чўнтак қаппайтириш дардига гирифтор бўлганмиз. Бу иллатлар оқибатда кенжайойлар адабиётини ачинарли аҳволга солиб қўйди.

Маълумки «Ешлик» журнали қатор ибратли ишларнинг ташаббускори сифатида ўз муштариоларининг эътиборини қозонган. Болалар адабиётининг долзарб муаммоларига бағишланган бугунги давра суҳбатининг акс-садоси сифатида ўтган беш йил ичида нашр этилиб, китоб дўконларида ўтмай ётган асарларнинг тугал рўйхати журналнинг келгуси сонларидан бирида ёритилса айни муддао бўларди.

Ўзбек болалар шеърлятини Зафар Диёр, Султон Жўра каби устозлар юксак чўққиларга олиб чиқишган. Ҳассос шоир Қудрат Ҳикмат жужуқларга асар ёзишнинг андозасини яратган. Кичкинтойларнинг улкан адабиётга ўғай кўз билан қаралганлиги, талабчанлик билан рағбат йўқлиги сабабли ўтган ўн беш йил ичида талайгина нуқсонлар юзага қалқиб чиқди ва бўшлиқлар пайдо бўлди. Кейинги вақтларда шеърлятимизга ўндан ортиқ ижодкор ёшлар кириб келганлиги ўта қувонарли. Рустам Назар, Содикжон Иноятлов, Зафар Исомиддинов, Валижон Аҳмаджонов, Муқимжон Қодиров, Абдурахмон Акбаровларнинг изланишлари жамоатчиликни қувонтирмоқда.

Энг долзарб масалалардан яна бири — Ўзбекистон Ёзувчилар союзи болалар адабиётга бағишланган махсус пленум чақириб, конкрет амалий чора ва тадбирларни ишлаб чиқиши керак.

Қалтис хато

Ҳажвий ҳикоятлар

Неъмат
Аминов

«Яллама ёрим»

Ёшим ўтиб, соғлиққа путур етганда, кел энди, шу ғариб тириклигида бир нималик бўлиб қолсин, дейишди шекилли, менга ҳам унвон беришди. Семизликни қўй кўтараркан, бировлар қўша-қўша унвону мукофотлар билан гурсиллаб юрибди. Камина бўлса, шу арзимас унвончанинг кори-борини кўтара олмадим. Унвон олиш муносабати билан меҳмон-излом, хуфёна «юв-юв», «чайнакбазм»лар оқибатида «гурс» этиб йиқилдим. Укол-грелка, хапдори, томизғи дори — қани энди биронтаси фойда қилса. Хайриятки, унвончани беришган экан, шунинг шарофати билан ўртачадан пастроқ, ҳар қалай, алоҳида шифохонага олиб боришди. Узимнинг жоним чиқай деб турибди-ю, лекин алоҳида шифохонага олиб келганлари учун кўнглимнинг бир чеккасида хурсанд бўлиб қўяман.

Қабул қиладиган қиз ширинтилликкине экан, нуқул: «Амакижон», «амакижон», дейди.

— Амакижон, қаерингиз безовта қилади? — деди касаллик варақасини тўлдирадиган.

— Мана бу ерим, — дедим ўнг биқинимни кўрсатиб, — оғзим ҳам заҳардай.

— Қандай оғрийди? Сим-сим оғрийдими ёки пичоқ санчгандай? — деб сўради ҳамшира.

— Гоҳида сим-сим, кечқурунлари пичоқ санчилгандай бўлади. Йўқ, қорним унчалик дамламайди. Ҳа, гоҳи-гоҳида. Грелка қўйиб кўрдим. Шундан кейин оғриғи зўрайди...

Ҳамшира касаллик тарихини тўлдириб бўлиб: «Қани, юринг-чи!» деди. Топ-тоза, кафелли йўлакдан ўтиб бўлимга келдик. Бўлим мудирини оппоқ халат кийган дўмбоққина жувон экан, стулни лим-лим тўлдириб ўтирадди.

— Ётинг, ака! — деди оқ рўйжали тахтани кўрсатиб. Етдим. Осмонга қараб. Яна савол-жавоб бошланди.

— Ана бу ерим оғрийди, — дедим ўнг биқинимни кўрсатиб. — Оғриқ айниқса, кечаси зўраяди. Бамисоли пичоқ санчгандай... Кундузлари сим-сим оғрийди. Иштаҳам айниқса, эрталаблари яхши эмас. Оғзим заҳардай. Йўқ, — дедим унинг ичакка оид бир саволига қисқагина жавоб бериб. — Бод йўқ ҳисоби. Қачон шу касалга чалинганим аниқ эсимда йўқ...

Бўлим мудирини узоқ суриштиргач, касаллик тарихига бир нималар ёзиб, кейин:

— Туринг, — деди. Турдим.

— Юринг! — деди.

— Қаёққа юрай? — дедим.

— Олтинчи палатага ётасиз, — деди бўлим мудирини меҳрибонлик билан. Чеховнинг «Олтинчи палата»си эсимга тушиб, юрагим увишди. — Ҳозирча икки кишилик хона, кейинчалик бўшаса, алоҳида хонага ўтказамиз.

Икки кишилик палатага жойлашдим. Шеригим бетлари қип-қизил, ўсиқ қошларига битта-иккита оқ тушган ва ўша оқ туклар чала-ярим қирқилган, эпчилгина бир киши эди. Ҳамхонамдан қимматбаҳо атир ҳиди уфуриб турар, бундан менинг кўнглим айниб, ўқчигим келарди. Тез орада танишиб олдик.

— Қаерда ишлайдилар? — деб сўрадим ўзимни анча бардам тутишга ҳаракат қилиб.

— Ҳозир пенсиядамиз, — деди у киши негадир жиламайиб, — қариллик гаштини суриб, «Яллама ёрим»ни айтиб юрибмиз. Эрмакка гулчилик қиламан, режаларим бор, мижозлар ўзлари уйдан олиб кетишади...

— Аввал каттароқ постда ишлаганмисиз?

— Э, йўқ, — деди у киши. Соддалигимни кўриб завқи келди чоғи, тиззаларига уриб кулди. Бозорда оддий паттачи бўлганман. Бе, унвон қаёқда дейсиз. Шу, барака топгур куёвлардан ёлчиганмиз. Куёвнинг яхшиси ўғилдан ҳам аъло бўларкан. Катта куёвимиз облширширсоюзда раис — биринчи стационарга аъзо! Уртанча куёвим қурилиш трестига бошлиқ — бу ерга аъзо. Биринчига кампиримизни, бу ерда эса бизни ёздириб қўйишган. Касал бўлсак-бўлмасак йилда бир марта ремонт қилдириб чиқамиз. Барака топкурлар зап ажойиб йигитлар-да! Бу ҳам етмагандек, чол-кампир иккаламизни йилда бир Кисловодскка, Ялтагами юбориб туришади, қарилқда ўйнаб-кулганларинг қолади, дейишади. Қисқаси, бу ёғи мен сизга айтсам, яллама ёрим...

«Химм» деб қўйдим. Негадир ўнг қулоғим шанғиллаб, силлам қуриб кетгандек бўлди. Уша заҳоти каравотга ағанаб, ғужанак бўлиб ётиб олдим. Ҳамхонам тумбочкаси олдида чўнкайиб, бир нималарни шикирлатиб, жиринглатиб, узоқ титкилади, сўнг:

— Апилсин соки ичасизми? — деб сўради. Мендан рад жавобини олгач, ўзи «култ-култ» қилиб ичди-да, «ах» деб қўйди. Кўнглим баттар айниди. У устма-уст томоқ қириб олгач, яна сўради:

— Узлари қаерда ишлайдилар?

— Рассомман.

— Ҳа, рассомман денг. Бу, одамларнинг расмини чизасизми ё бошқа нарсаларними? Шу, энди, сизни ака деймикан ёки ука дейми? Қайси йилда туғилгансиз?

— Уттизинчи йилда.

— Унда мендан ўн саккиз ёш кичик экансиз. Отингиз Рўзубойми? Ҳа, Рўзубой ука, биз ҳам расмни жуда яхши кўрамиз. Бекорчиликда музей-пузейларга бориб расмларни томоша қилиб чиқаман. Айниқса-чи, менга Санъат музейидаги Беллоий (Беллоли демоқчи) деган рассомнинг «Чўмилаётган аёл» расми жуда ёқади. Маза қилиб қарайман. Кўнгил ёш-да, ука, кўнгил. Бу расм бир пайтлар қайси бир журналда ҳам босилиб чиққан эди. Ушанда ҳар донасини чапани шопирлар йигирма беш сўмдан сотиб олишган. Уша журнални жа зўр рассом... Мендаям биттаси бор эди, яширинча кўриб юрардим, кенноингиз топиб олиб, қизларингиздан уялмайсизми, деб майда-майда қилиб йиртиб ташлади...

— Яна қайси рассомларни биласиз?

— Рассомлар кўп-у, лекин бошқалари унчалик қизиқ эмас.

Қиёфамда ранж аломати зоҳир бўлди шекилли, ҳамхонам дарҳол гапни бошқа томонга буриб юборди.

— Бўлмаса, сиз бир оз дам олинг, — деди у илтифот билан, — мен қўшни палатага чиқиб бирпас шахмат-пахмат ўйнаб келай. Замминистр Аълоевни танийсизми? Ҳа, ўша кишининг қудалари шу ерда ётибди.

— Аълоевга қуда бўлгани учун шу ерда ётибди-ми? — деб сўрадим. Бу саволим унга анча оғир ботди, шекилли:

— Энди ўзиям юқори бир ташкилотда ишласа керак-да, — деди гинаомуз, — ўзи ҳам обрўли одам.

Чиқиб кетди. Дам олиш қаёқда! Даволовчи врач келди. Унинг ҳам эғнида оқ халат. Қалин лаблари бўялган, қулоғига шапалоқдек сирға тақиб олган, хушрўй жувон. Ҳол-аҳвол сўради.

Ётган жойимдан:

— Ана бу ерим оғрийди, — дедим. У нозик бармоқлари билан қорнимни босиб-босиб кўра бошлади. — Ҳа, ана... Уша ер. Йўқ, кечқурунлари пичоқ санчгандай оғрийди. Дам йўқ. Пешоб ҳам унақа эмас. Йўқ, йўталмайман. Ҳеч бирор марта ҳам... Лаббай?

Даволовчи врач ўрнидан туриб, стулга ўтирди.

— Гап бундай, бемор, — деди, — бугунча сизга икки хил дори берамиз. Эртага анализлар тайёр бўлгач, яна қўшимча бир нима буюраман. Айтмоқчи, эрта-лаб сизни профессор келиб кўради.

Эртаси тонгданоқ профессорни кутишга тайёрлана бошладим. Ҳамхонам Аълоевнинг қудаси билан шахмат ўйнагани қўшни палатага чиқиб кетди.

Нонуштадан кейин эғнига оппоқ, бежирим халат, бошига баланд оқ қалпоқ кийган, хорижда ишланган кулранг дипломат кўтарган бир киши кириб келди. Қошлари қуюқ, қоп-қора, қип-қизил чўччайган лаблари устида бир чимдим мўйловий ярашиб турибди. У кирасолиб, палатани кўздан кечирган бўлди ва яқиндаги стулни олиб, менга рўпара ўтирди.

— Келинг, — дедим ётган жойимда инқиллаб, тирсагимга таянар эканман, — марҳамат.

— Бемалол, қимирламанг, — деди у чўккан стулини қўли билан олдинга суриброқ кўяркан. — Хўш, қалай саломатликлар? Қаерингиз оғрийди?

Ҳали такрорланавериб, ёд бўлиб кетган дардимни дастурхон қилдим.

— Ана бу ерим оғрийди, — дедим кўрпани очиб, қора тамга босилган қўйлакни томоғимгача кўтариб, — кечқурунлари пичоқ санчгандай... кундузлари сим-сим оғрийди... бод йўқ ҳисоби. Баъзан пешоб... лаббай... хўп-хўп, ана ёпдим. Йўтал... деярли йўқ. Иштахам ёмон, уйқу дейсизми, қоринга пичоқ санчилиб турса, уйқу келадими?

Қарасам, профессор чуқур ўйга толди, мен бўлсам касалнинг бошланиш жараёнини узоқ ҳикоя қила бошладим. У ора-чорада, «Химм, яхши-яхши, химм, безарар, ўтиб кетади», деб кўярди. Кўп гапириб юбордим шекилли, жағим толиққандек бўлди. Гапирмас эдим-у, профессор дардимни ипидан игнасигача эшитса, осон даволайди, деб ўйладим. Бир пайт профессор дик этиб ўрнидан турдию дипломатини олиб стулга кўяркан:

— Хў-ўп, соқолни оламизми, энди? — деб сўради.

Нима? Қулоқ-чаккамга тарсаки тушгандек кўзларим очилиб кетди. Қарасам, профессорнинг қўлида лунги, ярим очик дипломатда устара, совун ва атирсепгич тартиб билан териб қўйилган эди.

«Э, савлатингдан ўргилдим!» — дедим ичимда. — Бу касалхонанинг сартарошики шу қадар пўрим бўлса, профессори қанақайкин?..»

Соқол олинди. Дам кулгим қистайди, дам жаҳлим чиқади. «Профессор»-сартарош чиқиб кетди. Бир оздан кейин «Яллама ёрим» куйини димоғида куйлаб, ҳамхонам кириб келди. Бўлиб ўтган воқеани унга айтиб берган эдим:

— Э, ҳа-ҳа-ҳа, зап ғалати иш бўпти-да, — деди у баланд кулиб. — Мен сизга айтсам, ука, бу ер жа аломат жой. Ҳар ким ҳам ётавермайди. Яна-чи, қайта қуриш даврида ким сартарошу ким профессорлигини ҳам ажратиб бўлмай қолди. Ҳамма тенг, демократия... тайёр жой, тўрт маҳал овқат, яна массаж қилишади, соқолингиздан тортиб, тирноғингизгача олиб қўйишади... Маза қилиб, «Яллама ёрим»ни айтиб ётаберинг...

Ҳамхонамнинг қип-қизил бетларию бир текис, соғлом тишларига қараб туриб юрагим сиқилиб кетди. Қорнимдаги оғриқ баттар зўрайгандек бўлди.

Совға

Узоқ тоғ қишлоғида яшовчи бир онахон шаҳарга тушди — институтда ўқийдиган неварасини кўргани. Шаҳарга биринчи марта тушиши. Шунинг учун ҳам у

гургурт қутисидек тиғиз, кўкўпар биноларга ҳайратланиб қарайди, ёқа ушлайди! «Шу деразаларнинг ҳаммасида одам яшайдими-а?»

Иттифоқо учинчи кун неварасининг ётоқхонаси олдидаги магазинга чиқди. Ёлғиз ўзи. Невараси ўқишда эди. Айланиб, уйда қолган жужуқларига қанд-қурс, ҳолва, пуфак олмоқчи бўлди.

Магазин олдидаги ялангликда барваста, мўйловли икки йигит тўрт-бешта яшиқни устма-уст қўйиб, узунлиги ярим метрча келадиган, ингичка, силлиқ бир нарсани пуллаб туришибди. Қип-қизил. Онахон ҳам икки-уч кишидан кейин навбатда турди. Ниҳоят, сотувчига рўпара бўлиб:

— Бунинг нима? — деб сўради. Сотувчи умрида колбаса кўрмаган киши ҳам бор экан-да, деб ўйлади. Сўнг:

— Буми, колбаса! — деди.

— Нима? — кампир рўмолини тушириб, ўнг кафтини қулоғига қўйди.

— Колбаса?

— Бунингни еса бўладими, болам?

— Бўлмасам-чи, — деди йигит кулимсираб, — гўшда, бу, онахон, дудланган, сиркаланган, саримсоқ пиёзи бор, жа хушхўр.

— Ҳимм, қази экан-да, а? — деди кампир. — Баҳосидан гапир бунингни.

— Килоси саккиз ярим сўм.

Онахон кўзойнаги устидан қаради.

— Набало, мунча қиммат?

— Бу сервелад, кооператив баҳоси шу...

— У, болам, мани қишлоқи ўйлама, ҳали колбаса деддинг, энди сербаланд дейсан, бўларини айт!

Сотувчи йигит дона-дона қилиб тушунтиришга мажбур бўлди.

— Сервелад — колбасанинг аъло нави, кооператив баҳоси саккиз ярим сўм.

— Шунингни арзонроғи ҳам бўладими, болам?

— Бўлади, — деди сотувчи, — давлатники арзон.

— Айланай давлатдан! — деди кампир тилидан бол томиб, — Давлатники қаерда, шу яқин орадами?

— Ҳозир давлатники йўқ, овора бўлиб юрманг, ҳаммаёқ кооператив.

— Ув, бола, мани қишлоқи деб кўпам лақиллатма, ҳамма нарсага балодай ақлим етади! — деди кампир бошини сарак-сарак қилиб. — Хўш, айт-чи, бу кооперативинг давлатга қарамайдими? Қачондан бери кооператив давлатдан бой бўларкан? Ҳо-ҳо, толибсан содданг-ни.

Шу орада навбатда турганлар «бўлинг тезроқ», дея чувиллашиб қолишди. Сотувчи ҳам онахонни қистади.

— Узимга тилло берсанг ҳам бунингни емайман, энди янгилик, оғзи тегсин деб бола-бақрага обораманда, айланай. Шаҳардан совға.

— Хўп, қанча берай?

— Ана шу иккитагинасини торт-чи... Ун етти сўм деддингми? Бай-бай-бай, уф-эй! Уф-эй! Ари-я, ари. Ҳа, майли, менга очигини айт, буни қандай ейди, савзидай учиданми, ёки маккажўхоридай ёнламасигами?..

Сотувчилар ва навбатда турганлар кулиб юборишди. Сотувчи йигитлардан бақалоғи:

— Шовкат, энангга колбаса ейишни инструкциясини айтиб бер! — деди. Савдо қилиб турган Шавкат исмли йигит пулни санаб оларкан:

— Буни паррак-паррак қилиб юпқа қирқасиз, кейин пўстини арчиб, ноннинг орасига қўйиб ейсиз...

— Паррак-паррак қилиб юпқа қирқмасам-чи?

— Ихтиёрингиз, унда тез ейилиб кетади. Тежайман десайиз шундай қиласиз. Бизлар болаларга юпқа қирқиб, нонни орасига қўйиб бутерброд қилиб берамиз. Онахон яна бўш келмади.

— Э, болам-а, болам, — деди кулиб, — бу гапларинг эсимда қолармиди? Дўхтирлар мани искалароз деган. Яхшиси, бунингни қандай ейиш кераклигини, анови шерингиз айтдию... Инструксасини бир қоғозга ёзиб бер, дуойи жонингни қиламан.

Бақалоқ йигит кула-кула бир парча қоғозни қоралаб, онахонга беришдан олдин деди: «Мана. Колбаса ейиш инструкцияси. Аввал колбаса паррак-паррак қилиб юпқа қирқилади, кейин пўсти арчилади...»

— Бўлди, ол баққа, — деди онахон. — Ҳа, ана бу инструксани болаларга ўқитиб, кейин анави матойингни едираман, ахир, ҳамма нарсада, ҳатто аптикани доридармонидаям инструкса бор...

Онахон колбасани қўлидаги тўрхалтага жойлаб, неварасининг ётоғига қайтди.

Уша куннинг эртасига у автобусда тоққа жўнади. Кечга томон қишлоқнинг тенг ярми уни кутишга чиқди. Ҳатто онахоннинг қўлидан овқат еб ўрганган Бўйноқ отли араби ит ҳам дум уриб чиқди. Онахон унинг бошини силади. Бироқ ит итлигини қилди. Онахоннинг сумкасида ярни чиқиб турган колбасани «ғарч» тишладую судраб бир чеккага қочди.

Одамлар ҳай-ҳайлашиб итни қува кетишди. Онахон:

— Э, қўяберинглар, қўяберинглар, барибир еёлмайди, инструксаси менинг чўнтагимда! — деди кўкрагига уриб.

Бироқ, инструкциясиз ҳам Бўйноқ колбасани икки ямлаб, ютиб юборди-да, дум силкиб кампирга миннатдор қараб тураверди. Онахон бўлса, «Вой, ергина ютсин сани, еб қўйибсан-ку!» деди.

Саксонбой исмли чол кемшик тишларини кўрсатиб жилмаяркан:

— Зинҳор бу кампирни иккинчи шаҳарга юборманглар, — деди, — яна нон ейиш ҳақида ҳам инструкса олиб келиб юрмасин!

Йиғилганлар қийқириб кулиб юборишди.

Қулайлик

Редакциямизда қайта қуриш янги бинога кўчишдан бошланди. Ажойиб қулайлик. Ҳар бир ходим учун алоҳида хона. Бу қулайликдан ҳатто янги ишга келган корректор ҳам бенасиб қолмади. Унга масъул котиб рўпарасидаги бўлма ажратиб берилди.

Мажлисда редактор: «Қайта қуришни ҳар ким ўзидан, ўз иш жойидан бошлаши керак», деган эди, бунга биринчи бўлиб, шу корректор амал қилди. У ғайратли кабинетга ўч йигит экан, бирпасда хонани музейга айлантирди-қўйди. Дастлаб, иккита стол киритиб, устига оқ қоғоз тўшади. «Советский экран», «Кино» журналларидан кўчириб олинган чиройли актрисаларнинг суратларини териб, устидан ойна бостириб қўйди. Деворларга Алла Пугачёва, Владимир Висоцкий, «Апельсин» ансамбли ва бошқа машҳур хонандаларнинг суратлари туширилган рангли афишаларни ёпиштириб ташлади. Кичик столга иккита гултувак қўйилди. Жой йўқлигидан редакциянинг «Помир» холодильниги ҳам шу ерга ки-

ритилди. Эртасига электр самовар, иккита чойнак, ликопча ва тўртта пахта гулли пиёла келтирди. Хонама-хона кириб, кўнглига яқинларни чойга таклиф қилиб чиқди. У қон босими баланд, буйраги касалларга — кўк чой, босими паст, совуқлиги ошганларга — қора чой дамларди. Учинчи кун унинг хонасидан баланд музыка овози, тўғрироғи, баланд шовқин-сурон эшитилди. Ота-хон лақабли хатлар бўлимнинг мудирини секин келиб эшикдан мўралади: ўртада корректор йигит, атрофида бир гуруҳ қизлар.

— Нима гап, тинчликми? — деб сўради Отахон.

Корректор йигит ўтирган еридан:

— «Бони-эм», — деди эътиборсиз оҳангда.

— Нима? — деди хатлар бўлимнинг мудирини кўзларини олайтириб, — кимни эм, дединг?

Корректор шошилиб магнитофонни пасайтирди.

— Кечирасиз мен «онангни эм» демадим, — деди қўлларини асабий ўйнатиб. — Шунақа ансамбль бор, номи «Бони-эм».

Хатлар бўлими мудирини:

— Ҳа, биламан-биламан, яхши ансамбль, — деди мазкур ансамблдан хабари бўлмаса ҳам, — бироқ одамлар ишлашяпти-ку.

Магнитофон ўчирилди. Қизлар бирин-кетин чиқиб кетишди. Орадан ўн кун ўтгач, отаси будли-шудлигина корректоримиз яна бир нарса олиб келди. Бу — «Юность» маркали жажжи телевизор эди. Шундан кейин қишлоқ хўжалиги ва маданият бўлимларининг мудирлари футбол матчларини шу ерда томоша қиладиган бўлишди. Редактор ўринбосари шахматга ўч эди. Корректоримиз шахмат ўйнашни билмаса-да, қўлда ясалган эллик бир сўмлик шахмат тахтаси олиб келиб қўйди. Энди редактор ўринбосари ишдан кейин ёки бўш вақтларида бошқа идоралардан чиқадиган улфатлари билан бемалол шахмат ўйнайдиган бўлди. Корректор ўйин давомида унинг кайфиятига қараб, дам кулиб, дам жиддий тортиб ўтирарди. У кабинетга яна кўп нарсалар келтирди: тилла балиқчали аквариум, канарейка... Орадан бир ой ўтар-ўтмас корректоримиз кабинетда яна бир янгилик рўй берди. Афсуски, бу янгиликдан унинг ўзи ҳам, биз ҳам қаттиқ хафа бўлдик. Чунки... қалтис хато ўтиб кетгани учун унинг кабинетига янги корректор келтирилган эди.

Шошманг. Давоми бор.

Эски корректор эса икки ойлик отпускдан кейин ўринбосарининг таклифи билан бўлимга ўтказилди. Бу хонада улар икки киши бўлиб, уни безаб, қайта қуришга собиқ корректор негадир ҳозирча ботинолмай турибди. Кўрайлик-чи.

Табийлик

Саҳнага антиқа нусхада кийинган қора соқол бир киши чиқиб келади.

— Ассалому алайкум, ҳурматли, азиз ўртоқлар! Бугун биз ана шу серҳашам ва муҳташам санъат қошонасига кулиш ва мириқиб ҳордиқ чиқариш учун тўпланганмиз. Кечирасизлар, азиз дўстлар, мен «Кулги кечасининг бошловчиси эмас, телевизор режиссёриман. Чунки, бу қувноқ давра телевизорга ҳам ёзиб олинади. Узларингга маълум, телевидения жуда нозик соҳа. Уни миллионлаб зрителлар кўради. Шунинг учун айрим саҳналарни олдиндан ёзиб олишга тўғри келади. Диққат, диққат! Ҳозир сизларнинг дилрабо кулгиларингизни олдиндан ёзиб оламиз. Қани, бир кулинглар-чи...

— Кулдирсангиз куламмиз-да...

— Ҳа, хўп-хўп, ҳали кулги усталари чиқиб сизларни

кулдиришади. Лекин, айтдим-ку, олдиндан бир-икки саҳнани ёзиб олиш керак. Қани, ҳаётларингизда рўй берган энг қизиқ, кулгили воқеаларни бир эсланглар... Бўлдими? Энди ҳаммамиз бараварига куламмиз. Бир, икки, уч... Бошладик! (Ўнг томонга қараб:) Ҳо-ҳо-ҳо! (Чап томонга қараб:) Хе-хе-хе! (Рўпарага қараб:) Ҳа-ҳа-ҳа...

Бу қанақаси? Кулсак ҳаммамиз бараварига, баланд пардада кулайлик-да. (Ён томонга қараб:) Лаббай? «Аввал қарсақларни ёзамиз», дейсанми? Хўп! Азиз дўстлар, бўлмаса, олдин қарсақларни ёзамиз! (Ён томонга қараб:) Биринчи оператор, ҳой Раҳмонқул, тайёрмисан? Сен-чи, Акмал?... Яхши. Уртоқлар! Қани, бир, икки, уч... қарсақ, қарсақ! Ўв, нега сиз қараб ўтирибсиз? Ҳа, сиз велюр костюмли йигит, нега чапак чалмаяпсиз?

— Бекордан бекорга нега чапак чаларканман?

— Айтдим-ку, бу кечани телевизорга ёзиб оламиз, деб. Қайтадан бошладик... бир, икки, уч... стоп-стоп-стоп! Ўнг томондагилар яхши қарсақ чалишмаяпти. Нега сизларнинг шавқларингиз паст? Ҳа, ана шундай... қувноқлик, яна қувноқлик... (Ён томонга:) Раҳмонқул, Акмал, тайёрмисанлар?... Кейин чап томонга заезд қиласан. Уртоқлар! Бир, икки, уч! Бошладик... (Ўзи ҳам қўшилиб чапак чалади:) Стоп! Қойил, раҳмат ва ташакурлар! Энди тик туриб қарсақ чалиш эпизодини ёзиб оламиз. Орқадагилар, атлас кўйлакли қизнинг қаторидагилар, ҳа, сизлар, беш-олти киши мен қўлимни кўтарганда ўринларингдан туриб чапак чаласизлар. Диққат! Бир, икки уч... (Орқа қатордагиларга туринглар дея ишора қилади.) Стоп, стоп, стоп! Ўриндан туриб қарсақ чалганда, албатта, кулиб, жилмайиш унутилмасин! Бир, икки уч... бошладик! (Кўшилиб қарсақ чаларкан, орқа қатордагиларга кулинглар маъносида тиржайиб, турли қилиқлар қилади.) Стоп! Яшанглар! Раҳмат ва ташакурлар!.. Азиз дўстлар! Энди қарсақ чалиб, аста-секин гумбурлатиб юбориш эпизоди. Анча мураккаб бу. Мана бундай (Ўзи чапак чалиб кўрсатади): Пап-пап, па-па-пап; пап-пап, па-па-пап! Тушундингларми? Ҳамма қувноқ кайфиятда бараварига қарсақ чалсин. Қарсақ авжига чиққанда орқа қатордагилар туриб кетиши керак. (Операторларга:) Раҳмонқул, Акмал, Наташа, тайёрмисанлар? Диққат! Бошладик! (Елғиз ўзи чапак чалади:) Стоп! Стоп! (Залга:) Нега анграйиб турибсизлар?

— Ахир, бир, икки, уч, демадингиз-ку.

— Узр-узр... Қани бир, икки, уч! Бошладик... стоп, стоп! Бўлмади. Ўв, менга қаранглар, нима учун бирданига ўринларингдан туриб кетяпсизлар? Жонли чиқмаяпти, ахир, табиийлик керак, табиийлик! Бир, икки, уч, деганда аввалига бир маромда қарсақ чаласизлар, мен ишора қилгач, ўринларингдан бараварига туриб қарсақ чаласизлар, мана бундай: па-па, па-па-пап, пап-пап, па-па-пап! Тушундингларми? Ҳа, балли... Бир, икки, уч... Стоп! Бўлмади. Хў, кампир, сиз ўрнингиздан турмасангиз ҳам майли. Жа, мункиллаб қопсиз. Физиономиянгни кўриб, томошабинлар ҳўнграб юборишади. Хо-хо-хо...

— Ўв, попишак, нега мени кампир деб ҳақорат қиласан? Уйдаги онанг кампир.

— Ҳа, хўп, бўлди, ҳазил-ҳазил. Ади-бади айтиб ўтиришга вақт йўқ.

— Ким ади-бади айтибди. Қўлингдан келса кулдир, бўлмаса кўпам мани тилимни қичитма...

— Кечирасиз, холажон, бўлди энди қичитмайман. Илтимос, илтимос... Уртоқлар, бир пас тинчланинглар! Ҳали саҳнага кулги усталари чиқиб, сизларни думалатиб кулдиришади, фақат жиндай сабр қилинлар... Кулгининг авжини ёзиб олайлик, кейин «Кулги кечасини» бошлаймиз. Эсларингизда, мен «уч» рақамини айтган-

да ҳамма бараварига ўрнidan туриб, пап-пап, па-па-пап, дея қарсақ чалиши керак. Раҳмонқул, Акмал, тайёрмисанлар... Яхши. Хўп, бир, икки, уч, мотор!.. Стоп-стоп-стоп... Чиқмади. (Чапак чалиб) Расво бўлди! Хў, бола... телпакли... ҳа, сен, сен, нега мунча атрофга қараб хўмраясан?

— Ахир, ўзингиз мотор дедингиз-ку!

— Мотор деб сенга айтганим йўқ, галварс...

— Қайдан билай, ака, биз бир тракторчи бўлсак...

— Бўлди-бўлди, гапни қисқа қил, ўтир жойингга!

— Нима? Гапни ўзингиз қисқа қилинг, ахир, одамларни бунча...

— Ўв, менга қара, нега мунча бақирасан? Бу ер сенга колхознинг даласими? Ёқмаса, бор, чиқиб кет, хў ўргилдим сендан!

— Нега чиқиб кетар эканман, мен бу ерга икки сўмга билет олиб, кулгани кирганман, сенсирашини қаранг уни, ўзинг чиқиб кет!

— Уртоқлар, ўртоқлар... нега мунча қийқирасизлар? Илтимос, жон биродарлар, бир пас қийқирмай, чапак чалмай туринглар. Тинчланинглар. Нега куласизлар, ахир. Ҳозир, ҳозир... қани, ҳамма жой-жойига ўтирсинчи. Хўш, нима дейсан, Раҳмонқул?

— Қарсақ ва олқишлар жа табиий, ишончли чиқди-да, ака...

— Ҳали ёзиб олдим, де? Ахир мен мотор демаган эдим-ку? Буниси кетмайди. Олқишни бошқатдан ёзамиз! Ия, хў, биродарлар, тўхтанглар, қаёққа чиқиб кетяпсизлар? Илтимос, қайтинглар... Ҳозир саҳнага кооператив «Ханда» ансамблини таклиф этамиз. Қиммат эмас, арзон кулги. Сув текин. Ҳой, тракторчи бола, қайт изингга. Вой қудратингдан, нега одамлар бунчалик андишасиз бўлиб кетяпти-а?... Қаердасан, Мирза, йиғиштириб ол, бу томошабинларингни...

Садоқат

Бу одам билан жуда кўп учрашганман. Шулардан еттитасининг тафсилотлари ён дафтаримга қайд этилган экан. Бошқа учрашувлар ҳақида эса негадир бирон сатр ёзилмаган. Ёки...

Яхшиси, охиригача ўқийверинг-чи.

I

Кеча шоир Остон Зариф билан трамвай бекатида турган эдик. Ҳаво ниҳоятда дим. Қўлрўмолчаларни ишга солиб, дамба-дам бўйин ва бетларимизнинг терини артамиз. Бир пайт узоқдан бизга қараб жилмайиб келётган кишига кўзимиз тушди.

— Анови одамни танийсизми? — деб сўради Остон Зариф. Пойтахтга яқиндагина ишга келган эмасманми, уни танимадим.

— Йўқ.

— Наҳотки? — деди у шивирлашга ўтиб, — бу киши Мойлихон акамнинг шогирди. Жуда сертакаллуф йигит. Оти — Ғойибжон.

Ғойибжон биз билан келиб кўришди. Ҳақиқатан ҳам у ўта мулозаматли, ҳушчақчақ йигит кўринар, фақат жилмайиши ишшайишга ўхшаб кетарди. Бунга чувак бетларида ажиннинг кўплигию кўзларининг чақчайиб туриши ҳам сабаб бўлса керак.

— Қалайсиз, Ғойибжон ака? — деб сўрашди Остон Зариф. — Уй-ичилар, бола-чақалар омонми?

— Ҳа жоним, — деди Ғойибжон ўнг қоши устига осилиб тушган бир тутам сочини юқори кўтариб. — Кеча Мойлихон акам ГФРдан келдилар. Аэропортга

чиқиб, кутиб олдик. Кейин уйларида ўтириш бўлди, денг, казо-казолар келишди. Сафар таассуротлари зўр. Мазза қилиб эшитдик. Уф, юрагим куйиб кетяпти, бирор жойдан «Тошкент суви» топиб ичишим керак... ўзиям кеча ҳўкизўлди қиб, роса олибмиз-да, э, ҳе-ҳе-ҳе, ҳа, яна-чи, Мойлихон акам...

Биз кутаётган трамвай келиб, Ғойибжоннинг гапи оғзида қолди...

II

Нашриёт олдида бир гуруҳ оғайнилар гурунг қилиб турган эдик, оппоқ «Волга» ёнгинамиздан шув этиб ўтди-да, сал нарироққа бориб тўхтади. Ундан икки киши тушиб бизга қараб келаверди. Олдинда серсавлат Мойлихон ака, ортида жигарранг дипломат ва семиз, қоғоз папка кўтарган Ғойибжон пилдираб келар эди. Мойлихон ака майда қадам ташлаб келганча енгил бош силкиб ўтиб кетди. Ғойибжон ўнг қўлидаги қоғоз папкани дипломатли қўлини кўтариб, қўлтиғига қис-тирганча шошилиб келиб биз билан кўришди.

— Яхшимисизлар, йигитлар? — деди у ишшайиб. — Ҳа, раҳмат, укалар, бизам юрибмиз. Мойлихон акамнинг корректуралари келган экан. Китоблари чиқяпти. Каттагина. Мавзусими? Ўша, доимий мавзулари. Яна бир янгиллик: Мойлихон акам шу ойнанинг охирида Кубага кетмоқчилар. «Озодлик ороли»ни ҳам бир кўриб келайлик, деяптилар. Хайр, укалар, мен борай, Мойлихон акам кутиб қолмасинлар...

У қоғоз папкани яна чап қўлига олди. Дипломат билан папкани тарози қилганча улкан, қуббали эшикка қараб юрди. Ичкаридан чиққан киши унга эшикни очиб турди...

III

Бугун ўн бешинчи касалхонага Толмасни кўргани бордик. Мен, яна икки киши. Қоғоз пакетни қўлтиқлаганча ичкарига йўл олдик. Қарасам, дарвоза олдида Ғойибжон турибди. У атрофга аланглаб кимнидир кутаётган эди. Саломлашдик.

— Тинчликми, Ғойибжон ака, ким бор касалхонада?

— Кеннойингиз, — дея ишшайди у. — Жиндай ремонтга олиб келган эдик, эндокринологияга.

— Қалай, тузукмилар?

— Ҳа, кеча Мойлихон акам келиб кетибдилар. Анча тузалиб қолди. Шу дўхтирларга ҳам ҳайронсан, ҳаммаса қўлга қарайди. Ёки юқорироқдан каттароқ бир одамнинг кўнғироғини кутишади. Мойлихон акам келиб кетганларидан кейин қўшимча яна учта укол буюрипти, денг. Энди катта раҳбар-да, Мойлихон акамни бутун республика танийди. Бош врач: «Бир оғиз сўзингиз, Мойлихон Соёлиевич, келингизни ўз контролимга оламан», дебди...

Ичкаридан Ғойибжон акага бир ярим баравар келади-ган қизил халатли холдор жувон лапанглаб кела бошлади.

— Э, ана кеннойингиз...

Ғойибжон шундай деганча ҳовлиқиб хотини томон пилдираб кетди. Шерикларимдан, эсимда йўқ, қайси бири:

— Ўҳ-хў, — деди кулиб, — бу келиноий жиндай ремонт билан тузалмас кераг-ов, уни бузиб бутунлай қайта қуриш керак...

— Тс-с, эшитиб қолиши мумкин...

IV

Гена Хазанов иштирокидаги «Сатира ва юмор» кечаси жуда зўр ўтди-да. Бутун зал гурра-гурра кулди. Танаф-

фусда сув ичгани буфетга ўтсам, рўпарамдан икки шиша «Тошкент суви» кўтарган Ғойибжон чиқиб қолди. Одатдагидек, мен жиддий, у ишшайиб ҳол-аҳвол сўрашдик.

— Одам жа кўп, навбатда турмай қўя қолинг, — деди у. — Икки шиша учаламизга бемалол етиб ортади. Бурчакдаги тик столда сочлари елкасида шаршара бўлиб тушган, олачипор кийимдаги бир қиз турарди.

— Танишинг, бу киши Мойлихон акамнинг қизлари Шири, Ширинхон, — деди Ғойибжон ака.

Шири бошини қийшайтириб, дўрдоқ лабларига кулги югуртиш билан бирга, ўнг тиззасини сал букиб қўйди. Стаканларга сув қўйиб уларга суриб қўйдим. Майинмайин сув ҳўплаб зимдан Ширига қарайман: унинг сочлари мумдай қора, бетлари қип-қизил, лаблари чўччайган, стакандаги сувга «сув бўлсанг ўзингга» дегандек белгисанд қараб, аҳён-аҳёнда ҳўплаб қўярди.

— Кулгани кирибдиларда-а, Ғойибжон ака?

— Э, менга қолса кириб бўлман, — деди Ғойибжон ака. — Мойлихон акам иккита билет олган эканлар, ўзларининг ишлари чиқиб қопти. Академияда учрашувлари бор экан. Шу билет ҳўямасин, Шири билан бирга томоша қилиб келинлар, дедилар. Мойлихон акамнинг юзларидан ўтолмай, кел, кирсам кира қолай, дедим. Унчалик зўр эмас-ку. Масалан, мени кулдира олмади...

— Ну, зачем, Ғайибжон ака, — деди Шири истиғно билан, — мешно-ку...

Кўнғироқ чалинди. Бирин-кетин ичкарига йўл олдик.

V

Яна бир куни Ғойибжон билан редакция қўйисидеги ошхонада учрашиб қолдик. У икки киши билан яқиндаги столга ўтириб, хўриллатиб лағмон ерди. Шунда шерикларидан бири, жиғилдонининг қайнаши, шунинг учун аччиқ нарса татимаслигини айтиб қолди. Ғойибжон қўлидаги қошиқни косага тираб қўйди-да, лабининг ёғини кафтига артиб олиб:

— Нима? — деб сўради анграйиб. — Жиғилдонингиз қайнайдими? Унда бир иш қиласиз. Менинг ҳам жиғилдоним қайнарди. Мойлихон акам жиғилдонингиз қайнаса, савзи енг, дедилар. Шундай, савзи еган эдим, анча фойда қилди. Савзи ҳам ҳар хил бўлади. Қизилдан енг. Ўшандан бери уйимиздан қизил савзи аримайди. Яна Мойлихон акам ракка — турп, кўзга — жигар, мияга — ёнғоқ фойдали, дедилар.

— Мойлихон акамнинг ўзлари ҳам ёнғоқ истеъмол қиладиларми? — деб сўради аскиячи йигитлардан бири.

— Бўлмасам-чи, — деди Ғойибжон, — ҳамма фойдали нарсаларни истеъмол қиладилар.

— Аха, — деди ўша йигит ҳайратлангандек оғзини очиб. — Мойлихон акам нега бунчалик ақллилар десам, ёнғоқ ва ҳамма фойдали нарсаларни ерканлар-да.

Атрофдагилар пиқ-пиқ кулишди. Ғойибжон ўнғай-сизланганини билдирмаслик учун бўшаган чойнакни олиб, янгилаб келгани кетди. Аскиячи йигит яна сўзида давом этди:

— Мойлихон акамдан илтимос қилсам, берармиканлар?

— Нимани?

— Ғойибжони тушмагур жа вафодор чиқди-да. Энди Мойлихон акам бунинг ўзини-ку бермас-а, лекин ялиниб илтимос қилсам, шунақасидан битта топиб берсалар кераг-ов...

Тўсатдан портлаган қаҳқаҳа Ғойибжон кўриниши билан сал босилгандек бўлди...

VI

Пайшанба куни бозор ёнидан хаёл суриб кетаётган эдим, орқадан машинанинг даҳшатли ғувиллаши ва

уст-уст босилган сигнал мени йўл чеккасига қувиб чиқарди. Мебель ортилган улкан юк машинаси елдек ўтиб, ўн қадамча нарига бориб тўхтади. Кабина эшиги очилиб, Ғойибжоннинг ярим танаси кўринди.

— Ҳа, шоир... қофияни ҳеч бўлмаса катта йўлдан изламанг-да.

Кўнглимга оғир олгандек, оҳиста юриб унга яқинлашдим. Ҳол-аҳвол сўрашдик.

— Мебеллар муборак бўлсин, янги уй олдингизми?

— Э, йўқ, — деди Ғойибжон ишшайиб, — янги уй ҳам, мебель ҳам олганимиз йўқ.

— Мойлихон акам олдиларми, ё?

— Оҳ-ҳо, балосиз шоир, — деди Ғойибжон ака бошини ликиллатиб. — Жа топқирсиз-да. Тўғри, бу мебель асли Мойлихон акамларники эди. Аввалги мебеллари. Ўзлари ўн беш минг сўмлигидан олибдилар. Югославияники. Зал, кабинет, ётоқхона, ошхона — ҳаммаси ичида экан. Кеча комиссиянинг магазиндан келиб анови мебелларини олти минг сўмга баҳолаб кетибди. Мойлихон акам, шуни сен уйингга олиб бор, дедилар, бир пайтлар келиб мана бу ҳовли уй музейга айлан-тирилса, давлатнинг ўзи сендан ўн минг сўмга сотиб олади, дедилар. Хўп, дедим, қўлларига қўярда-қўймай уч ярим минг сўм тутқаздим, қолганига биз қарздор, дедим. Қаранг, лекин ўзи жуда зўр мебель, дубдан, венский...

Ғойибжон ҳали-бери тинчимас, Мойлихон акадан ундирган матойини мақтаб эси кетарди. Лекин шофёр гапнинг белига тепди.

— Тезроқ бўлинг ака, — деди тўнғиллаб, — йўл устида узоқ туриб қолдик, бошқаларга халақит беряпмиз.

Ғойибжон унга олайиб бир қаради-да, ўзини шоши-либ кабинага оларкан:

— Хўп, шоир, омон бўлинг, бир айланиб келинг, қаймоқдай пиволарим бор, — деди.

Бармоқларимнинг учини энгил силкиб қолдим.

VII

Эрталаб ишга келиб энди ўтирган эдим, эшик очилиб, Аббор кўринди.

— Эшитдингларми, Ғойибжоннинг отаси қазо қилибди.

— Қайси Ғойибжоннинг отаси?

— Қайси Ғойибжон бўларди, ҳаммага маълум ва машҳур ўша Мойлихон акамнинг шогирдлари-чи...

Тушдан кейин Ғойибжонни яқиндан танийдиган бир киши билан ҳовлисига ўтдик. Қора костюм-шим устидан тўн кийган Ғойибжон дарвоза олдида қўл қовуштириб турарди. Бир-бир қўлтиқлашиб, ундан кўнгли сўраган бўлдик.

— Бандалик, Ғойибжон ака...

— Ҳа, энди, — деди у йиғлабсираб, — нима ҳам қилардик, банда бўлгач... Ҳали Мойлихон акам ҳам келиб кетдилар. Кўпам куйиб-ёнаверма, дедилар, бобойнинг тўйи бу, сен билан мен 86 га кирамизми ҳали, йўқми, дедилар...

Шу орада бир гуруҳ фотиҳахонлар келиб, унинг сўзи бўлиниб қолди...

...Баъзан ўйламасдан айтилган бир гап, ёки тилак ҳам ижобат бўларкан. Мойлихонаканинг айтгани келди. Боёқиш Ғойибжон отасининг ярми ёшича ҳам яшамади. Бало кутилмаганда келаркан. Мойлихон аканинг яқинда турмушга чиққан қизи Ширининг кўнгли ҳандалакка туст кетган экан, Ғойибжон мен топиб келаман, деб Ленинободга жўнабди. Йўлда фалокатга учраб...

...Ғойибжоннинг дафн маросимига ҳамма қатнашди. Фақат Мойлихон ака келмади. Чунки... Ғойибжоннинг акалари эскича кишилар экан, марҳумга жаноза ўқитмоқчи бўлишибди...

◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆

Шахло АҲРОРОВА. Жиззах областида туғилган. Тошкент Халқ хўжалиги институти талабаси. Шеърлари илк бор эълон қилинмоқда.

Неъмат ДУШАЕВ. 1963 йил Ангрен шаҳрида туғилган. Тошкент Давлат Маданият институти кутубхонашунослик факультети сиртқи бўлимида таълим олади. Бир туркум шеърлари «Бойчечак» (1987 йил), «Ҳовли тўла болалар» (1988 йил) коллектив тўпламларида чоп этилган.

Иқбол [МИРЗААЛИЕВ]. 1967 йил Фарғона область Бағдод районига қарашли Қўштегирмон қишлоғида туғилган. Совет Армияси сафида хизмат бурчини ўтаб қайтгач, Фарғона Давлат педагогика институтининг Ўзбек филологияси факультетида билим оляпти. Шеърлари «Ешлик»да илк бор эълон қилинмоқда.

Ғулом МИРЗАЕВ. Қарши шаҳрида туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университети Ўзбек филологияси факультетининг талабаси.

Ойбек РАҲИМ. 1965 йилда Хоразм областининг Янгиариқ районига туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетида таълим олмоқда.

Ўлмас ҲУСАИН. 1959 йили Самарқанд областининг Ургут районига туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университети журналистика факультетининг сиртқи бўлими талабаси. Республика ижодкор ёшларнинг IV семинар-кенгаши қатнашчиси.

Собир УНАР. Самарқанд область Қўшрабат районига 1964 йили туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университети журналистика факультетини тамомлаган. Ҳозир «Ешлик» журналида хизмат қилмоқда. Ҳикоялари вақтли матбуотда бир неча бор эълон қилинган.

Шухрат МУСАЕВ. 1966 йил Андижон область Хўжаобод районига туғилган. Совет Армияси сафида хизмат бурчини ўтаб қайтган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университети журналистика факультети 3-курсида таълим олмоқда. «Ешлик»да илк бор чиқиши.

◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆

Муқованинг 1—4 саҳифаларини
рассом **Н. Ғуломов** ишлаган

НАСР

Собир УНАР. Оққунгил одамлар орасида. Ҳикоялар	6
Тоҳир МАЛИК. Ажаб дунё. Ҳикоя	19
Саломат ВАФОЕВА. Узук. Ҳикоя.	28
Қўрқут Ота китоби. Эпос. Давоми.	34

НАЗМ

Ойдин ҲОЖИЕВА.	3
Абдували ҚУТБИДДИНОВ.	17
Уктам МИРЗАЁР.	27
Улмас ҲУСАЙН.	33
Ғулом МИРЗАЕВ.	48
Ойбек РАҲИМ.	52
Жонибек СУВОНҚУЛОВ.	55

ТАНИШУВ

Муҳайё МИРСАИДОВА. Шеърлар.	5
ИҚБОЛ. Шеърлар.	32
Шаҳло АҲРОРОВА. Шеърлар.	47
Дилмурод ҚУРОНОВ. Кечмиш. Ҳикоя.	49
Шухрат МУСАЕВ. Куз ёмғири. Ҳикоя.	53

НЕВАРАКУЛЧА

Неъмат ДУШАЕВ. Шеърлар.	54
---------------------------------	----

ПУБЛИЦИСТИКА

Тўра МИРЗО. Агитпоезд манзаралари.	56
Рўзимбой ҲАСАНОВ. Хива: хаёлот ва ҳақиқат МЕНИНГ ФИКРИМ.	60
	66

АДАБИЙ ТАНҚИД

Дилшод РАЖАБОВ. Мушоира ҳақида муло- ҳазалар.	67
Рост сўзнинг қадри.	69

ЕЛПИҒИЧ

Неъмат АМИНОВ. Қалтис хато. Ҳажвий ҳикоялар.	73
---	----

ЁШЛИК

[«Молодость»]
ежемесячный
литературно-художественный,
общественно-политический журнал
На узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и
Союза писателей Узбекской ССР

Рассом: Х. ЛУТФУЛЛАЕВ.
Техник редактор: Т. РАҲИМОВ
Корректор: М. ТУРСУНОВА

Адресимиз:
700113, Тошкент, «Правда» газетаси
кўчаси, 60-уй.

Т е л е ф о н л а р
Бош редактор — 78-94-05
Бош редактор ўринбосари — 78-49-83
Масъул секретарь — 78-97-07
Проза бўлими — 78-97-58
Поэзия бўлими — 78-77-16
Публицистика, адабий танқид ва санъат
бўлими — 78-17-47

Редакция ҳажми 12 босма листдан ортик
роман ва 8 босма листдан зиёд қиссалар
кўлёмасини қабул қилмайди.

Бир босма листгача бўлган асарлар
авторларига қайтарилмайди. Редакция ўз
тавсиясига кўра амалга оширилган таржима
асар кўлёмасинигина қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда «Ёшлик»дан
олинди», деб изоҳланиши шарт.

Босмаҳонага 20.04.88 й. да туширилди.
Босишга 31.05.88 й. рухсат берилди.
P-16661. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆.
Қоғоз ҳажми 5,25 лист.
Шартли босма листи 8,82. Нашриёт ҳисоб
листи 12,6. Тиражи 345342 нусха.
Буюртма № 3218.
Баҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти.
Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети
нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли
босмаҳонаси.

Тошкент,
«Ёшлик», № 6. 1988. «Ёш гвардия» нашриёти.